

HUNGAROLÓGIAI ÉVKÖNYV
PÉCS, 2017

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
♦ JUBILEUM 650 ♦

HUNGAROLÓGIAI ÉVKÖNYV 2017

**XVIII. évfolyam
1. szám**

**A jelen tudományos közleményt a szerkesztők és a szerzők
a Pécsi Tudományegyetem alapításának
650. évfordulója emlékének szentelik.**

**The present scientific contribution is dedicated
to the 650th anniversary of the foundation
of the University of Pécs, Hungary.**

Hungarológiai Évkönyv 18 (2017)
A magyar egyetemek hungarológiai műhelyeinek periodikuma

HU ISSN 2063-7543

ONLINE ELÉRHETŐSÉGE:
<http://epa.oszk.hu/02200/02287>

Szerkesztőbizottság

Lengyel Zsolt (Pannon Egyetem)
Maticsák Sándor (Debreceni Egyetem)
Nádor Orsolya (Károli Gáspár Református Egyetem)
Szili Katalin (Eötvös Loránd Tudományegyetem)
Szőnyi György Endre (Szegedi Tudományegyetem)
Szűcs Tibor (Pécsi Tudományegyetem)
Tverdota György (Eötvös Loránd Tudományegyetem)

Szerkesztők

Dóla Mónika – Nádor Orsolya – Szűcs Tibor

Szerkesztőség:
Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Nyelvtudományi Tanszék
Hungarológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Szeminárium
H-7624 Pécs, Ifjúság útja 6.
Tel.: (36-72) 503-600/24336
E-mail: szucs.tibor@pte.hu
<http://www.nyelvtud.btk.pte.hu/>

Lektorok: Alberti Gábor, Andor József, Nádor Orsolya, Szűcs Tibor

© Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, Pécs, 2017

TARTALOM

Előszó helyett	5
KÖSZÖNTŐ	6
Köszöntő Terts István ny. egyetemi docens 70. születésnapjára	7
I. A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV	9
DÓLA MÓNKA: Közös alap és formulaszerű elemsorok a magyar szóbeli nyelvvizsga beszélgetéseiben mint interkulturális kommunikációban*	10
DÓLA MÓNKA – VISZKET ANITA – KLEIBER JUDIT: A határozott névelő a birtokos szerkezetben	38
KOVÁCS RENÁTA: A fogalmi folyékonyág és a metaforikus kompetencia tanításának fókuszai a magyar mint idegen nyelv oktatásában egy kismintás empirikus kutatás eredményei alapján	70
SZITA SZILVIA: Ön most eljött vagy megjött? Korpuszhasználat a magyar mint idegen nyelv tanításában*	81
WASEDA MIKA: Mi a különbség a „Megjött a tavasz” és „Eljött a tavasz” között?*	94
II. NYELV ÉS KULTÚRA	100
STURCZ ZOLTÁN: Egy reformkori konzervatív, Dessewffy Aurél a magyar nyelvről és a magyar kultúráról	101
SZŰCS TIBOR: A magyar regös német és olasz prologusa (A kékszakállú herceg vára – A regös prologusa)	116
<i>Contents</i>	129
A 18. szám szerzői	130
Útmutató	131
ECL	132

Előszó helyett

18. kötetünket
a **70** éves
Terts István
köszöntésének ajánljuk.

A jelen kötet további válogatást tartalmaz
a **VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus**
(Pécs, 2016. augusztus 22–27.)
„**A magyar mint idegen nyelv**”
szimpóziumából.

(Felkérésünkre, illetve az előadások írott változatai szövegközlésének felajánlására
az itt megjelent – * jelölésű – írások szerzői készítették el szerkesztett anyagaikat
a fenti szimpózium résztvevői közül.)

2017-ben megindult elektronikus könyvsorozatunk is:

HATÁRTALANul MAGYARul

HU ISSN 2560-1393

URL: <http://h-magyarul.btk.pte.hu/>

megjelent 1. kötete:

<http://mek.oszk.hu/17500/17559>

KÖSZÖNTŐ

Köszöntő

Terts István ny. egyetemi docens 70. születésnapjára

„Ez jó mulatság, férfi munka volt!”
(Vörösmarty Mihály: Gondolatok a könyvtárban)

Hogy miért is volt jó? Mert valóban köszönettel tartozunk az életnek: élvezet, „áld(om)ás” volt vele együtt dolgozni. Persze nem csupán a könyvtárban támadhatnak ilyen gondolataink, amely különben számára tényleg a lehető legjobb hely a világon, hanem az egyetemen általában is. Különösen olyankor, amikor a régi szép időkre emlékezünk. Mégpedig egy születésnap alkalmából.

Terts István 1948. január 14-én született Budapesten. Egyetemi tanulmányaival 1972-ben végzett általános és alkalmazott nyelvészet szakos előadói, valamint német nyelv és irodalom szakos középiskolai tanári szakon (ELTE BTK). Felsőéves egyetemistaként, majd azután is néhány évig – a Fiala Nyelvészek Munkaközösségének tagjaként – közreműködött az MTA Nyelvtudományi Intézetének az anyanyelvi nevelés megújítását célzó kísérleti kutatásaiban.

1974-ben nyelvtudományból bölcsészdoktori címet, majd 1996-ban PhD-fokozatot szerzett (KLTE). 1972-től állt munkaviszonyban. Rövid ideig az MTA Nyelvtudományi Intézetének, majd 1973 és 1977 között a debreceni KLTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének szerződéses tudományos segédmunkatársa volt, ahol (valamint a Német Tanszéken) nagy óraszámú sok tantárgyat is oktatott.

1977-től 1982-ig a Pannónia Szinkronstúdió nyelvi lektoraként dolgozott. Emellett vendégelőadóként néhány évig az ELTE BTK Általános Germanisztikai Tanszékén is tanított. 1982 és 1989 között a Belkereskedelmi Minisztérium nyelvviskolójában oktatott némettanárként.

1988-tól a pécsi egyetemi (JPTE/PTE) tanszék külső, 1989-től pedig már főállású oktatója (adjunktusként, majd docensként). Oktatásban töltött 40 évével 2012-ben nyugállományba vonult.

Pécsett oktatott tantárgyai igen nagy sokszínűségről tanúskodnak: a *Bevezetés a nyelvtudományba*, *A nyelvtudomány története*, *A világ nyelvei*, *Magyar hangtan*, *Magyar alaktan*, *Nyelvtipológia* c. (tantervileg kötelező) kurzusai mellett többféle germanisztikai jellegű órát is ellátott (angol nyelvtörténetet, német nyelvészeti témákat, svédet és jiddist), valamint összehasonlító romanisztikai kurzust is tartott. Átöktetéssel többször tanított karunk angol, német, francia és latin szakán is, s rendszeresen voltak lektorátusi nyelvórái is. Néhány évig mellékállásban oktatott a Debreceni Egyetem német szakán és egyetemünk szekszárdi főiskolai karának magyar szakán is, valamint fél évig tagja volt a miskolci (magán) bölcsészegyetem induló tanári karának (szerveződő német tanszékének) is.

Sokoldalúságával is kiemelkedő oktatómunkája mögött gazdag nyelvtudás (német, angol, svéd, latin, francia, orosz) és kiterjedt szakirodalmi olvasottságon alapuló széles körű egyéb nyelvismeret, sok nyelvre kiterjedő érdeklődés, a filológiai pontosság mindenkor igénybe állított hiteles szakmai háttérként. Ekként különleges megbecsülésnek, közszeretnek örvendhetett magyar, hungarológia és idegen nyelv szakos hallgatóink körében (mind nappali, mind levelező tagozaton), s említett kivételes nyelvi, nyelvészeti, nyelvészettörténeti tájékozottságán, valamint élvezetes, közvetlen hangú előadói stílusán, szemléletes ismeretközvetítésén túl ezt közismerten könyvbaráti magatartásával is kiérdemelte: valóban mindent megtett azért, hogy szakirodalmi olvasottságra nevelje hallgatóit: ebben egyrészt személyes példát mutatott, másrészt fáradságos áldozatok árán, könyvek tömegének szállításával is konkrét értelemben ellátta tanítványait célirányosan gyakorlatias, a tanári hivatás minden-

napjaiban jól hasznosítható olvasnivalóval. Rendkívül sokszínű kurzuskínálatot nyújtott hallgatóinknak tanévről tanévre (mind a kötelező, mind a teljesen szabadon választható tárgyak körében).

Alapvetően könyvszeretetével függ össze az a gondoskodás is, amellyel a tanszékhez kapcsolódó nyelvészeti szakkönyvtár fejlesztéséért sokat tett kezdettől fogva máig: idekerülésekor szakértelemmel fölmérte a könyvállományt, s részletes javaslatot tett a kívánatos fejlesztés irányaira, majd pedig mindvégig gondosan figyelemmel kísérte a gyarapítást, sőt annak folyamatosan aktív előmozdítója volt.

Az oktatás megújításának ügye iránt kitüntetetten tanúsított elkötelezettség munkásságában szervesen összekapcsolódott könyvtárfejlesztői és tudományos tevékenységével. Népszerűvé vált könyvet írt (*A nyelvész szóra bírja a nyelvet*), ismeretterjesztő és tudományos könyveket szerkesztett (*Egy magyar idegenvezető Babel tornyában* – Lénárd Sándor írásaiból; *A folyton megújuló nyelvészet* – Szépe György írásaiból), számos szakcikket és könyvismertetést publikált, igen sok szakkönyvet és szakcikket fordított, sok kötet létrejöttében segédkezett szerkesztőként, segéd- vagy kontrollszerkesztőként, s a tanárképzést és –továbbképzést szolgáló anyagok összeállításában is közreműködött. Miként újabban a *Modern Nyelvoktatás* is erről tanúskodik, egyik különösen kedvelt, rendkívül igényesen művelt műfaja a nyelvészeti olvasónapló.

A nyelvész szóra bírja a nyelvet c. könyve (1976) óta így is fogalmazhatunk: „a tanár szóra bírja a diákot.” Terts István tanár úr tehát igen sokoldalú tanáregyéniség, akinek empátiájára, lelkes nyitottságára, egyénített tutori segítségére kiváltképpen érdeklődő, a tanulmányokban igazán elmélyedni kívánó hallgatóink mindig is bizvást számíthattak. Mesterünk, Szépe György a következő megfogalmazásban adott róla tömör definíciót: „a nyelvészet történetének bizonyára legkiválóbb hazai ismerője.” Frappáns volt a szintén tőle származó jellemzés is: „Ő egy morgó angyal.” Mert még a zsörtölődésből is a tenni vágyó szeretet hallatszott ki.

Nyugdíjazása óta már csak ritkán találkozunk, de fel-felhívjuk egymást, s olyankor a jelen történésein túl általában a tűnt idők egyes emlékfoszlányait is felidézzük. Régi szép idők? Igen, daliás idők, valamilyen aranykor, virágkor, amikor csillogó tekintetektől kísérve igazán jó kedvvel közösen munkálkodhattunk először a szellem kísérletező szabadságát ígérő egyetemi átmenet éveiben, majd az ezredfordulón kiteljesedő magyar mint idegen nyelv tanárszak sikerélményekben gazdag tanéveiben.

Néha megelevenedik előttünk a hajdani folyosó: étellel, pénteki nyüzsgéssel telik meg, lelkes nappalisok, levelezők, doktoranduszok jönnek-mennek, itt óráról tódulnak ki, ott órára be, várakoznak egy-egy ajtónál, amott körülveszik Szépe tanár urat, emitt éppen Terts tanár úr osztogat könyveket, beleszippantanak az ódon vagy friss betűillatokba, a zsbongásban guruló bőröndöket és szapora lépteket is hallani, majd minden elcsitul, még egy suhanó belibbenés után mosolyogva csukódik a tantermi ajtó...

Legemlékezetesebben lelkes tanítványai között éppen a magyar mint idegen nyelv szak nappali és levelező tagozatos hallgatói kitüntetett helyre kerültek: megkülönböztetett szeretettel viseltetett irántuk, ők pedig valósággal el voltak bűvölve tőle. A szak mára sajnálatosan méltatlanul alakult sorsát látva különösen kellemes visszaidézni az egykori képzés magas színvonalát.

Ezt a kötetünket tehát a minden tiszteletünket megérdemlő *Terts István* tanár úrnak ajánljuk 70. születésnapjára. Előzetes és egyben mégis utólagos köszöntésül: e 2017. évi számunk szerkesztése még a születésnap előtt lezárult, ám megjelenése csak a születésnap után várható. Ismerjük azonban Ünnepeletünket annyira, hogy még ezt a késlekedő elsietést sem veszi rossz néven... Isten éltesen, Pista!

SZÜCS TIBOR

I. A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV

Dóla Mónika

Közös alap és formulaszerű elemsorok a magyar szóbeli nyelvvizsga beszélgetéseiben mint interkulturális kommunikációban*

1. Bevezetés

1.1. Az interkulturális kommunikáció sajátos esete: a szóbeli nyelvvizsga társalgási feladata

Azok a páros szóbeli nyelvvizsgainterjúk, pontosabban a páros nyelvvizsga azon diskurzusrészei, amelyekben különböző anyanyelvű és különböző kultúrákból érkező emberek egy közös nyelven – jelen esetben magyarul – társalognak egymással, az **interkulturális kommunikáció** (IK) speciális esetének tekinthetők. Hogy hogyan használják ebben a speciális társas érintkezésekben a beszélők az idegen nyelvet, azt az interkulturális pragmatika vizsgálja.

Kecskés István (2010), az interkulturális pragmatika nemzetközileg elismert „szellemi mozgatórugója”¹ úgy látja, hogy az ide vonatkozó kutatások két ellentétes irányt képviselnek. A **pragmatikai megközelítés** – a grice-i hagyományokat követve (pl. Grice 1975/2001, Sperber–Wilson 1986) – az interkulturális kommunikációnak elsősorban a társas és szociokulturális jellemzőire fekteti a hangsúlyt. Az ideális társalgásra, annak pozitív sajátosságaira összpontosítva azt feltételezi, hogy a beszélő – a hallgatóra való tekintettel – folyamatosan törekszik az adott kontextusban relevánssá tenni a szándékait és gondosan megformálni a mondanivalóját, a hallgató pedig igyekszik modellálni a beszélőnek ezt a tudását, és minél jobban megérteni a szándékait (Kecskés 2010, 50–51). A beszélő és a hallgató ezek szerint közös céllal rendelkezik: méghozzá azzal, hogy interakciójuk során együttes munkával elérjék az előzetesen felismert közös szándékaikat. Az **együttműködés**-alapú szemlélet középpontjában a beszélői szándék és annak tulajdonítása, kikövetkeztetése áll, a vonatkozó kutatások pedig a következő alapfogalmakra épülnek: kontextusfüggőség, relevancia, összhang vagy közös nevező, előzetes közös tudás és tapasztalat, valamint udvariasság (uo.).

A másik irány, a **kognitív megközelítés** (pl. Barr–Keysar 2005), az interkulturális kommunikáció egyéni vonatkozásaira és a társalgás negatív sajátosságaira fókuszál; azt állítja, hogy az IK próba–tévesztés–újabb próba alapon működik, és tele van buktatókkal. Ez a szemlélet azt hangsúlyozza, hogy a kommunikációs partnereket sokszor a maguk önös érdekei vezérlik, és többet támaszkodnak a saját személyes tudásukra és korábbi egyéni tapasztalataikra, illetve az ezeken alapuló, számukra leginkább prominens, legkönnyebben hozzáférhető (szaliens) tudásra, mint az előzetes és a potenciálisan releváns közös tudásra. Az **egocentrizmus**-alapú megközelítés kulcsfogalmai az előzetes egyéni tapasztalat, a szaliencia és a tényleges, aktuális beszéd folyamatban megteremtődő tudás (Kecskés 2010, 51–52).

Kecskés (2010, 2013/2014) amellet érvel, hogy mind az együttműködés-alapú, mind az egocentrizmust hangsúlyozó megközelítésnek megvan a maga létjogosultsága, hiszen a kommunikáló ember egyszerre privát egyén és társas lény, nyelvre vonatkozó tudása egyszerre személyes és közösségi jellegű, a kommunikáció pedig hol többé, hol kevésbé sikeres – akár egyazon diskurzus különböző részeit tekintve is. A két irány tehát nem feltétlenül ellentétes egymással; inkább arról van szó, hogy a társalgás rögzös útján hol az

¹ Anna Wierzbicka az interkulturális pragmatika *spiritus movens*ének nevezi Kecskés Istvánt (<http://www.albany.edu/faculty/ikecskes/images/Intercultural-Pragmatics%20flyer.pdf>).

egyik, hol a másik szempont érvényesül jobban vagy kevésbé. Kecskés következőképpen egy olyan megközelítést javasol, amely dialektikus kapcsolatban egyesíti az IK egyéni és társas jellemzőit, és ezt *szocio-kognitív megközelítésnek* nevezi. Az interkulturális pragmatika szocio-kognitív megközelítése három fő szempont köré szerveződik. Ezek: a *kontextus* (előzetes egyéni tapasztalatok és a tényleges beszédhelyzetben kibomló tapasztalatok), a diskurzusban megkonstruált *közös alap* (közösnek feltételezett, a beszélőközösséghez kötődő, viszonylag statikus és általános előzetes nyelvi és kulturális tudás, valamint a tényleges diskurzusfolyamatban létrejövő, a társalkodó felekhez kötődő, ott és akkor megformálódó és kölcsönössé tett tudás) és a *szaliencia* (a perceptuális szaliencia mellett az inherens, a kollektív és az emergens nyelvi szaliencia). (Bővebben ld. Kecskés 2013/2014.)

Érdekes kérdés lehet, hogy a páros szóbeli nyelvvizsga interakciós részében hogyan alakul az együttműködés és az egocentrizmus dialektikus viszonya – nemcsak azért, mert magyar nyelvű interkulturális kommunikációról van szó, amely már önmaga jogán is vizsgálatra érdemes, hanem a vizsgahelyzet sajátosságai miatt is. A nyilvánvaló, kisebb-nagyobb mértékű stressz helyett itt inkább arra gondolok, hogy vizsgahelyzetben – noha egyértelműen egyéni célok, önös érdekek vezérik a beszélőket (pl. elegendő mennyiségű és minőségű legyen a nyelvi produkciójuk ahhoz, hogy sikerüljön a nyelvvizsgájuk) – a sikerhez bizonyos fokú együttműködésre is szükség van (ti. pl. egy adott témában minél gördülékenyebb interakciót kell folytatni a vizsgapartnerrel). Ezen kívül a vizsgának a maga kívülről, illetve felülről való irányítottsága is jelentősen befolyásolhatja a diskurzust: pl. megadott témát kell adott időn belül megvitatni úgy, hogy egy külső személy felügyeli a beszélgetést (miközben egy másik nyelvi szempontból értékeli azt).

További fontos tényező lehet az is, hogy ismerik-e egymást a vizsgapartnerek. Ha eltérő anyanyelvű és kultúrájú egyének interkulturális kommunikációjáról van szó, a beszélő-hallgatók részéről jóval kevesebb előzetes közös tudást feltételezhetünk, mint azonos háttérrel rendelkezők esetén, emellett azonban döntő lehet az előzetes ismertség is. Egymást ismerő vizsgázóknál nagyobb előzetes közös tapasztalatra és tudásra, illetve a nyelvi szaliencia terén több hasonlóságra számíthatunk, mint amikor olyan tanulók vizsgáznak együtt, akik csak a vizsga alkalmával találkoztak először.

A nyelvvizsga-interjú párbeszédés feladatában létrejövő interkulturális kommunikációban tehát a diskurzusnak nemcsak az egocentrikus, hanem az együttműködő vonásaival is számolni kell, illetve kérdés, hogy milyen kapcsolatban áll egymással az egocentrikusság, az együttműködés és a közös alap ezekben a diskurzusokban. A jelen tanulmány erre a kérdésre keresi a választ egy kvalitatív szövegelemzés formájában, figyelembe véve a formulaszerű nyelvhasználat elméletét is – a mostani alkalommal azokra az esetekre fókuszálva, amikor a vizsgázók korábban ismerik egymást.

1.2. Formulaszerű elemsorok és interkulturális kommunikáció

A hungarológia egyik axiómája, hogy a kultúra és a nyelv nem választható el egymástól (pl. Gremesperger–Nádor 2003) – részben azért, mert a nyelv kultúrát teremt és hordoz. A nyelv szerepe, hogy jelentéseket fejezzen ki, egy *nyelvi kifejezés* pedig nem más, mint egy jelentés nyelvi alakban történő kifejezése (vö. Langacker 1987, 489). Egy adott jelentés potenciálisan számtalan módon kifejezhető, az egyes nyelvi-kulturális közösségek azonban bizonyos kifejezésmódokat előnyben részesítenek másokhoz képest: az adott szituációkban és funkciókban gyakran használatos, szokásszerű, ismerős nyelvi kifejezések (adott térben és időben) viszonylag állandó és statikus tárházat alkotnak, amely nemcsak megjeleníti, hanem fenn is tartja a közösség gondolkodásformáit, értékrendjét, hiedelmeit (Kecskés 2013/2014, 113–114). A beszédközösség úgynevezett *frázislexikonja* (Becker 1975) a kultúra egy szeletét kódolja. Ilyen értelemben a közösség által konvencionalizált kifejezések halmaza a

közösség közös tudásának, emlékezetének tekinthető, a kultúra pedig (legalábbis részben) úgy is meghatározható, mint a nyelvi kifejezésnek és a gondolatok szervezésének a közösség által előnyben részesített módjai (Kecskés uo.)

A konvencionális nyelvi kifejezésmódot **formulaszerű nyelvhasználatnak** is nevezik, bár a két terminus nem pontosan ugyanazt fedi (bővebben lásd Dóla 2006, 2016). Míg az előbbi inkább a frazeológiában és a korpusznyelvészetben (például állandósult szókapcsolatok, kiterjesztett jelentésegységek), illetve a pragmatikában és a szociolingvisztikában (például beszédművek, rutinformulák) használatos fogalmak esernyőterminusa, az utóbbinak erős pszicholingvisztikai kötődése van. Olyan többmorfémás vagy többszavas egységekre (elemsorokra) utal, amelyeket a beszélő nem valós időben szerkeszt meg (az elemeken szabályokat alkalmazva), hanem egészlegesen (is) tárol a memóriájában, illetve holisztikus hozzáféréssel ér el a mentális lexikonjában (Wray 1999). A formulaszerű nyelvhasználatot többen egy kontinuumként, de legalábbis formailag és funkcionálisan vegyes jelenségként képzelik el (pl. Langacker 1987, Kecskés 1997, Wray 2002), amely a grammatikai konstrukcióktól (pl. *-nAk tetszik vmi/vki*) a beszédaktus-formulákon át (pl. *jó napot kívánok*) a klasszikus idiómáig (pl. *nem eszik olyan forrón a kását*) sokféle típust felölel.

Az idegennyelv-tanulásban a célnyelvi beszédközösség által konvencionizált formulaszerű elemsorok a pragmatikai (és/vagy az **interkulturális kompetencia** fontos elemei, hiszen a célnyelvi kultúra nyelvi viselkedésének normáit, szociális elvárásait, értékrendjét, attitűdjeit hordozzák. Az idegen nyelvi tanuló által használt formulaszerű nyelv jelezheti, hogy a beszélő kommunikációs viselkedése mennyire közelít a célnyelvi normához (pl. az anyanyelvi szelekció (ld. Pawley–Syder 1983), a beszédaktusok (pl. Bardovi-Harlig et al. 2008) vagy az udvariasság (pl. Lakoff 1957) tekintetében). Az interkulturális nyelvhasználatban ugyanakkor természetesen azzal is számolni kell, hogy sokszor nem a célnyelvi norma szerinti kifejezések érvényesülnek: az idegen nyelvi beszélők elemsoraiban sajátos módon keveredik a megcélzott (célnyelvi) közös tudás és az egyénspecifikus tudás. Ez utóbbi, illetve a kétféle tudástípus viszonya elsősorban a nyelvtudási szintnek, a szocio-kulturális integráció mértékének, a célnyelvi közösségben eltöltött idő hosszának, a célnyelvi beszélőkkel folytatott interakció mennyiségének, a motiváció típusának és erősségének, illetve az anyanyelvnek a függvényében alakul (ezek összegzését ld. Dóla 2016, 143–154).

A formulaszerű nyelvhasználat széles spektrumából a jelen vizsgálat elsősorban azokra az elemsorokra koncentrál, amelyeket a beszélők különböző szocio-interakcionális célok megjelenítésére, elérésére használnak, mert ezeknek feltehetően fontos szerep jut a nyelvvizsga beszélgetős feladatában. A formulaszerű nyelvhasználat pszicho- és szociolingvisztikai indíttatású elméletének kidolgozója, Alison Wray (2002, 2008) interakciós rutinoknak nevezi az ilyen típusú, szokásszerűen használt formulaszerű elemsorokat (Wray 2002, 263). Ennek a terminusnak a nyomán (a rutinszerűséget nem kritériumnak tekintve) **interakciós formulaszerű elemsornak** hívom azokat a legalább két morfémből álló elemsorokat, amelyeket a beszélők specifikus társas-interakciós célok elérésére használnak, és amelyekhez valószínűsíthetően egészlegesen férnek hozzá a mentális lexikonjukban.

Vajon milyen kapcsolat mutatható ki a nyelvvizsga-beszélgetésekben a társalkodó felek által formulaszerűen használt interakciós elemsorok és a tényleges szituációban létrejövő interkulturális kommunikáció jegyei között? Mit mondanak a formulaszerű interakciós elemsorok a beszélők által közösen megkonstruált interkulturában mint *ad hoc* térben létrejövő közös alapról?

Kecskés István korábban említett munkájában (2013/2014) azt állítja, hogy az interkulturális kommunikáció azért használ jóval kevesebb formulaszerű nyelvet, mint az intrakulturális kommunikáció, mert az eltérő anyanyelvű és kultúrájú emberek jóval csekélyebb közös tudásra támaszkodhatnak (p.105), a formulák pedig éppen az effajta közös alapnak volnának a letéteményesei. Az IK-ban nagyfokú bizonytalansággal számolhatunk a

partner tudását illetően – mind kulturális, mind nyelvi értelemben. Vajon így van ez akkor is, ha a beszélőpartnerek ismerik egymást korábról is?

2. Szövegelemzés

2.1. Célok, anyag, módszer

Kvalitatív szövegelemzéssel vizsgáltam azt a kérdést, hogy hogyan jellemezhető a B1-es MINY szóbeli nyelvvizsgán az egymást ismerő vizsgapartnerek közt folyó társalgásban mint interkulturális kommunikációban az egocentrikusság, az együttműködés és a közös alap összefüggése, és hogy milyen kapcsolatban állnak ezzel a beszélőpartnerek által formulaszerűen használt interakciós elemsorok.

A beszélt nyelvi adatokat egy korábbi, nagyobb szabású kutatásomhoz (Dóla 2016) már összegyűjtöttem, ez alkalommal pedig *kvalitatív szövegelemzést* végeztem az átírt nyelv-
vizsgainterjúk megfelelő szövegrészein. Az adatgyűjtés részletes módszertana megtalálható az idézett munkában (Dóla 2016, 188–209); ehelyütt csupán rövid összefoglalót nyújtanék a mintáról és az eljárásokról.

A kvalitatív adatok gyűjtésére egy speciális tanulói korpusz alapján került sor, elemzők bevonásával. A kutatási mintát olyan szövegek alkotják, amelyeket küszöbszintű nyelvtudással rendelkező magyar mint idegen nyelvi (MINY) beszélők produkáltak a B1-es ECL szóbeli nyelvvizsgán a 2011-es és a 2012-es év folyamán. A korpusz összesen tizenegy nyelv-
vizsgainterjúból áll: húsz KER B1-es MINY-beszélő beszélt nyelvi szövegét tartalmazza. Az interjúk teljes hanganyaga összesen 165.38 percet tesz ki; ez az átiratban 21 353 (magyar) szövegszót jelent. Az egyes interjúk részletes adatait az *1. és a 2. táblázat* szemlélteti.

1. táblázat: A vizsgainterjúk adatai

Az interjú száma	A rögzítés éve	Az interjú időtartama	A szövegszavak száma	A vizsgázók száma
1.	2011.	13 perc 10 sec	1828	1
2.	2011.	9 perc 11 sec	1560	1
3.	2011.	11 perc 40 sec	2111	1
4.	2012.	16 perc 04 sec	1872	2
5.	2012.	13 perc 17 sec	1376	2
6.	2012.	16 perc 22 sec	1815	2
7.	2012.	24 perc 13 sec	3024	3
8.	2012.	17 perc 29 sec	2213	2
9.	2012.	14 perc 23 sec	1673	2
10.	2012.	15 perc 51 sec	1771	2
11.	2012.	13 perc 58 sec	2110	2
Összes MINY-adatközlő:			20 fő	
Összes időtartam:			165 perc 38 sec	
Összes szövegszó:			21 353	

A hangzó anyag lejegyzése után sor került a többmorfémás interakciós elemsorok beazonosítására, majd megtörtént a formulaszerű és a nem formulaszerű elemsorok elkülönítése. A sokszögesítés érdekében az adatok gyűjtéséhez és értékeléséhez úgynevezett interszubjektív mérőeszközt és kutató-triangularizációt használtam: rajtam kívül két független elemzőt is bevontam a munkába, akikkel egy többszemponú identifikációs kritériumrendszert használva egy több szakaszból álló (standardizáció, önálló értékelés, tárgyalás, módosítás, interjú) eljárás során azonosítottuk be a kérdéses elemsorokat (részletesen lásd Dóla 2016).

Az így kinyert adatokon kvalitatív elemzést végeztem, amely az elemsoroknak egy átfogó, lexikai-grammatikai, pragmatikai és köztesnyelvi jellemzésére épült. A jellemzés során feltárt meghatározó jegyek mentén témák (kódok) álltak elő, amelyek segítségével kategóriákba (típusokba) rendeztem az elemsorokat. Az elemzés során a következő főbb funkcionális kategóriák jöttek létre: A) konverzációs elemsorok (beszédaktus-formulák, diskurzusjelölő gemitok, attitűdjelölők) és B) referenciális elemsorok (a figyelem tárgyát, pontatlanságot, bizonytalanságot, attribútumot jelölők, valamint tér-, idő- és szövegdeixis). A megszerkesztettség foka szerint a következő csoportok születtek: A) szóalakok, B) félkész és kész mondat-tani keretek, C) egyéb szótöbbségek.

Megjegyzendő, hogy a mostani feltáró vizsgálathoz az átírt ECL vizsgainterjúknak csupán azokat a részeit vettem figyelembe, ahol a vizsgázóknak egymással kell beszélgetniük, vagyis első körben elkülönítettem a szóbeli nyelvvizsga *Irányított beszélgetés* elnevezésű vizsgafeladatához tartozó szövegrészeket (ebben a vizsgázóknak egymással kell társalogniuk egy adott téma kapcsán).

2. táblázat: A beszélők adatai

Interjú	Álnév	Nem	Kor	Ország	Anyanyelv
1.	John	férfi	kb. 40-45	Nagy-Britannia	angol
2.	Anna	nő	17	USA	angol
3.	Thomas	férfi	16-17	Németország	német
4.	Mary	nő	16	USA	angol
4.	Frederic	férfi	30	Franciaország	francia
5.	Ivana	nő	19	Oroszország	udmurt/orosz
5.	Alan	férfi	23	Indonézia	helyi/indonéz
6.	Kata	nő	24	Németország	német
6.	Oszkár	férfi	19	Venezuela	spanyol
7.	Renata	nő	19	Venezuela	spanyol
7.	Susanna	nő	19	Venezuela	spanyol
7.	Kristian	férfi	kb. 30	USA	angol
8.	Ahmed	férfi	kb. 25-30	Egyiptom	arab
8.	Ivan	férfi	kb. 25-30	Oroszország	orosz
9.	Richard	férfi	kb. 20-25	Indonézia	helyi/indonéz
9.	Daniel	férfi	kb. 20-25	Indonézia	helyi/indonéz
10.	Emma	nő	23	Kanada	angol
10.	János	férfi	21	Svédország	svéd
11.	Simon	férfi	30	Japán	japán
11.	István	férfi	kb. 35-40	Németország	német

2.2. Korábbi eredmények

Az előzetes vizsgálatok eredményei szerint (részletesen lásd Dóla 2016) a B1-es nyelvvizsgainterjúk szövegében beazonosított formulaszerű interakciós elemsorok különböző típusai² közül az adatközlők összességében nagyon kevés beszédaktus-formulát használtak (az egyes típusokat a leggyakoribb példával együtt a 3. táblázat szemlélteti). A konverzációs rutinokon belül – az asszertívumok mellett (pl. *hát igen; nekem is*) – főleg lokális diskurzusjelölőkkel (pl. *azt gondolom; lehet, hogy*) és attitűdjelölő rutinokkal (pl. *nekem nagyon tetszik; nagyon fontos*) éltek; ezeknek a köre szűk, jól definiálható volt. A kevés beszédaktus-formula (pl. *köszönöm szépen; bocsánat; viszontlátásra*) többnyire direkt és explicit volt; nyelvi mutatókat tartalmazott, illetve rövid utas implikaturával rögzült forma volt. A konverzációs rutinokhoz képest az adatközlők nagy arányban használtak különféle referenciális funkciókat ellátó elemsorokat (pl. *vagy valami; nekem van*), amelyek elemei a minimumszókincsbe tartozó lexémák limitált köréből kerültek ki, és közülük számos példány formailag vagy

² A vizsgált szövegekben az adatközlők nem használtak frazeologizmusokat.

funkcionálisan jelölt köztesnyelvi változat volt (pl. *ez a kettő gyerek* [értsd: két gyerekünk van]). A viszonylag kevés igazán interakcionális elemsor miatt a pragmatikai hibák többsége nem szociopragmatikai (pl. *kösz és képzeld el a vizsgáztatónak címezve*), hanem pragmalingvisztikai jellegű volt (például *és mindent* ehelyett: *meg minden/meg ilyesmi; és azért* ehelyett: *és ezért*).

3. táblázat: Példák a leggyakoribb formulaszerű interakciós elemsorokból

Beszédaktusok	Konverzációs rutinok			Attitűdjelölő rutinok	Referenciális funkciót ellátó rutinok
	Diskurzusjelölő gemitok				
	Lokális DJ-k	Globális DJ-k	Globális témaszervezők		
<i>igen de hát igen az jó igen igen nekem is nekem kell nagyon akarok InfP</i>	<i>szerintem de szerintem hát szerintem (azt) gondolom azt hiszem aszíszem nem emlékszem nemtom nem tudom tudom hogy lehet hogy</i>	<i>például és utána de sajnós és hát és akkor</i>	<i>és öhm és a akkor és te mi a szerinted</i>	<i>nagyon szeret nagyon fontos ez jó furcsa volt nekem nekem nagyon tetszik tetszik nekem de sajnós szeretek infp</i>	<i>általában van egy (egz.) körülbelül vagy valami valamilyen NP sok ember annyira VP kicsit nem szoktam InfP nekem van nálunk itt Magyarországon</i>

Az adatközlőkre általánosan jellemző tendenciaként rajzolódott ki az is, hogy az elemek és elemsorok meglehetősen szűk köréből válogattak a különféle pragmatikai funkciók ellátására, amit úgy kompenzáltak, hogy kiterjesztették egy-egy elemsor használati körét, és túlhasználták vagy az anyanyelvi szelekciótól eltérő módon (más funkcióban) használták a kifejezést (pl. az *ez a* elemsort rámutató névmásként és birtoklást, valamint létezés kifejező konstrukcióként). Természetesen maguk az elemsorok is sokszor multifunkcionálisak, de az adatközlők emellett téves túláltalánosításokkal is éltek, illetve transzferhatás (pl. *itt jön a számom*) és kontamináció is megfigyelhető volt (pl. *neki tizenkilenc éves van*). Az interakcionális jellegű elemsorok szűk köre, egyes elemsorok (pl. diskurzusjelölők, lexikális csoportok) gyakori és funkcionálisan kiterjesztett használata és a köztesnyelvi, jelölt változatok a beszédprodukción, az interakció egyfajta idegenszerűségéhez és pragmatikai sutaságához vezetett.

Ezen kívül megfigyelhető volt, hogy a vizsgálatban résztvevő B1-es beszélők a lexikálisan jobban kitöltött, kevésbé variábilis, szünetkitöltő hanghatásokat nem tartalmazó, jól megfogható szövegbeli funkcióval rendelkező elemsorokat nagyobb eséllyel használták formulaszerűen (pl. *hát szerintem; nem tudom; de sajnós*), mint a flexibilisebb és kevésbé markáns szövegbeli funkcióval rendelkező rugalmas félkész kereteket és az egyéb szótöbbségeket. Annak ellenére is, hogy az utóbbiak közül több kiemelkedően gyakori használatra tett szert (pl. *nagyon VP; és a* és *de a* mint szünetkitöltő). A szóbeli nyelvvizsgára kapott pontszámok tükrében elmondható, hogy a sikeresebb vizsgázók több és többféle (formulaszerű) interakciós elemsort használtak.

Ezeknek az eredményeknek az alapján hipotetikusan megállapítható, hogy a küszöbszintű MINY-beszélők számos, többnyire kettő-négy morféma hosszúságú, kommunikációs szándékot hordozó elemsort használnak formulaszerűen (egészleges szótári hozzáférés útján) a spontán beszélt nyelvben, és ezek közül a kifejezések közül sokat rutinszerűen, nagy relatív gyakorisággal alkalmaznak adott társas-interakciós kontextusokban és szerepekben. Ezek a formulaszerűen használt, adott diskurzusfunkciókkal rendelkező elemsorok túlnyomórészt nagyon gyakori, könnyen „felszedhető”, megtanulható, szemantikailag és formailag többé-kevésbé rögzült kifejezések, amelyek ugyanakkor áttetszők és elemezhetőek (pl. rutinformulák,

diskurzuszjelölők, referenciális rutinok), viszont nem vagy csak kis mértékben figuratívak, idiomatikusak és rendhagyók (nem úgy, mint pl. a közmondások, a helyzethez kötött megnyilatkozások vagy az idiómák). Az ilyen elemsoroktól a kezdő idegen nyelvi beszélő azt remélheti, hogy – mivel „készen” vannak – redukálni fogják a grammatikai hibázás lehetőségét, és – mivel szemantikailag áttetszőek – nem fenyegetnek azzal a veszéllyel, hogy a hallgató nem fogja megérteni a kommunikálni szándékolt üzenetet (vö. Kecskés 2013/2014, 116).

Összességében: A B1-es MINY-beszélők által formulaszerűen használt interakciós elemsorok feltehetően olyan megoldást jelentenek a korlátozott nyelvi-nyelvhasználati kapacitású nyelvtanulók számára, hogy egyrészt verbális stratégiaként segítik a társas-interakciós célok hatékony elérését és a diskurzus eredményes szervezését, másrészt non-verbális stratégiaként (gyors egészes szótári hozzáférés útján) csökkentik a spontán beszéd előállításához szükséges erőbefektetést (vö. Wray 2008).

2.3. Elemzés

A beszélt nyelvi szövegek elemzése az interkulturális kommunikációban jelenlévő és létrejövő közös alap, illetve a beazonosított formulaszerű interakciós elemsorok vonatkozásában valósult meg. A vizsgálat céljait szem előtt tartva az elemzés alapegysége a diskurzusszegmens, azaz a beszélgetésnek a közös alap szempontjából egy egységet alkotó részlete. Ennek megfelelően először beazonosítottam az elkülönített *Beszélgetésekben* az egyes diskurzusszegmenseket, majd a bennük résztvevő társalkodó felek ismeretsége / viszonya alapján kategorizáltam őket. Három csoport született (ld. 4. táblázat): A) egymást előzetesen ismerő vizsgázók, B) egymást előzetesen nem ismerő vizsgázók és C) egymást előzetesen nem ismerő vizsgázó és vizsgáztató. A kutatás fókuszára miatt később kizártam azokat a diskurzusrészleteket, ahol azonos anyanyelvű és kultúrájú személyek társalognak, mivel az nem tekinthető szoros értelemben vett interkulturális kommunikációnak.

A jelen vizsgálat csak az A csoportba tartozó diskurzusszegmensekre terjed ki. (Egy későbbi vizsgálatban érdemes volna a B és a C csoportba tartozó szövegrészleteket is górcső alá venni, majd összevetni az eredményeket a változók tükrében.) Az adatok elemzése a diskurzusfolyamatra koncentrálni egy olyan rekonstruáló-interpretáló eljárást követve, amely oda-vissza jelleggel mozog a szekvenciálisan egymás után rendelt megnyilatkozások és a diskurzusszegmens szerkezete között (Kecskés 2013, 220), kiemelt figyelmet fordítva a kérdéses kifejezésekre.

4. táblázat: A diskurzusszegmensek csoportosítása³

A felek korábbról ismerik egymást	A felek nem ismerik egymást korábbról	
A) vizsgázó – vizsgázó	B) vizsgázó – vizsgázó	C) vizsgázó – vizsgáztató
12 diskurzusszegmens	7 diskurzusszegmens	19 diskurzusszegmens

Terjedelmi okokból ehelyütt nem kerülhet sor mindegyik diskurzusrészlet aprólékos vizsgálatának bemutatására, csupán egy-egy tipikusnak tekinthető szegmens elemzése és értelmezése, illetve diskurzusszerkezetének táblázatos felvázolása kaphat helyet.

³ Érdekes, hogy míg a 11 interjúból csupán 3-ban vizsgázott partner nélkül, egyedül a jelölt (6-ban egymást korábbról ismerő vizsgázók, 1-ben egymást nem ismerő személyek vettek részt, 1-ben pedig a három vizsgázó közül kettő ismerte egymást), a *Beszélgetés* feladatban, ahol a vizsgázóknak egymással kellene interakciót folytatniuk, a diskurzusszegmensek felében a vizsgáztatóval beszélget valamelyik vizsgázó.

2.3.1. Közösnek gondolt előzetes alapra építve kölcsönös tudás formálása

Az első diskurzusrészlet az udmurt Ivana és az indonéz Alan beszélgetéséből való. A két vizsgázó korábbról ismeri egymást; egy csoportban tanultak és készültek a vizsgára.

1. diskurzusrészlet: Ivana (I), Alan (A) és a vizsgáztató (V)⁴

- 25 V: *kérdezzék egymást milyen évszakok vannak az önök hazájában milyen probléma van az időjárással van-e probléma az önök hazájában*
- 26 I: *mhm*
- 27 V: *itt Magyarországon milyenek az évszakok az önök tapasztalatai szerint jó? tehát minden ami időjárás*
- 28 I: *jó*
- 29 V: *jó most Ivana kezdje a*
- 30 I: *úgy tudom hogy Indonéziában nagyon meleg van mint itt Magyarországon*
- 31 A: *igen*
- 32 I: *és jól? jól érzed magad itt?*
- 33 A: *hát igen szerintem öö először nagyon furcsa volt nekem mert Indonéziában nem olyan hideg mint Magyarországon mindennap csak aaa meleg vagy mindig mindennap csak süt a nap vagy esik az eső azért kicsit furcsa nekem amikor télen volt Magyarországon amikor először havat láttam kicsit furcsa de finom volt*
- 34 V: *(felnevet)*
- 35 I: *mhm*
- 36 A: *de szerintem nem olyan a külön- nem olyan különbs- nem túl sok különbség van az a magyar Magyarország időjárása évszaka és udmurt évszaka ugye?*
- 37 I: *igen de aaa úgy is láttam hogy itt Magyarországon nagyon kicsi kicsi esett a hó mert nekünk nagyon sok van és tudunk szánkózni és áprilisban még van azért és hidegebb le-- van*
- 38 A: *Udmurtiában?*
- 39 I: *mhm de nyáron ugyanaz mint itt*
- 40 A: *aha meleg?*
- 41 I: *meleg van persze (nevet)*
- 42 A: *igen mi a? mi a kedvenc évszakod?*

A részlet elején a vizsgáztató kijelöli a beszélgetés témáját (25V) és a feladatot – tudniillik, hogy kérdezni kell egymást (27V) –, valamint hogy ki kezdje a beszélgetést (29V). A kijelölt beszélő, Ivana, ahelyett, hogy explicit kérdéssel indítana, egy látszólag kevésbé interaktív, egocentrikus kijelentést tesz (30I), amelyben saját ismeretét közli partnere hazájának időjárásáról, azt a magyarországihoz hasonlítva. A megnyilatkozás azonban ennél többet tesz: interaktív módon implicit kérdést fogalmaz meg. Ezért az „interakcióra való felhívásért” elősorban az *úgy tudom, hogy* lokális diskurzusjelölő (DJ) formula felelős, az alábbiak szerint.

Az E/1. -(V)m morfémaival álló *tudom* olyan szubjektívizáció-jelölő (vö. Kugler, 2012, 18), amely a közölt tartalmat a megnyilatkozó szubjektumhoz horgonyozza le; nemcsak azt predikálja, hogy a beszélő birtokában van egy adott információnak, hanem azt is megjelöli, hogy a közölt tartalom a beszélő saját vélekedése. Ezt a megnyilatkozási bizonytalanságot támogatja az *úgy* névmás is, hiszen vitathatónak mutatja, mintegy alternatívaként tünteti fel a beszélői szubjektumhoz rendelt ismeretet. Ivana megnyilatkozása – éppen a választott formulának köszönhetően, pontosabban azért, mert azzal a beszélő saját magára mint a megnyilatkozásban foglalt ismeret nem teljesen megbízható forrására referál – kezdeményezés is egyben a beszédpartner felé, hogy a megjelölt témában – mint szakavatott fél – a bevezetett információt cáfolja, erősítse meg vagy árnyalja. Vagyis az *úgy tudom, hogy* formula egyrészt társalgásszervező funkciót lát el (kijelöl egy megvitatandó témát, és bevezeti a beszélő azzal kapcsolatos tudását), másrészt a megnyilatkozási bizonytalanságra vonatkozó metapragmatikai tudatosságot jelzi, ezáltal pedig fontos lépést tesz a tényleges beszédhelyzetben kiépítendő közös alap megteremtésének irányában.

⁴ A könnyebb olvashatóság kedvéért a szövegrészletek nem tartalmazzak transzkripció jeleket.

Ivana 30I megnyilatkozásában egy másik, szintén az együttműködés felé ható stratégia is felfedezhető: a beszélő a közölt tartalmat egy olyan viszonyítási ponthoz köti (*mint itt Magyarországon*), amellyel egy közösnek gondolt előzetes alapot és kölcsönösnek gondolt előzetes tudást aktivál (Ivana tudja, hogy Alan is tudja, hogy mindketten megtapasztalták már a magyarországi meleget). A hasonlóságot ugyanakkor egocentrikus módon egy, a saját maga számára szaliens szempontra alapozza: ti. az ő tudásának homlokterében az áll, hogy – saját országával ellentétben, ahol nagy hidegek is vannak – Magyarországra és Indonéziára inkább a meleg jellemző, s ezért a két ország éghajlata hasonló. Ennek a viszonyítási pontnak és összehasonlításnak a beemelése az *úgy tudom, hogy* kezdetű megnyilatkozásba a felállított párhuzamot is a megnyilatkozó bizonytalanság hatáskörébe vonja, illetve annak adekvátságát is kérdés tárgyává teszi.

Mivel Alan kifejtetlen nyugtázó reakciója (31A) nem egyértelmű bizonyossága annak, hogy megfelelően értelmezte a 30I megnyilatkozást (az *igen* vonatkozhat a közölt ismeret helytállóságára is, anélkül, hogy reagálna a párhuzamba állításra, vagy jelezné, hogy Alan érti, mit akart elérni Ivana a közlésével), 32I-ben Ivana feltesz egy explicit kérdést is. Ezzel tulajdonképpen megerősíti, hogy előbbi megnyilatkozását kérdésnek, információkérésnek szánta, továbbá az attitűdjelölő rutinformulával (*És jól? Jól érzed magad?*) aziránt érdeklődik, hogy a potenciálisan kölcsön tudást képező tartalomhoz hogyan viszonyul beszédpartnere. (A választott formula azonban idegenszerűen hat ebben a helyzetben; az anyanyelvi beszélő inkább valami olyasmit kérdezne, hogy: *És ez jó (neked/szerinted)?* Vagy jobban kifejtve: *És ez jó neked/szerinted, ez a hasonlóság?*)

Alan válaszából (33A) kiderül, hogy érti, mit akar „csinálni” Ivana a 30I megnyilatkozásával, ugyanis először nem a 32I-ben megfogalmazott explicit kérdésre, hanem a korábbi megnyilatkozás szándékolt kommunikációs tartalmára reagál, szintén formulákat használva. A *hát igen* beszédaktus-formula egyrészt megerősíti az Ivana által felvetett tartalmat – a *hát* miatt azonban csak részlegesen: a diskurzuspartikula azt sugallja, hogy Alan szerint a párhuzam elnagyolt, a kérdést árnyalni kell. Másrészt jelzi, hogy a beszélő kész megosztani partnerével az ide kapcsolódó saját személyes ismereteit, és kész együttműködően hozzájárulni a közös tudás megformálásához.

A 33A megnyilatkozás ezután egy olyan stratégiával folytatódik, amely vegyíti az egocentrikus és az együttműködő vonásokat. A szubjektívizáció-jelölő *szerintem* DJ-formula Alan személyes tapasztalatait és vélekedését vezeti be, amelyeket a felvetett közös viszonyítási ponthoz képest fogalmaz meg, és amely rávilágít az Ivana és az ő perceptuális szalienciája közti különbségekre. Arra tudniillik, hogy míg Ivana a maga (udmurt) nézőpontjából a meleget és az ebből fakadó hasonlatosságot tartja szaliensnek a Magyarország–Indonézia viszonylatban (*Indonéziában nagyon meleg van, mint itt Magyarországon*), Alan számára (indonézként) a hideg, a hó és az ebből fakadó különbségek a szaliensebbek (*Indonéziában nincsen tél*). (A különbségek nagyobb szalienciáját emeli ki Alan akkor is, amikor arra utal, hogy Indonéziában egy évszak van csak, amelyet a sok napsütés és a sok eső jellemez.) A fiú csak ezen a ponton tér rá arra, hogy választ adjon a lány explicit kérdésére: ő is attitűdjelölő rutint használva fogalmazza meg az összehasonlítással kapcsolatban felmerülő érzéseit. Ismét az egocentrizmus jegyében nem arra reagál, tetszik-e neki a két éghajlat közti hasonlóság (hiszen számára az kevésbé szaliens), hanem arra, hogy hogyan viszonyul a különbségekhez. A *nagyon/kicsit furcsa (volt) (nekem)* formula mellett a köztesnyelvi *finom volt* is szerepel, amelyet Alan feltehetőleg *tetszett* vagy *jó volt* értelemben használ a magyarországi téllal és a hóval kapcsolatban.

Ivana 35I nyugtázó megnyilatkozása elfogadja Alan reakcióját, ám a fiú egyelőre nem tekinti lezártnak a diskurzust. Szeretné kiterjeszteni az éppen formálódó közös tudásukat az időközben szalienssé lett szempontból: hasonlóságok és különbségek az indonéz, a magyar és az udmurt időjárásban. Ivana korábbi stratégiájához sok tekintetben hasonló eljárást választ.

36A-ban először egy, a (bizonytalan) személyes tudását megjelenítő kijelentést tesz, amelyet egy szubjektívizáció-jelölő DJ-formulával vezet be, és amelyet egy közösnek gondolt előzetes tudástartalom aktiválásán keresztül, egy közös viszonyítási ponthoz kötve jelenít meg (*Udmurtföld nem nagyon különbözik az évszakok tekintetében Magyarországtól*). Majd, hogy a megnyilatkozásában kommunikált aktust (implicit kérdés, információ, vélemény kérése) megerősítse, hozzáteszi az *ugye?* beszédformulát, amellyel explicit módon arra kéri a hallgatót, hagyja jóvá vélekedésének helyénvalóságát. A közös alap szempontjából külön érdekes, hogy a megnyilatkozást a *de szerintem* DJ-formula vezeti be. A *de* kommunikációs funkciója kettős: egyrészt a diskurzusszegmensek közti kapcsolatot jelzi (Indonézia–Magyarország egybevetése vs. Udmurtföld–Magyarország összehasonlítása), másrészt egy kontrasztra utal: arra az Alan személyéhez lehorgonyzott, ő általa vélt ellentétes viszonyra, hogy míg Indonézia éghajlata eltérő a magyarországitól, Udmurtföldé nem annyira különbözik tőle.

37I-ben Ivana egy beszédaktus-formulával indítja válaszát. Az *igen, de* elemsor a szakirodalom szerint az egyet-nem-értés, vitatás aktusát valósítja meg, pontosabban – a *Törekedj a partnereddel való egyetértésre; minimalizáld a vele való nézeteltérést!* udvariassági elv megnyilvánulásaként (Brown–Levinson 1987, Leech 1983) – látszólagos/jelképes, illetve részleges egyetértést⁵ fejez ki (pl. Bándli 2009, 2011). Jelen esetben részleges egyetértésről van szó. Az *igen*-nel Ivana egyrészt nyugtázza Alan megnyilatkozásának szemantikai tartalmát (közölt ismeret) és részleges egyetértését fejezi ki ezzel kapcsolatban (valóban, mindkét országban meleg a nyár, és hideg a tél). Másrészt jóváhagyja a pragmatikai tartalmat (illokúció), és együttműködési szándékát fejezi ki (kért válasz, elvárt reakció biztosítása). Harmadrészt pedig jelzi, hogy megértette a beszélői attitűdöt (személyes vélekedés). A *de* ugyanakkor valamilyen ellentétes viszonyra, ellentmondásra utal. Hogy pontosan mire, a megnyilatkozás további részéből derül ki.

A következő (köztesnyelvi) formulával, az *úgy is láttam, hogy*-gyal Ivana előzetes személyes tapasztalataként, tudásaként (*úgy és láttam*) vezeti be a közölt tartalmat, ti. hogy milyen különbségek vannak a két ország időjárásában. Egyben jelzi, hogy ezt az ismeretet szintén fontos az eddig kölcsönössé tett tudás részévé tenni (ld. *is*). A formula amúgy pragmalingvisztikailag hibás: az *úgy is láttam, hogy* hasonló funkciójú célnyelvi változata valami olyasmí lehetne, hogy: *ahogy én tapasztaltam, az is igaz, hogy..., én úgy látom, hogy/az én tapasztalataim/meglátásom szerint az is fontos, hogy....*

Az *igen, de* elemsorban a *de* tehát Ivanának azt a felfogását implikálja, hogy az adott kontextusban a maga és beszédpartnerének vélekedése egymásnak kontrasztos ellentétei (ti. Alan szerint nem sok különbség van az udmurtföldi és a magyarországi évszakok között, *de* Ivana meglátása szerint fontos azt *is* tudni, hogy a tél eltérő hosszúsága, keménysége és a hó eltérő mennyisége nagy különbséget jelent). Ebből adódik az egyet-nem-értés: az eltérő előzetes személyes tudások és az előzetes közös alaphoz való eltérő viszonyulás más-más szalienciát eredményez a beszélőknél.

Ami ezután történik (38A–42A), az a létrejött kölcsönös tudás megerősítése, a diskurzusban megteremtett közös alap konszolidálása és a téma lezárása. Alan 38A megnyilatkozása (*Udmurtiában?*) kiegészíti, pontosítja Ivana előző mondatát, így kér visszaigazolást arról, hogy jól értette, amit partnere mondott. Egyben tudomására hozza, hogy megértette, hogy van és hogy milyen különbség van a két időjárás között, valamint azt is, hogy érzékeli ennek a különbségnek a fontosságát partnere számára. 39I-ben Ivana igenlő

⁵ A jelképes vagy látszólagos egyetértés stratégiája azt jelenti, hogy válaszában a beszélő, hogy elrejtse, álcázza egyet-nem-értését, látszólag kinyilvánítja egyetértését, utána azonban valamilyen ellentétes álláspontot fejez ki (Bándli 2009). A részleges egyetértés az, „amikor a beszélő először elismeri, hogy a partner véleménye részben igaz, majd utána kifejezi egyet nem értését a hallgató álláspontjának számára nem elfogadható aspektusaival kapcsolatban,” és ez az aspektus lehet akár a lényegi vonatkozás is (Kothoffra hivatkozik Bándli, 2011, 31).

válasza (*mhm*) mindezt nyugtázza, majd – visszakanyarodva a kiindulópontához – a hasonlóságot emeli ki (*de nyáron ugyanaz (van), mint itt*). Azzal, hogy a lezárásban arra az aspektusra fókuszál, ami közös Magyarországon és Udmurtföldben (valamint Indonéziában) – ti. a meleg –, a közte és a partnere közti egyetértést és a közös kapcsolatot emeli ki. A felek konszenzusra jutnak: előzetes közös tudásukhoz képest és ahhoz viszonyítottan sikerült egy magasabb szintű közös alapot teremteniük és összetettebb kölcsönös közös tudást alkotniuk, és ebben a folyamatban felhasználták saját személyes tudásukat és korábbi egyéni tapasztalataikat is.

A diskurzusszegmens hátralévő részében (40A–41A) a partnerek lezárják a beszélgetés ezen részét; jelzik, hogy kölcsönös tudást alakítottak ki, közös alapot teremtettek, „kimerítették a témát.” A diskurzusrész végső nonverbális lezárása Ivana nevetése, amit Alan egy *igen*-nel vesz tudomásul, majd témát vált (*Mi a kedvenc évszakod?*).

A közös alap építésének folyamatszerkezetét az 5. táblázat foglalja össze.

Az ebben a diskurzusszegmensben kibomló interkulturális kommunikáció „igazinak” és sikeresnek mondható abban az értelemben, hogy a felek valódi interakciót létesítenek egymással, amelynek során egy ott és akkor létrejövő interkulturális térben (két különböző kultúrát a közös harmadikhoz viszonyítva, azon keresztül megértve) kölcsönös közös tudást alakítanak ki előzetes személyes tudásukból, előzetes közös alapjukra építve. Ebben a térben nemcsak más kultúrákkal kapcsolatban árnyalódnak az ismereteik (a nyár meleg mindhárom országban, de Indonéziában esősebb is, mint Magyarországon, és ott nincsen tél⁶, Udmurtföldön pedig hosszabb és keményebb a tél, mint Magyarországon), hanem egy további értelemben is fejlődik az interkulturális kompetenciájuk. Megtapasztalják, hogy ha a másik fél kultúrájára néznek, abban a közös harmadikkal való *hasonlóság* lesz inkább a szaliens a számukra, míg ha a sajátjukra tekintenek, a közös harmadikhoz képest megjelenő *különbségek* tűnnek inkább szembe.

A tényleges beszédhelyzetben létrejövő közös alap megteremtésében megfigyelhető az egocentrikusság és az együttműködés dinamikus és együttes szerepvállalása. Egocentrikus vonás, hogy az eltérő előzetes személyes tudások, valamint a közösnek vélt előzetes alapra eltérő nézőpontokból való tekintés eltérő szalienciákat eredményez. Az együttműködés jegyében a beszélők ezt az eltérést tárják fel és teszik kölcsönös tudássá, és erre építik a diskurzus folyamatában létrejövő közös alapjukat.

A formulaszerű elemek tekintetében elmondható, hogy a beszélők viszonylagosan nagy számban használják őket (a 2.2-ben említett feltételek mellett). Az interakciós elemek nemcsak jelzik a közösalap-építés állomásait, hanem mozgatják is a folyamatot: nemcsak indikátorai tehát az egocentrikus és az együttműködő folyamatoknak, hanem fontos stratégiái is a közös alap megteremtésének. A formulák nagy száma potenciálisan az elemek előzetes közös nyelvi szalienciájának tudható be, ami annak köszönhető, hogy a beszélők régebb óta ismerik egymást. Mivel Ivana és Alan egy intézményben, egy csoportban tanulták a magyar nyelvet, egy kisebb nyelvtanulói közösség tagjainak tekinthetők. Nemcsak az feltételezhető, hogy tudják a másiktól, hogy hozzávetőlegesen milyen nyelvtudással rendelkeznek (például milyen kifejezéseket ismer), hanem az is, hogy az adott elemek közös előzetes nyelvi szalienciával bírnak a számukra (hasonló funkciók és értékek tapadnak hozzájuk, és hasonló a mentális beépültségük). Az ismertség tehát nemcsak az előzetes közös alap és az *ad hoc* szituációban megformálódó kölcsönös tudás miatt lehet fontos az interkulturális kommunikációban, hanem a formulaszerű elemek használatára is kihathat.

⁶ Érdekes, hogy kifejtve egyik beszélő sem említi meg, hogy míg Magyarországon és Udmurtföldön négy évszak van, Indonéziában csak egy.

5. táblázat: Az 1. szövegrészlet diskurzusfolyamatának szerkezete

Lépés	Stratégia	Szemlélet	Főbb elemsorok
1	A vizsgáztató kijelöli a feladatot, a témát	kontroll	<i>kérdezzék egymást milyen évszakok vannak az önök hazájában</i>
2	X elfogadja a vizsgáztató kezdeményezését	vizsgáztatóval együttműködő	<i>mhm</i>
3	A vizsgáztató tovább részletezi a témát, és visszajelzést kér a megértésről	kontroll	<i>itt Magyarországon az önök tapasztalatai szerint jó?</i>
4	X nyugtázó választ ad V-nek	vizsgáztatóval együttműködő	<i>jó</i>
5	A vizsgáztató nyugtázza a kölcsönös megértést X és az ő viszonylatában; kijelöli Xbeszélőt	kontroll	<i>jó most Ivana kezdje</i>
6	X megfogalmazza - előzetes személyes tudását partnere kultúrájával kapcsolatban - egy közösnek gondolt alaphoz viszonyítva	egocentrikus együttműködő	<i>úgy tudom, hogy nagyon meleg van mint itt Magyarországon</i>
7	Y nyugtázza X megnyilatkozását	együttműködő	<i>igen</i>
8	X explicit kérdést tesz fel	együttműködő	<i>jól érzed magad?</i>
9	Y - részleges egyetértését fejezi ki az X személyes tudását megfogalmazó megnyilatkozással - és ellentétet fogalmaz meg: saját szubjektív szalienciája szembeállítódik partnere szubjektív szalienciájával - személyes attitűdjét fejezi ki	együttműködő egocentrikus egocentrikus	<i>hát igen szerintem mindennap, süt a nap, esik az eső, nem olyan hideg, mint Magyarországon furcsa volt nekem finom volt</i>
10	X nyugtázza az Y megnyilatkozásában foglalt tartalom kölcsönös tudássá válását	együttműködő	<i>mhm</i>
11	Y tovább építi a létrejövő közös alapot: - megfogalmazza személyes vélekedését partnere kultúrájával kapcsolatban - egy közösnek gondolt alaphoz viszonyítva - explicit módon jóváhagyást várva	egocentrikus együttműködő együttműködő	<i>de szerintem nem sok különbség van ugye?</i>
12	X - részleges egyetértését fejezi ki - és ellentétet fogalmaz meg: saját szubjektív szalienciája szembeállítódik partnere szubjektív szalienciájával	együttműködő egocentrikus	<i>igen, de úgy is láttam, hogy</i>
13	Y kölcsönössé szeretné tenni, tisztázni kívánja a létrejött tudást: kiegészíti, megismétli X megnyilatkozásának egy részét (kérdésként)	együttműködő	<i>Udmurtiában?</i>
14	X konszolidálja a létrejött közös alapot: - nyugtázza Y megnyilatkozását - kiemeli a létrejött kölcsönös tudásnak az előzetes közös tudással közös szeletét	együttműködő együttműködő	<i>mhm nyáron ugyanaz, mint itt</i>
15	Y konszolidálja a létrejött közös alapot: - nyugtázza X megnyilatkozását - tisztázza a létrejött kölcsönös tudásnak az előzetes közös tudással közös szeletét (kérdésként)	együttműködő együttműködő	<i>aha meleg?</i>

16	X konszolidálja a létrejött közös alapot: - megismétli a létrejött kölcsönös tudásnak az Y által kiemelt, az előzetes közös tudással közös szeletét X lezárja a témát: - nyugtázza Y megnyilatkozását - nonverbális lezárást ad	együtműködő együtműködő	<i>meleg van</i> <i>persze</i> (nevet)
17	Y lezárja a témát: - nyugtázza X megnyilatkozását - témát vált egy számára szaliens irányban	együtműködő egocentrikus	<i>igen</i> <i>mi a kedvenc...?</i>

2.3.2. Épülő, de nem konszolidálódó közös alap

A következő szövegrészekben szintén „valódi” interkulturális térben kezdik építeni a beszélők a tényleges szituációban megformálódó közös alapot, és ehhez mind előzetes egyéni tudásukat, mind pedig a közösnek feltételezett előzetes alapjukat felhasználják. Az előző példához képest azonban fontos különbséget jelent a tudás kölcsönössé tételének, illetve a konszolidációs szakasznak a kifejtetlensége vagy teljes hiánya.

A második diskurzusrészletben, ahol a venezuelai Oszkár és a német Kata társalognak, formálódik ugyan közös tudás (*Budapesten jó villamossal közlekedni, többek között azért, mert nem túl zsúfolt*), de az inkább az előzetes közös alapra épül, nem pedig a hozott személyes tapasztalatok és szalienciák kölcsönössé tétele által jön létre. Bár mindkét fél utal a saját, a másiktól eltérő nézőpontjára, egyikük sem fejt ki azt, így nem tudják kölcsönössé tenni személyes tudásukat. Valószínűleg ez az oka annak, hogy Oszkár a beszédlépése közepén témát vált, és így nem teljesezhet ki a diskurzusrészlet konszolidációs szakasza (ld. 6. táblázat).

2. diskurzusrészlet: Oszkár (O), Kata (K) és a vizsgáztató (V)

- 26 V: (...) az első rész az beszélgetés lesz önöknek kell beszélgetniük egymással egy nagyon érdekes témáról és ez pedig a közlekedés (...) önök amióta itt vannak Budapesten mivel szoktak közlekedni mik a tapasztalataik a budapesti közlekedésről és esetleg össz- milyen mennyire más ez a ez a dolog a a saját városukban vagy hazájukban tessék
- 27 O: akkor mi a véleményed a közlekedési a magyar közlekedés magyar tömegközlekedés vagy rossz?
- 28 V: no
- 29 O: sok ember vannak a villamoson?
- 30 K: még egyszer légszi
- 31 O: sok ember van a-? sok emberek vannak a villamoson?
- 32 K: hát szerintem elég sok ha van a van az idő amikor mindenki kell dolgozni vagy vége lesz a do- a munka de normális amikor mi megyünk valahova vagy ebédelünk vagy csináljunk valami kint szerintem az az nem
- 33 O: nem
- 34 K: az nagyon jó itt
- 35 O: igen nekem nekem is de szerintem ah Magyarország közlekedés az az nem anny- nem tudom nem annyira emberek vannak a villamoson mint a Venezuelában (nevet) szerintem ez nagyon kellemes és de volt egy problémát (...)

6. táblázat: A 2. szövegrészlet diskurzusfolyamatának szerkezete

Lépés	Stratégia	Szemlélet	Főbb elemsorok
1	A vizsgáztató kijelöli a feladatot, megadja a beszédtemát, majd átadja a szót	kontroll	<i>beszélgetniük egymással ez pedig a közlekedés tessék</i>
2	X a kijelölt téma <ul style="list-style-type: none"> - egy számára szaliens aspektusában - partnere személyes vélekedésére kérdez - a közös harmadik kultúrával kapcsolatban - segítő kérdésként az általa várt választ sugalmazza 	egocentrikus együtműködő együtműködő egocentrikus	<i>mi a véleményed? magyar tömegközlekedés rossz?</i>
3	A vizsgáztató Y választát sürgeti	kontroll	<i>no</i>
4	Y nem érti a kérdést, ezért <ul style="list-style-type: none"> - a kérdés megismétlését kéri - udvariasan formában 	együtműködő együtműködő	<i>még egyszer légszi</i>
5	X <ul style="list-style-type: none"> - segítségképpen konkrét kérdést tesz fel - a számára szaliens vonatkozásban - egy közösnek gondolt előzetes alapra utalva 	együtműködő egocentrikus együtműködő	<i>sok ember a villamoson</i>
6	Y <ul style="list-style-type: none"> - személyes vélekedését fejezi ki - előzetes személyes tapasztalataihoz viszonyítva - közös előzetes alapot példaként felhozva - kifejtetlen tartalom 	egocentrikus egocentrikus együtműködő egocentrikus	<i>hát szerintem elég sok, de normális mi megünk valahova az nem-</i>
7	X megismétli Y kifejtetlen megnyilatkozását	együtműködő	<i>nem</i>
8	Y nem fejt ki a kérdéses tartalmat, helyette összegző jelleggel kifejezi attitűdjét	egocentrikus	<i>nagyon jó itt</i>
9	X <ul style="list-style-type: none"> - egyetértést fejez ki - kölcsönössé teszi attitűdjeik hasonlóságát - ellentétre utal, de azt nem fejt ki: saját előzetes tapasztalatai ellentétes viszonyban állhatnak a közös előzetes tapasztalatokkal (és potenciálisan a partner előzetes tapasztalataival is) - megerősíti a kölcsönössé tett tudást - témát vált egy számára szaliens irányba 	együtműködő együtműködő egocentrikus együtműködő egocentrikus	<i>igen nekem is de szerintem nem annyira emberek mint a Venezuelában ez nagyon kellemes de volt egy problémát</i>

A harmadik diskurzusrészletben „információelhallgatás” miatt nem történik meg a tényleges beszédhelyzetben formálódó közös alap konszolidációja (ld. 7. táblázat). Oszkár, bár belekezd, nem fejt ki személyes tudását és véleményét az árakról, illetve az ár-érték arányról a venezuelai és a magyarországi közlekedés viszonylatában, nem árnyalja választát, inkább elfogadja partnere egyszerűsítő véleményét. Hasonló módon Kata is rövidre fogja a budapesti és a hamburgi/berlini tömegközlekedés összevetését, az eltérések részletezése helyett inkább a végkövetkeztetést emeli ki. Emiatt, noha sikerül kölcsönös tudássá tenniük, hogy Budapesten olcsóbb a tömegközlekedés, mint a német nagyvárosokban, de drágább, mint Venezuelában, nem tudnak közös nevezőre jutni abban a tekintetben, hogy kedvezőnek tekinthető-e a budapesti bérlet ára.

3. diskurzusrészlet: Oszkár (O), Kata (K) és a vizsgáztató (V)

35 O: (...) de volt egy problémát nem tudom hat hónappal ezelőtt kaptam egy egy büntetés (nevet) mert (nevet) nem nem vettem a bérletem és azért hogy (nevet)

36 K: de miért nem? az annyira olcsó itt

37 O: (nevet) igen tudom de nem annyira olcsó a bérlet szerintem

39 K: az Venezuelában az olcsóbb mint Magyarországon?

- 40 O: igen szerin- Ven- mhm (csettint a nyelvével) igen (nevet)
 41 V: a a budapesti közlekedésre gondol ugye? Budapesten
 42 O: igen igen igen igen Budapest
 43 K: aha igen az csak mint tizenkettő ajró vagy valami és Hamburgban csak ezen a városon és nem az egész város hanem csak egy kicsi része az mint ötvennégy ajró egy egy hónap hónapnak egy diáknak és szerintem az az sokkal drágább és nagy- nagy- jobb mint Hamburgban vagy Berlinben mert van sok villamos és metró és busszal (érthetetlen szöveg)
 44 O: ez ez nem ugyanaz mint Magyarország?
 45 K: nem nagyon hát itt Budapesten az nagyon-nagyon jó szerintem
 46 O: naon jó (i was wondering = csak kíváncsi voltam) (érthetetlen szöveg) (nevet)
 47 V: na és csak villamossal szoktak közlekedni Kata (...)

7. táblázat: A 3. szövegrészlet diskurzusfolyamatának szerkezete

Lépés	Stratégia	Szemlélet	Főbb elem sorok
1	X - beszámol egy, az előző témához lazán kapcsolódó, számára szaliens előzetes személyes tapasztalatáról, amely vélekedése szerint ellentétes viszonyban áll az előzőekben közössé tett tudással - lezárja beszédleését/átadja a szót	egocentrikus együtműködő	<i>de volt egy problémát kaptam egy büntetés nem vettem a bérletem és azért hogy (nevet)</i>
2	Y - helytelenítést, ellentétet fogalmaz meg - magyarázatkéres formájában - kifejezi személyes vélekedését - egy közös alpra utalva	egocentrikus együtműködő egocentrikus együtműködő	<i>de miért nem? annyira olcsó itt</i>
3	X - részleges egyetértését fejezi ki - és ellentétet fogalmaz meg: saját szubjektív szalienciája szembeállítódik partnere szubjektív szalienciájával	együtműködő egocentrikus	<i>igen tudom de nem annyira olcsó szerintem</i>
4	Y kölcsönös tudást szeretne építeni - partnere személyes előzetes tudására kérdez - egy közös előzetes alpra utalva	együtműködő	<i>olcsóbb Venezuelában? mint Magyarországon</i>
5	X kölcsönössé teszi a tudás egy részét, de bizonytalanul hagy részleteket - nyugtázza Y közléstartalmát - kifejtetlenül hagyja előzetes személyes tudását	együtműködő egocentrikus	<i>igen szerin- Ven- igen (nevet)</i>
6	A vizsgáztató pontosít, kérdés formájában	kontroll	<i>Budapest (nem pedig Magyarország a viszonyítási pont), ugye?</i>
7	X nyugtázza a vizsgáztató pontosítását	együtműködő	<i>igen, igen, Budapest</i>
8	Y - nyugtázza a vizsgáztató pontosítását - kifejti előzetes személyes tudását - kifejezi személyes vélekedését - a közös alap viszonylatában	együtműködő egocentrikus egocentrikus együtműködő	<i>aha igen Hamburgban... szerintem drágább</i>
9	X - tisztázni szeretné a kölcsönös tudást: összefoglaló következtetést von le Y megnyilatkozásából - a közös alap viszonylatában - kételyt, de legalábbis meglepetést kifejező kérdés formájában	együtműködő együtműködő egocentrikus	<i>nem ugyanaz mint Magyarország ?</i>

10	X kölcsönössé teszi a tudás egy részét, de bizonytalanul hagy részleteket - részben helybenhagyja Y következtetését - kifejtetlenül hagyja előzetes személyes tudását - kezdeményezi a téma lezárását: kifejtetlen személyes vélekedését emeli ki, amely nem egyezik partnere korábbi, kifejtetlen személyes vélekedésével	együttműködő egocentrikus egocentrikus	<i>nem nagyon-, hát- nagyon-nagyon jó szerintem</i>
11	Y lezárja a témát - megismétli a részlegesen létrejött kölcsönös tudásnak az X által kiemelt vonatkozását - elégedetlenségét fejezi ki a kölcsönös tudás tekintetében - nonverbális lezárást ad	együttműködő egocentrikus	<i>naon jó I was wondering (nevet)</i>
12	A vizsgáztató témát vált, és kijelöli a következő beszélőt	kontroll	<i>egyéb közlekedési eszközök, Kata</i>

A személyes tudás kölcsönössé tételének hiányossága mindkét fenti példában visszavezethető lehet a beszélők nyelvi-kommunikációs képességeinek korlátozott voltára. Mivel a kölcsönös tudás kialakításához olyan nyelvi ismeretekre volna szükség, amelyek meghaladják a beszélők nyelvtudását, inkább témát váltanak, vagy egyszerűen nem fejtik ki gondolataikat, befejezetlenül hagyják a megkezdett mondatot. Meglehet, hogy a vizsgáztató éppen emiatt avatkozik bele a diskurzusfolyamatba (ld. 3. *diskurzusrészlet*).

A negyedik diskurzusrészletben egyértelműen a vizsgáztató veszi elejét autokrata módon a konszolidációs szakasznak. Közbevág, témát vált, és ezzel ellehetetleníti az éppen formálódó közös tudás kölcsönössé tételét (*a tavaszban az a jó, hogy újraéled a természet, és vidámabbak lesznek az emberek*), megakadályozza a tényleges szituációban létrehozandó közös alap megalkotását és a téma lezárását (ld. 8. *táblázat*).

4. *diskurzusrészlet: Ivana (I), Alan (A) és a vizsgáztató (V)*

42 a: (...) mi a? mi a kedvenc évszakod?

43 I: ööö nagyon szeretem nyarat

44 A: miért?

45 I: mert mmm nagyon szeretem úszni és sétálni nem kell meleg ruhával járni ruhában járni lehet sok sok virágokat is szedni hát nekem ez nin- nem probléma igen

46 A: igen de úgy gondolom hogy inkább tavasz a kedvenc évszako- évszakom mert én tudom hogy Indonéziában túl meleg az idő azért úgy akarom hogy ilyen ilyen idő van az Indonéziában mint itt tavasszal mert

47 I: és mindent virágzik? vagy miért?

48 A: Indonéziában is minden virágzik de itt tavasszal ilyen szituáció van amikor ah a hossz- t- amikor télen gondol- gondoltam hogy ilyen ilyen sötétség volt ilyen nekem ilyen szomorú volt de amikor tavasszal mindenki már vidámabb lesz és lehet lehet nézni a virágokat ami amin ami virágzik és igen vidámabb vidámabb legyen az embere- az ember

49 V: köszönöm most én kérdeznék erről a témáról milyen problémák vannak...

8. *táblázat: A 4. szövegrészlet diskurzusfolyamatának szerkezete*

Lépés	Stratégia	Szemlélet	Főbb elemesorok
1	X explicit kérdést tesz fel Y-nak - az attitűdjére vonatkozóan - az általa kijelölt témával kapcsolatban	együttműködő egocentrikus	<i>Mi a kedvenc ...-(V)d?</i>
2	Y a társalgási maximákat betartva válaszol: személyes attitűdjét fejezi ki	együttműködő egocentrikus	<i>nagyon szeretem (nyarat)</i>

3	X nem nyugtázza Y válaszát, hanem explicit kérdést tesz fel: partnere preferenciájának okát kutatja	egocentrikus együtműködő	- <i>miért?</i>
4	Y válaszol: - megindokolja preferenciáját - saját előzetes tapasztalataira utalva - lezárja a beszélőlépést	együtműködő egocentrikus	<i>mert lehet sok virágokat szedni hát nekem ez nem probléma, igen</i>
5	X részleges egyetértését fejezi ki: - nyugtázza Y megnyilatkozását - és ellentétet fejez ki: saját személyes preferenciája szembeállítódik partnere személyes preferenciájával - kifejezi személyes preferenciáját - partnerétől különböző személyes előzetes tapasztalataival indokolja azt	együtműködő egocentrikus egocentrikus egocentrikus	<i>igen de</i> <i>úgy gondolom, hogy inkább a kedvenc évszakom mert Indonéziában túl meleg van</i>
6	Y kölcsönössé szeretné tenni a tudást - kiemel egy számára szaliens példát - majd a kérdést kinyitva partnere preferenciájának az oka iránt érdeklődik	egocentrikus együtműködő	<i>mindent virágzik? vagy miért?</i>
7	X - elutasítja X javaslatát mint adekvát magyarázatot a preferenciájára, személyes tudására hivatkozva - magyarázatát a közösnek gondolt előzetes tudásukra alapozza - illetve a kettő közti, személyes előzetes tapasztalatainak másságából fakadó, számára szaliens különbségre rámutatva - bevonva Y szaliensnek tekintett példáját - megpróbálja megfogalmazni preferenciájának fő okát	egocentrikus együtműködő egocentrikus együtműködő	<i>Indonéziában is minden virágzik</i> <i>de itt tavasszal, ilyen szituáció van, (mindenki vidámabb lesz) gondoltam, hogy nekem ilyen ... volt lehet nézni a virágokat ami virágzik igen, vidámabb legyen az ember</i>
8	A vizsgáztató - köszönetnyilvánítással megszakítja a diskurzust - átveszi a szót - vizsgáztatói szerepjogával élve témát vált	kontroll	<i>köszönöm most én kérdeznék milyen problémák vannak az időjárással</i>

A fenti diskurzusszegmensekre összefoglalóan az jellemző, hogy noha a beszélők törekszenek közös alapot teremteni az interakcióban, személyes tudásukat nem sikerül kölcsönössé tenniük. Nem tudnak közös interkulturális tudást kialakítani a saját, a másiké és a közös harmadik viszonylatában. Ennek oka lehet korlátozott nyelvtudásuk vagy a nyelvvizsgahelyzet (tudniillik a vizsgáztató beavatkozása a diskurzusba).

Az 5. és a 6. diskurzusrészletben, ahol a kanadai Emma és a svéd János beszélgetnek, a vizsgáztató még erősebben irányítja a beszélgetést. Az első részletben minimálisra csökkenti a vizsgázók egymás közötti együttműködésének lehetőségét, és csírájában fojtja el a közös alap teremtését, a másodikban pedig olyan erős kontrollt gyakorol, hogy a vizsgázók egymás felé nem tudják kezdeményezni egy ott és akkor létrejövő közös alap megteremtését, csak a vizsgáztató felé tudják kinyilvánítani közösnek feltételezett alapjukat.

5. diskurzusrészlet: Emma (E), János (J) és a vizsgáztató (V)

- 30 V: *internet mire használják az internetet vagy a számítógépet vegyük így jó*
 31 E: *mhm*
 32 V: *ööö ezekről jó*
 33 J: *mhm*
 34 E: *jó*
 35 V: *János most ön kezdje el*

- 36 J: *jó öö én használom az internet öö újságíró olv újságíróra olvas olvasni ért és fi filmet nézni interneten vagy csak szórakozásért*
- 37 V: *mhm*
- 38 J: *és öö sz szerin szerintem az in internet nagyon jobb nagyon jobban és nagyon lassabb lass nagyon gyorsanabb működik most mint múlt idő és nagyon segít ha akar eeh küldeni valami ö levél vagy e-mailt az nagyon gyorsabban mint egy levél nagyon (...) és*
- 39 V: *kérdezze Emmát igen*
- 40 J: *mit mit szoltál mit szoktál csinálni eeh amikor az internet internetkozel*
- 41 E: *hát ahm az internet használ aaa mmm a legtöbb a a e-mailt és ahm egyetértek veled ahm mert szerintem az internet aa ez a legjobb ahm hasznos dolog a médiá ban és ahm (csettint a nyelvével) hhh szeretem a a a web oldalon mint a facebook és youtube (nevet) és a a ahm ahm szeretem az internet mert ahm (csettint a nyelvével) enged meg a kommunikáció az én és a család (...) is és a minden a világon*
- 42 V: *és mi újság a televízióval*

9. táblázat: Az 5. szövegrészlet diskurzusfolyamatának szerkezete

Lépés	Stratégia	Szemlélet	Főbb elemsorok
1	V kijelöli a témát és bizonyosságot kér kezdeményezésének elfogadásáról	kontroll	<i>internet, mire használják vegyük így, jó?</i>
2	X elfogadja V kezdeményezését	vizsgálóval együttműködő	<i>mhm</i>
3	V bizonyosságot kér kezdeményezése elfogadásáról	kontroll	<i>jó?</i>
4	Y elfogadja V kezdeményezését	vizsgálóval együttműködő	<i>mhm</i>
5	X elfogadja V kezdeményezését	vizsgálóval együttműködő	<i>jó</i>
6	V kijelöli a beszélőt	kontroll	<i>János kezdje el</i>
7	Y - elfogadja V kezdeményezését - személyes előzetes tapasztalatairól számol be a kijelölt témának egy számára szaliens vonatkozásában	vizsgálóval együttműködő egocentrikus	<i>igen én használom újságíróra olvasni, filmet nézni, csak szórakozásért</i>
8	V nyugtázza Y közlésének tartalmát	kontroll	<i>mhm</i>
9	Y személyes attitűdjét fejezi ki egy számára szaliens aspektusban	egocentrikus	<i>szerintem jobb, gyorsabb</i>
10	V közbevág és beszélőváltást kezdeményez	kontroll	<i>kérdezze Emmát</i>
11	Y elfogadja V kezdeményezését: X-et személyes előzetes tapasztalatairól kérdezi	vizsgálóval együttműködő	<i>mit szoktál csinálni amikor internetkozel</i>
12	X válaszol: - beszámol személyes előzetes tapasztalatairól - egyetértését fejezi ki Y felé - indoklásként Y-hoz hasonló személyes attitűdjét említi - számára szaliens vonatkozásokban megerősíti személyes attitűdjét - visszautal Y véleményére - saját személyes előzetes tapasztalataira hivatkozik	egocentrikus együttműködő egocentrikus egocentrikus együttműködő	<i>legtöbb a e-mailt egyetértek veled szerintem legjobb szeretem a weboldalon mint a facebook enged meg a kommunikáció én és a család</i>
13	V témát vált	kontroll	<i>és mi újság a ...-val</i>

6. diskurzusrészlet: Emma (E), János (J) és a vizsgáztató (V)

- 42 V: *és mi újság a televízióval*
- 43 E: *televízió (mindkét vizsgáló nevet)*
- 44 V: *játszik még szerepet az ön életében vagy az ön életében*
- 45 J: *n nem még nem szoktam öö nézni televízió*
- 46 E: *mhm*
- 47 J: *öö lega legalább ami ide amióta ide Magyarországon jöttem mert nem n- még nem érd érdekel nekem*
- 48 E: *igen*
- 49 V: *mhm*

- 50 J: *mert és az köny könnyebb választani valami filmet a amit érdekel nekem ha (...)*
 51 V: *otthon Kanadában van a lakásban televízió*
 52 E: *igen a családi házban egy (?őo videó?)*
 53 V: *és kik nézik a televíziót*
 54 E: *minden a családom (nevet)*
 55 V: *igen és ön is*
 56 E: *igen (???)*
 57 V: *tehát ott otthon*
 58 J: *igen igen*
 59 V: *mhm*
 60 E: *igen csak csak itt Magyarországon nem szoktam nézni a a tévét mert nem érti és és*
 61 J: *igen*
 62 E: *ahm aaa*
 63 J: *me mert minden progra minden programok amik né nézzük otthon mint sz Simpsons például szinkronizáció vannak itt Magyarországon és*
 64 V: *mhm*
 65 J: *azért az ne ahm sok nehezebb ért értett az n majdnem érthetlen ne nekünk*
 66 V: *és a rádió*

10. táblázat: A 6. szövegrészlet diskurzusfolyamatának szerkezete

Lépés	Stratégia	Szemlélet	Főbb elemek
1	V kijelöli a témát	kontroll	<i>és mi újság a televízióval</i>
2	X elfogadja a kijelölt témát	vizsgálóval együtműködő	<i>televízió</i>
3	X és Y előzetes közösné vélt alapjukra utalnak	együtműködő	<i>nevetek</i>
4	V konkretizálja a kérdést külön X és külön Y felé	kontroll	<i>játszik még szerepet az ön életében vagy az ön életében</i>
5	Y nemleges választ ad saját előzetes tudása alapján	egocentrikus	<i>nem szoktam nézni</i>
6	X nyugtázza Y választát	együtműködő	<i>mhm</i>
7	Y - a közös viszonyítási alapra utalva - részletezi személyes tapasztalatait és attitűdjét	együtműködő egocentrikus	<i>ide Magyarországon nem érdekel nekem</i>
8	X egyetértését fejezi ki: kifejtetlenül jelzi, hogy a maga és Y hasonló személyes tudása és attitűdje előzetes közös alapot jelent a számukra	együtműködő	<i>igen</i>
9	V nyugtázza Y megnyilatkozását	kontroll	<i>mhm</i>
10	Y kölcsönössé szeretné tenni tudását V felé, hogy megmagyarázhassa személyes attitűdjét	vizsgálóval együtműködő	<i>mert könnyebb választani</i>
11	V közbevág, és X-nek adja a szót, a saját maga számára eredetileg szaliens irányba visszaterelve a beszélgetést	kontroll	<i>otthon Kanadában van a lakásban televízió?</i>
12	X válaszol, de korigálja V közlésének tartalmát	vizsgálóval együtműködő	<i>igen családi házban</i>
13	V kérdez X-től	kontroll	<i>kik nézik?</i>
14	X válaszol V-nek	vizsgálóval együtműködő	<i>minden a családom</i>
15	V kérdez X-től	kontroll	<i>és ön is?</i>
16	X válaszol V-nek	vizsgálóval együtműködő	<i>igen</i>
17	V kezdeményezi X számára személyes tudásának kölcsönössé tételét V felé	kontroll	<i>tehát otthon</i>
18	Y nyugtázza V megnyilatkozását	vizsgálóval együtműködő	<i>igen igen</i>
19	V nyugtázza Y megnyilatkozását	kontroll	<i>mhm</i>
20	X - megerősíti V kezdeményezését - kölcsönössé teszi V felé személyes tudását	vizsgálóval együtműködő	<i>igen csak itt Magyarországon nem szoktam mert nem érti</i>

21	Y egyetért X-szel	együtműködő	<i>igen</i>
22	X még mondani szeretne valamit	egocentrikus	<i>ahm a-</i>
23	Y nem adja át a szót X-nek - kölcsönössé teszi V számára - a maga és X előzetes közös alapját	egocentrikus vizsgálóval együtműködő	<i>minden programok amik nézzük otthon mint Simpsons például szinkronizáció vannak itt Magyarországon</i>
24	V nyugtázza Y megnyilatkozását	kontroll	<i>mhm</i>
25	Y tovább fejtegeti V-nek a maga és X közös alapját	vizsgálóval együtműködő	<i>azért majdnem érthetetlen nekünk</i>
26	V témát vált	kontroll	<i>és a rádió</i>

2.3.3. A közös alap teremtésének ellehetetlenedése

A vizsgáztató beavatkozása olyan nagymértékű lehet, hogy akár gátolhatja is a beszélők egymás közti kommunikációját. A 7. diskurzusrészletben az erős vizsgáztatói irányítás következtében a vizsgázók a kijelölt témában mini-monológokat tartanak, és nem létesül köztük valódi interakció. A beszélőváltást, a témaváltást, a közös alap képzését a vizsgáztató végzi, a felek nem formálnak kölcsönös tudást, nem létesítenek egymással közös alapot.

Mivel ezekben a szövegrészekben kevés valódi interakció létesül a vizsgázók között, a beszélők kevés formulaszerű interakciós elemort használnak, inkább referenciális rutinokkal élnek, a kis számú interakciós formula többségét pedig (például szubjektívizáció-jelölő DJ-k, beszédaktus-formulák) a vizsgáztatónak címezik.

7. diskurzusrészlet: Emma (E), János (J) és a vizsgáztató (V)

- 66 V: *és a rádió*
 67 J: *a rádió néha szoktam hallgatni hall hallgatni rádió otthon is mert ő én nagyon szere szeretem metál rock is néha sz és néha szok szoktak így já játszani metál rock rádióban Magyarországon és Svédországban sajnos*
 68 V: *tehát a rádió sem itt sem Svédországban nem játszik szerepet az ön életében*
 69 J: *van van de nem nem amit sz sze nem amit szeretem*
 70 V: *jó és*
 71 E: *nagyon szeretem a rádiót*
 72 V: *igen*
 73 E: *igen otthon ahm hall(?g?)at lehet hall(?g?)atni mindennap a az autóban ami ahm ahol én vezetője és a az szobában ehm minden mindennap és ahm tetszi ő szeretem a a a rádiót zene és a beszélgetés és a hír hall(?g?)at is is*
 74 V: *mhm*
 75 E: *rádióban*
 76 V: *és van-e generációs különbség ő az emberek között*

11. táblázat: A 7. szövegrészlet diskurzusfolyamatának szerkezete

Lépés	Stratégia	Szemlélet	Főbb elemsorok
1	V kijelöli a témát	kontroll	<i>és a rádió</i>
2	X - elfogadja a V által kijelölt témát - ismerteti előzetes személyes tapasztalatait - kifejezi személyes attitűdjeit	vizsgálóval együtműködő egocentrikus	<i>néha szoktam hallgatni nagyon szeretem néha... sajnos</i>
3	V következtetést von le X megnyilatkozása alapján, hogy kölcsönös tudást formálhasson a maga és X vonatkozásában	kontroll	<i>tehát nem játszik szerepet</i>
4	X helyteleníti a következtetést	egocentrikus	<i>van de</i>
5	V nyugtázza X megnyilatkozását és Y-nak adja a szót	kontroll	<i>jó és?</i>
6	Y személyes attitűdjét fejezi ki	egocentrikus	<i>nagyon szeretem</i>
7	V nyugtázza Y megnyilatkozását	kontroll	<i>igen</i>

8	Y - nyugtázza V nyugtázását - személyes tapasztalatairól beszél - személyes attitűdjét fejezi ki	vizsgálóval együtműködő egocentrikus	<i>igen otthon, autóban szeretem</i>
9	V közbevégyve nyugtázza Y megnyilatkozását	kontroll	<i>igen</i>
10	Y befejezi előző megnyilatkozását	egocentrikus	<i>rádióban</i>
11	V témát vált	kontroll	<i>és van-e generációs különbség</i>

Az erős kontroll ellenére is akad azonban, hogy a vizsgálók megpróbálnak interakcióba lépni egymással, de diskurzusuknak nem enged teret a vizgáztató, vagy nem engedi megfelelő módon lezárni azt. Az első példa az egyiptomi Ahmed és az orosz Ivan nyelv-vizsgainterjújából származik, a második Emma és János beszélgetéséből.

8. diskurzusrészlet: Ahmed (A), Ivan (I) és a vizgáztató (V)

- 66 V: *és még egy röviden hogy mennyibe kerül egy önálló lakás oroszországban ugye*
67 I: *(nevet) az*
68 V: *és mennyibe kerül egyiptomban drága*
69 I: *azt gondolom*
70 V: *a lakás*
71 I: *azt gondolom ez (...) függ területentől persze de és új lakás vagy nem*
72 V: *mhm*
73 I: *nem nem új persze és presztízs vagy nem presztízs és*
74 V: *mhm*
75 I: *jó sors nem jó sors ez*
76 A: *mhm*
77 I: *de azt gondolom ez (csettint a nyelvével) ah félmillió félmillió*
78 V: *jó hát*
79 I: *euro ez ez*
80 V: *mhm*
81 I: *ez ez jó*
82 A: *egyiptomban öö általában öö drága a lakás de de öö változik változik aa aa ö meny mennyibe kerül az a öö változik a a a ter területen van van van jó van ol van olcsó lakás vagy ne nem nem túl drága és van és van öö drága öö lakás nem nem tudom hogy mennyibek mennyibe kerül pontosan de általában aa szerintem drága a a lakás egyip egyip*
83 V: *jó*
84 I: *mennyire*
85 V: *köszönöm szépen*
86 I: *mennyire drága*
87 V: *jó*
88 I: *oh*
89 V: *jó*
90 I: *mennyi*
91 A: *igen*
92 V: *ezt a részt jó és akkor jövünk a vizsga befejező részéhez*

12. táblázat: A 8. szövegrészlet diskurzusfolyamatának szerkezete

Lépés	Stratégia	Szemlélet	Főbb elemek
1	V kijelöli a témát X felé	kontroll	<i>mennyibe kerül Oroszországban</i>
2	X válaszba kezd	vizgáztatóval együtműködő	<i>az</i>
3	V kijelöli a témát Y felé	kontroll	<i>mennyibe kerül Egyiptomban</i>
4	X közbevégyve válaszba kezd - személyes véleményét fejezi ki V felé	egocentrikus	<i>azt gondolom</i>
5	V befejezi a kérdését	kontroll	<i>a lakás</i>

6	X személyes előzetes tudására építve elkezd felvázolni válasza háttérét (hogya miért nem könnyű válaszolni V kérdésére)	egocentrikus	<i>azt gondolom ez függ</i>
7	V nyugtázza X megnyilatkozását	kontroll	<i>mhm</i>
8	X további részleteket ad válasza háttéréhez, személyes előzetes tudására építve	egocentrikus	<i>... vagy nem...</i>
9	V nyugtázza X megnyilatkozását	kontroll	<i>mhm</i>
10	X további részleteket ad válasza háttéréhez, személyes előzetes tudására építve	egocentrikus	<i>... nem...</i>
11	V nyugtázza X megnyilatkozását	kontroll	<i>mhm</i>
12	X válaszol V kérdésére (személyes vélekedés)	vizsgáztatóval együttműködő	<i>azt gondolom félmillió</i>
13	V közbevágva nyugtázza X megnyilatkozását és a megnyilatkozás nehézségét	kontroll	<i>jó hát</i>
14	X befejezi a mondatát	egocentrikus	<i>euró</i>
15	V nyugtázza X megnyilatkozását	kontroll	<i>mhm</i>
16	X személyes attitűdjét fejezi ki az általa korábban közölt tartalommal kapcsolatban	egocentrikus	<i>ez jó</i>
17	Y - válaszol V kérdésére - ismétléssel jóváhagyja X szempontjait - beszámol tudásának bizonytalanságáról - személyes véleményét fejezi ki V felé	vizsgáztatóval együttműködő egocentrikus egocentrikus	<i>általában drága de változik nem tudom, hogy de általában szerintem</i>
18	V nyugtázza Y megnyilatkozását és le akarja zárni a diskurzusrészt	kontroll	<i>jó</i>
19	X kérdést tesz fel Y-nak, mert közös tudást szeretne formálni	együttműködő	<i>mennyire</i>
20	V le akarja zárni a beszélgetést	kontroll	<i>köszönöm szépen</i>
21	X kérdést tesz fel Y-nak, mert közös tudást szeretne formálni	együttműködő	<i>mennyire drága</i>
22	V le akarja zárni a beszélgetést	kontroll	<i>jó</i>
23	X meglepődve észreveszi, hogy V esetleg le akarja zárni a beszélgetést	egocentrikus	<i>oh</i>
24	V jelzi, hogy le akarja zárni a beszélgetést	kontroll	<i>jó</i>
25	X félreérti V megnyilatkozását, és megpróbálja ismét feltenni a kérdést	egocentrikus	<i>mennyi</i>
26	Y nyugtázza V szándékát	vizsgáztatóval együttműködő	<i>igen</i>
27	V lezárja a beszélgetést	kontroll	<i>ezt a részt, jó? és akkor jövőnk</i>

9. diskurzusrészlet: Emma (E), János (J) és a vizsgáztató (V)

- 76 V: *és van-e generációs különbség öö az emberek között*
77 J: *van*
78 V: *és a médiák között*
79 J: *igen*
80 V: *ugye tisztáztuk hogy ez meg ez meg ez a rá rádió tévé*
81 J: *mhm*
82 V: *internet nevezzük ezt médianak van-e különbség generációs különbség*
83 J: *igen ha ha összevetni a generációkkal ez szerintem az nagyon könnyebb ő keresni keresni vala új személyek amik ne ami nem tudta nem tudta lenni emberre öö az internet miatt szerintem*
84 V: *mmm*
85 J: *és ra és rádió nagyon nagyon segít a nagyon segít ha öö a akar találni vala valami új zené*
86 E: *mhm (dobol az ujjával) igen hah egyetértek hahm igen szerintem aaa aaa ez a ez a különbség a dzsenerációt mert ahm aaa ahm szerintem aa aa mi (felnevetve) az öreg dzsenerációt (nevet)*
87 V: *idősebb*

- 88 E: *idősebb bocsánatot ahm generációt ahm nem hát nem kell ahm használni az internet vagy aa az email vagy minden és aaa lehet ahm lehet m tanulni a az a médiáról de tudom hogy én nagymamája nem használ semmit nem használja az internet nem a számítógép nem a tévé*
- 89 V: *mmm*
- 90 E: *semmit*
- 91 V: *biztos maradt még kérdés még egy-egy kérdést akkor ha maradt a médiáról*
- 92 J: *nem nem nem csak ak csak öö akartam mondani hogy én kell segíteni a a anya anyámnak az e-mail e-maileje mert nincs*
- 93 E: *igen én is és a a skype (nevet) skype is*
- 94 J: *még nem is tudja*
- 95 E: *ja (...)*
- 96 V: *jó köszönöm szépen akkor a vizsgának a második a befejező része képek*

13. táblázat: A 9. szövegrészlet diskurzusfolyamatának szerkezete

Lépés	Stratégia	Szemlélet	Főbb elemek
1	V kijelöli a témát	kontroll	<i>és van-e generációs különbség</i>
2	X közbeveti válaszát	egocentrikus	<i>van</i>
3	V folytatja a témakijelölést	kontroll	<i>és a</i>
4	X megerősíti korábbi válaszát	vizsgálóval együttműködő	<i>igen</i>
5	V közös kiindulási alapot kíván teremteni a beszélgetéshez	kontroll	<i>ugye, tisztáztuk, hogy</i>
6	X nyugtázza V megnyilatkozását	vizsgálóval együttműködő	<i>mhm</i>
7	V konkretizálja a témát	kontroll	<i>Internet, generációs különbség</i>
8	X - átveszi a szót - nyugtázza V téma kijelölését - személyes vélekedését fejezi ki V felé	egocentrikus vizsgálóval együttműködő egocentrikus	<i>igen ha összevetni a generációkkal szerintem</i>
9	V nyugtázza X megnyilatkozását	kontroll	<i>mmm</i>
10	X további személyes vélekedését fejezi ki egy számára szaliens irányba terelve a témát	egocentrikus	<i>és rádió</i>
11	Y - nem érti teljesen X megnyilatkozásának tartalmát és/vagy célját - nyugtázza X megnyilatkozását - egyetértését fejezi ki X-szel V felé - a számára szaliens közléselemre építve - személyes vélekedését fejezi ki - bizonytalanságát fejezi ki a nyelvi megformálásban	egocentrikus együttműködő vizsgálóval együttműködő egocentrikus	<i>mhm (ujjdobolás) igen egyetértek, igen ez a különbség szerintem öreg (nevet)</i>
12	V kiigazítja	kontroll	<i>idősebb</i>
13	Y - helyesbít és bocsánatot kér V-től - személyes tapasztalatairól számol be	vizsgálóval együttműködő	<i>idősebb, bocsánatot tudom, hogy nem használ</i>
14	V nyugtázza Y megnyilatkozását	kontroll	<i>mmm</i>
15	Y összefoglalólag lezárja a személyes tudásának megosztását	egocentrikus	<i>semmit</i>
16	V engedélyezi, hogy X és Y rövid interakcióba lépjen egymással	kontroll	<i>még egy-egy kérdést akkor</i>
17	X - V felé szabadkozva - megosztja személyes tapasztalatát - amely alapján közös alapot képezhet Y-nal	vizsgálóval együttműködő egocentrikus együttműködő	<i>csak akartam mondani hogy én kell segíteni anyámnak mert nincs</i>

18	Y - egyetért - kölcsönössé teszi az Ő és X előzetes személyes tapasztalataiból kialakított közös tudást - kibővíti személyes tapasztalataival	együttműködő egocentrikus	<i>igen én is</i> <i>és a skype is</i>
19	X megerősíti a tudás kölcsönösségét	együttműködő	<i>még nem is tudja</i>
20	Y kezdeményezi a létrejött közös alap konszolidációját	együttműködő	<i>ja</i>
21	V közbevág, és lezárja a beszélgetést	kontroll	<i>jó, köszönöm szépen</i>

Vajon miért avatkozik be a vizsgázó a diskurzusba, és mitől függ, mekkora mértékű ez a beavatkozás?

A vizsgaleírás (<http://ecl.hu/vizsgareszek/>) szerint az *Irányított beszélgetés* vizsgafeladatban a vizsgázóknak egymással kell társalogniuk; a cél az, hogy interakció alakuljon ki köztük – kérdéseket tegyenek fel egymásnak, reagáljanak egymás megnyilatkozásaira (kommentár, egyetértés, ellentmondás, rákérdezés), és megosszák egymással az élményeiket, gondolataikat, véleményüket. A vizsgázatónak a leírás alapján csak az a feladata, hogy kezdeményezze a társalgást (témamegjelölés, feladatmegjelölés, az első beszélő kijelölése), és – ha szükséges – kérdésekkel segítse a jelöltek közti beszélgetést.

Amint a fenti példákban látható, a vizsgázató – a társalgás kezdeményezésén túl – sok esetben inkább akadályozza, semmint elősegíti, hogy igazi beszélgetés alakuljon ki a vizsgázók között. Ez kisebb mértékben annak köszönhető, hogy be kell tartania az adott időkeretet (pl. 8. *diskurzusrészlet*), jórészt azonban annak a következménye, hogy ő is résztvevője a beszélgetésnek: ha éppen nem is beszélő vagy címzett, akkor is hallgató. Hallgatóként, de nem akármilyen hallgatóként ám, hanem fölérendelt szereplőként, nemcsak követi a beszélgetést, hanem annak bármely pontján a számára szaliens irányba terelheti azt, és nem is kell különösképpen udvariaskodnia (ld. 3., 4., 5. és 6. *diskurzusrészlet*). Ugyanakkor – ha a vizsgázók megnyilatkozásait nem vagy nehezen érti, esetleg nem tudja értelmezni – szintén nagy eséllyel magához veszi a szót (és hümmög, ha a nehézkes megformálás ellenére mégis érteni véli a közlést). Az elemzett diskurzusrészletekben látható, hogy gyengébb nyelvtudású vizsgázók⁷ esetén erősebb kontrollt gyakorol a vizsgázató (ld. 5., 6., 7. *diskurzusrészlet*). Ha a jelölt beszéde lassú és akadozó, inkoherens, és/vagy nagyszámú grammatikai hibát tartalmaz, a vizsgázató hamarabb és többször beavatkozik. Megnyilvánulásai azonban többnyire nem a beszélgetők közti társalgás előmozdítását szolgáló kérdések, hanem olyan megnyilatkozások, amelyek a jelöltek *helyett* végzik el az interakciós műveleteket (pl. nyugtázás, kommentár, kérdezés, tisztázás, a tudás kölcsönössé tétele, a téma lezárása, témaváltás, beszélőváltás).

Mindenesetre az elemzett diskurzusszegmensekben nagyobb eséllyel tudtak személyes előzetes tapasztalatukból és véleményükből kölcsönös tudást formálni, illetve a diskurzusban közös alapot teremteni a magasabb nyelvtudással bíró vizsgázók – de nemcsak jobb nyelvi-nyelvhasználati képességeik okán, hanem azért is, mert nagyobb esélyt kaptak az interakcióra. Úgy tűnik, hogy a nyelvvizsgán az alacsonyabb nyelvtudás hátrányt jelent az interakcióra való esély szempontjából.

Ez arra is magyarázatot adhat, hogy miért található kevesebb interakciós formula azokban a diskurzusszegmensekben, ahol erősebb a vizsgázatói kontroll. Meglehet, hogy alacsonyabb fokú nyelvtudásukkal párhuzamosan az érintett beszélők eleve kevesebb ilyen jellegű elemsort ismernek, ám az is lehetséges, hogy egyszerűen kevesebb esélyt kapnak interakciós formulákat használni, mert a társalgási részben a vizsgázató végzi a fontos interakciós műveletek nagy részét (tkp. helyettük). (Az is elképzelhető, hogy a beszélők egyéb okokból

⁷ Ld. ECL értékelési szempontok: <http://ecl.hu/wp-content/uploads/Beszedkeszsegertekelésiszempontjai.pdf>

kifolyólag nem kezdeményeznek egymással interakciót, ezért nem használnak interakciós formulaszerű elemsorokat, és ezért avatkozik be a vizsgáztató.)⁸

3. Összegzés, konklúziók, további kérdések

A tanulmány KER B1-es szintű (alapfokú) ECL szóbeli nyelvvizsgák interjúszövegeiben vizsgálta, hogy egymást korábbról ismerő vizsgázók diskurzusaiban mint az interkulturális kommunikáció sajátos fajtájában hogyan írható le interkulturális pragmatikai szempontból (Kecskés 2013/2014) az egocentrikusság, az együttműködés és a közös alap összefüggése, és hogyan jellemezhető a nyelvvizsga-beszélgetésekben mint *ad hoc* interkulturális terekben a jelenlévő, illetve a megteremtődő közös alap és a beszélők által formulaszerűen használt nyelv (Wray 2002, 2008) viszonya.

A szövegelemzés kimutatta, hogy „ideális” esetben az alapfokú nyelvvizsgán is kibontakozhat valódi interkulturális kommunikáció a vizsgázók között, amelyben a jelöltek előzetes személyes tudásukat és előzetes közös alapjukat is felhasználva építenek a tényleges beszédszituációban, helyben megformálódó kölcsönös tudást és közös alapot. Ebben az interkulturális térben a beszélők két eltérő kultúrából, nézőpontból, különböző előzetes tudásokkal és tapasztalatokkal a háttérben tekintenek egymás kultúrájára és a közös harmadikra, és személyes tudásukból kiindulva, a közösnek gondolt előzetes tudást felhasználva teremtenek közös nevezőt. Nemcsak arról van szó, hogy kölcsönössé teszik személyes tudásukat és nézőpontjukat, hanem arról is, hogy közös alapot teremtenek a *saját*, a *másik* és a *közös* kontextusában: új tudásra tesznek szert a másik kultúrájával kapcsolatban, átformálják a saját kultúrájukra és a közös harmadik kultúrára vonatkozó tudásukat, és megtapasztalják azt az interkulturális élményt, hogy az eltérő nézőpontok eltérő szalienciákat eredményeznek. Interakciójukban ezeket az eltéréseket teszik kölcsönös tudássá, és erre építenek közös alapot.

Az „ideális” interkulturális kommunikációt megvalósító diskurzusszegmensekben az egocentrikusság és az együttműködés dinamikus együttműködése volt megfigyelhető. A diskurzusrészletek tipikusan egocentrikus stratégiával indultak: olyan kommunikációs viselkedéssel, amely a beszélő saját tudásában gyökeredzett – például előzetes személyes tudással, tapasztalattal kapcsolatos megnyilatkozás, személyes vélekedés vagy attitűd kifejezése, témamegjelölés valamely, a beszélő számára szaliens témában. Az együttműködés irányába mutatott azonban, hogy a beszélő a saját tudásában gyökeredző megnyilatkozást bizonytalan ismeretként tüntette fel, és ezzel a társalkodó felekhez kötődő személyes tudás megtárgyalását, kölcsönös tudássá tételét és egy közös alap kiépítését kezdeményezte. Az együttműködés irányába ható másik stratégia az volt, hogy a beszélő a megnyilatkozását egy közös előzetes alaphoz (pl. a közös „harmadik” kultúrához, Magyarországhoz) kötötte, és valamilyen közösnek vélt előzetes tudás aktiválásával kezdeményezte a tudás kölcsönössé tételét. Reakciójában a hallgató-beszélő együttműködően részleges egyetértését fejezte ki, de szalienciájának másságából fakadóan (egocentrikusság) ellentmondást is megfogalmazott. Több hasonló lépésváltás után a diskurzusrészlet a megfogalmazott hasonlóságok és eltérések kölcsönössé tételével és a közös alap konszolidálásával (összegzés, lezárás) zárult, amit témaváltás követett – ismét egocentrikus szemléletben.

Kevésbé „ideális” eset volt, amikor a beszélők nyelvtudásbeli korlátaik miatt nem tudták kifejtetni vagy kölcsönössé tenni a tudásukat: az ilyen diskurzusokat félbehagyott közlések, elhallgatott tartalmak és témaváltások jellemezték. Szintén kevésbé „ideális” helyzet volt, amikor maga a vizsgáztató gátolta a beszélgetést: erős irányítás alá vonva a diskurzust csökkentette a beszélők esélyét arra, hogy kölcsönössé tehessék tudásukat, és közös alapot

⁸ Érdemes volna ezeknek a feltevéseknek a jövőben alaposabban utánajárni.

teremthessenek; sőt, akár arra is, hogy interakcióba léphessenek egymással. A tanulmány érdekes felismerése volt, hogy a beszélők nyelvi-kommunikációs képessége együttjár a vizsgáztatói beavatkozás mértékével.

A feltárt eredmények alapján a vizsgáztató nem egyszerűen *vizsgáztatóként* vesz részt a beszélgetésekben (azaz mint a beszélgetés kezdeményezője, segítője és értékelője), hanem – felsőbb hatalommal felruházott – hallgatóként is, akiből könnyen válhat címzett vagy beszélő. Ilyen minőségében követi a vizsgázók diskurzusát, amelybe bármely neki tetsző ponton beavatkozhat, és amelyet bármilyen neki tetsző irányba terelhet, s ezt olyan formában teheti, ami a mindennapi társalgásban az alapvető udvariassági elvek megsértésének számítana.

Az elemzett diskurzusrészletek alapján hipotetikusan megállapítható, hogy a vizsgáztatói kontroll erőteljesebben jelentkezik a gyengébb nyelvtudású vizsgázók beszélgetéseiben. Ilyenkor a vizsgáztató többször nyilvánul meg. Hümmög, ha a nehézkes megformálás ellenére érteni véli a jelölt megnyilatkozását, ha pedig (pl. a sok rosszul formált mondat vagy a szókincs szűkössége miatt) túlságosan lassúnak, akadozónak ítéli meg a kommunikációt, maga végzi el az olyan fontos műveleteket, mint a beszélők megnyilatkozásának nyugtázása, kommentálása, további kérdések feltétele, egy-egy pont tisztázása, nyelvi korrekció, a szó átvétele/átadása, a téma lezárása, témaváltás, vagy éppen a tudás kölcsönössé tétele.

Mindez feltételesen azt a visszás helyzetet eredményezi, hogy a gyengébb nyelvtudású vizsgázók, akik csekélyebb nyelvi képességeik miatt eleve kevesebb eséllyel indulnak, hogy a vizsgabeszélgetésben kölcsönös tudást hozzanak létre, kevesebb lehetőséget kapnak a vizsgán is az egymással való interakcióra, így esélyeik, hogy valódi (interkulturális) kommunikációt hozzanak létre és abban közös alapot építsenek, tovább csökkennek.

Ami a formulaszerű nyelvhasználatot illeti, a sikeres interkulturális kommunikációt felmutató diskurzusszegmensekben a beszélők viszonylag sok formulaszerű interakciós elemsort használtak (áttetsző, nem idiomatikus konverzációs rutint, beszédaktus-formulát, diskurzusjelölő gambitot és attitűdjelölő rutint stb.) Ezek egyrészt végrehajtották a diskurzusban létrehozandó közös alap szempontjából releváns kommunikációs műveleteket (pl. személyes attitűd kifejezése, személyes tudás közlése szubjektívizáció-jelöléssel, közösnek vélt előzetes tudás aktiválása, a partner véleményére kérdés, részleges egyetértés kifejezése, ellentmondás megfogalmazása, a diskurzusrész lezárása, a szó átadása stb.), másrészt jelzésértékűek voltak abból a szempontból, hogy hol tart a diskurzusfolyamat és hogy az éppen releváns stratégia egocentrikusnak vagy együttműködőnek tekinthető-e.

A közös alap szempontjából sikeres diskurzusrészletekben előforduló formulaszerű elemsorok nagy száma valószínűleg összefüggésben áll azzal, hogy használóik régebb óta ismerik egymást. Az elemsorok feltehetően hasonló (vagy közös) előzetes nyelvi szalienciával bírnak a beszélők számára, ami könnyen megeshet, ha a vizsgázók egy intézményben, egy csoportban, egy tananyagból, közös tanártól tanulták a magyar nyelvet, és a tanfolyamon kívül is sok időt töltöttek el egymással magyar nyelvi közegben.

Ugyanakkor az eredmények alapján az is feltehető, hogy a beszélők ismertsége mellett a nyelvtudás foka is összefüggésben áll azzal, hogy az egyes nyelvvizsgázók milyen arányban használnak formulaszerű interakciós elemsorokat a *Beszélgetés* feladatban. Egyrészt az alacsonyabb nyelvtudású beszélők valószínűleg eleve kevesebb ilyen elemsort ismernek, és kevésbé hatékonyan tudják őket alkalmazni a kommunikációban, másrészt viszont a vizsgáztató fent említett fokozott beavatkozása miatt a vizsgán is kevesebb lehetőséget kapnak arra, hogy legalább azt a keveset, amit tudnak, használhassák. Ha a vizsgáztató nagyobb teret engedne ezeknek a vizsgázóknak, hogy maguk igyekezzenek egymással beszélgetni, meglehet, hogy több interakciós elemsort használnának, mert rá volnának kényszerülve, hogy különféle kommunikációs stratégiákat valósítsanak meg.

Ami a további kutatásokat illeti, – a minta kibővítésén túl – elsődlegesen összevető vizsgálatokat kellene végezni a közös alap, a formulaszerű elemsorok és a vizsgáztatói

beavatkozás szempontjából olyan diskurzusrészletek között, amelyekben egymást ismerő vizsgázók, egymást nem ismerő vizsgázók, illetve (az egymást nem ismerő) vizsgáztató és vizsgázó beszélgetnek. Ugyanezt érdemes volna nem vizsgakörülmények közt is kutatni, és jó volna feltárni, hogy az ismertség és a nyelvtudás mellett hogyan befolyásolják az interkulturális kommunikáció pragmatikáját és ezzel összefüggésben a formulaszerű elemSOROK használatát az olyan egyéb változók, mint például a kultúrák távolsága, a kapcsolat intenzitása, a különféle személyiségjegyek, a beszélgetés témája vagy a kontextus.

Irodalom

- Bándli Judit 2009. *Az egyet nem értés pragmatikája*. PTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola (PhD-értekezés) (Hozzáférés: 2013-06-10) <http://www.nydi.btk.pte.hu/doc/disszertaciok/BandliJudit2011.pdf>
- Bándli Judit 2011. „Igen, de...” A látszólagos egyetértés jelenségének vizsgálata. *THL2 (Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Hungarian Culture. A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata)* 1–2: 29–37.
- Bardovi-Harlig, Kathleen – Marda, Rose – Nickels, Edelmira L. 2008. The Use of Conventional Expressions of Thanking, Apologizing, and Refusing. In: Bowles, M. – Foote, R. – Perpián, S. – Bhatt, R. (eds.): *Selected Proceedings of the 2007 Second Language Research Forum*. Somerville, MA: Cascadilla; 113–130. (Proceedings Project. www.lingref.com, document #1739)
- Barr, Dale J. – Keysar, Boaz, 2005. Making sense of how we make sense: the paradox of egocentrism in language use. In: Colston H. L. – Katz A. N. (eds.): *Figurative Language Comprehension: Social and Cultural Influences*. Lawrence Erlbaum, Mahwah, New Jersey, 21–43.
- Becker, Joseph D. 1975. The Phrasal Lexicon. In: Schank, R. – Nash-Webber, B.L. (eds.): *Theoretical issues in natural language processing*. Cambridge, Massachusetts: Bolt Beranek & Newman; 60–63.
- Brown, Penelope – Levinson, Stephen C. 1987. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press
- Dóla Mónika (2016): *Tettek, szavak, szabályok. Formulaszerűség és interakciós rutinok küszöbszintű magyar mint idegen nyelvi tanulók beszélt nyelvi szövegeiben*. Doktori értekezés. Pécs, PTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola. http://nydi.btk.pte.hu/sites/nydi.btk.pte.hu/files/pdf/DolaMonika_2016_PhDertekezés.pdf (Hozzáférés: 2017-11-26)
- Dóla Mónika 2006. Formulaszerű nyelvhasználat – az angol *formulaic language* terminus beillesztése a magyar nyelvtudományi terminológiába. In: Fóris, Á. – Pusztay, J. (szerk.): *Utak a terminológiához*. Terminologia et Corpora – Supplementum. Szombathely: Tomus I; 94–116.
- Gremsperger László – Nádor Orsolya (szerk.) 2003. *Balassi Füzetek 1*. Budapest, Balassi Bálint Intézet
- Grice, Herbert Paul 1975/2001. *A társalgás logikája*. In: Pléh – Síklaki – Terestyéni (szerk.): *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*. Budapest, Osiris, 213–227.
- Kecskés István – Zhang, Fenghui 2009. Activating, seeking, and creating common ground. A socio-cognitive approach. *Pragmatics & Cognition* 17/2, 331–355.
- Kecskés István 1997. Formulaic language in English *Lingua Franca*. <http://www.albany.edu/faculty/ikecsek/files/Kecskespaper%20formulaic.pdf> (Hozzáférés: 2017-11-26)
- Kecskés István 2010. The paradox of communication. Socio-cognitive approach to pragmatics. *Pragmatics and Society* 1/1, 50–73.
- Kecskés István 2013/2014. *Intercultural Pragmatics*. Oxford, Oxford University Press
- Lakoff, Robin 1957. The Logic of Politeness: Minding Your p’s and q’s. In: *Papers from the 9th Regional Meeting*. Chicago: Linguistics Society; 292–305.
- Langacker, Ronald W. 1987, 1991. *Foundations of Cognitive Grammar I–II*. Stanford: Stanford University Press
- Leech, Geoffrey N. 1983. *Principles of Pragmatics*. London: Longman
- Pawley, Andrew – Syder, Francis H. 1983. Two puzzles for linguistic theory: nativelike selection and nativelike fluency. In: Richards, J.C. – Schmidt, R.W. (eds.): *Language and communication*. New York: Longman; 191–226.
- Sperber, Dan – Wilson, Deirdre 1986. *Relevance: Communication and Cognition*. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press
- Wray, Alison 2002. *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press
- Wray, Alison 2008. *Formulaic Language: Pushing the Boundaries*. Oxford: Oxford University Press

Internetes források

<http://ecl.hu/vizsgareszek/>

<http://ecl.hu/wp-content/uploads/Beszedkeszsegertekesiszemponyjai.pdf>

<http://www.albany.edu/faculty/ikecskes/images/Intercultural-Pragmatics%20flyer.pdf>

Dóla, Mónika

**Formulaic sequences and common ground
in Hungarian intercultural communication in the oral proficiency exam**

Assuming that the discourses produced in the *Conversation* task of the Hungarian oral proficiency exam are special instances of intercultural communication, this paper investigates discourse-segments between non-native speakers of Hungarian with different linguistic and cultural backgrounds but with a prior acquaintance with each other, produced during the ECL language exam. In a socio-cognitive approach (Kecskes 2013/2014), the study focuses on the interaction between the egocentric and cooperative features of this special type of intercultural communication, and on their relation to actual common ground. The use of formulaic sequences (Wray 2002, 2008) is also investigated in regard to the discourse process, and special emphasis is placed on the role of the interlocutor.

A határozott névelő a birtokos szerkezetben

1. Bevezetés¹

1.1. A névelőhasználat a magyar mint idegen nyelv leírásában és tanításában

Amint arra Héger Ágnes (2004) több mint tíz évvel ezelőtt rámutatott, „a névelőzés tekintetében különösen tanácstalanná válhat a magyarul tanuló, mivel a nyelvkönyvek kifejtetten alig foglalkoznak a jelenséggel, az csak az olvasmányokban és a gyakorlatokban érhető tetten” (i.m., 92). A helyzet az elmúlt majdnem tizenöt év alatt szinte semmit sem változott: a legújabb tananyagok sem foglalkoznak tételesen azzal, hogy mikor kell kitenni a főnevek, főnévi csoportok elé a (határozott vagy határozatlan) névelőt és mikor nem. Ez azonban nem valamiféle hanyagságnak tudható be, hanem jórészt annak köszönhető, hogy már eleve a nyelvreírásban nehezen megragadható a (magyar) névelők használati köre. Sem az anyanyelvi, sem az idegen nyelvi szemléletű leíró nyelvtanok nem tudnak teljes körűen számot adni a magyar névelőzés szabályairól² (vö. i.m.).

Amit biztosan tudunk, az az, hogy a magyar névelőhasználatban egy háromsztatú rendszerrel (névelőtlenség, határozott névelő (*a/az*), határozatlan névelő (*egy*)) kell számolnunk, és hogy ezt a rendszert grammatikai, szemantikai és pragmatikai szempontok bonyolult összjátéka működteti. Hegedűs Rita (2004) funkcionális nyelvtana például a szöveg összefüggését biztosító grammatikai jelenségeként tekint a névelőzésre, amely olyan oppozíciók mentén szemléltethető, mint új–ismert, generikus–specifikus és határozatlan–határozott (i.m., 112–124, 282–283). A szerző ugyanakkor felhívja a figyelmet, hogy az ismertség és a határozottság viszonylagos és életlen kategóriák, és hogy a névelőzés szempontjából döntő lehet a főnévi csoport mondatrészi szerepe is – tudniillik, hogy alanyi, állítmányi, tárgyi vagy határozói szerepet tölt-e be a mondatban, vagy hogy birtokos szerkezetben áll-e (uo.).

Héger (i.m.) – hasonló szemlélettel – mondatrészi szerep szerinti csoportosításban tárgyalja a háromsztatú rendszer működését (főbb csoportjait és didaktikai javaslatait összefoglaltuk az *1. táblázatban*). A szerző legfőbb következtetése, hogy a névelőzés a szórend, a hangsúly és a jelentés függvényében alakul. Eredményei szerint tipikusan nem szerepel névelő a főnévi csoport előtt tagadásban; eldöntendő kérdésben és a rá adott válaszban; egzisztenciális predikatív szerkezetben; a birtoklás tényét hangsúlyozó birtoklásmondatban;³ elidegeníthetetlen birtokot (pl. testrészt) szerepeltető birtoklásmondatban; valamint ha a főnévi csoport tárgyként az ige előtt áll; illetve ha igemódosítói pozícióban van és az igével egy szemantikai egységet alkot (állandósult szerkezetek, kiterjesztett jelentésegységek).

A magyar névelőhasználat összetett kérdés, és kutatásában – hogy ne csak elnagyolt általános tendenciákat tudjunk felvázolni, hanem biztosabb kapaszkodókat adhassunk például a magyar mint idegen nyelv tanulóinak kezébe – érdemes az egyes nyelvtani kategóriákat külön-külön vizsgálat alá vennünk. Jelen tanulmányunkban a kérdéskörnek a birtokos

¹ Köszönötünket fejezzük ki a kutatáshoz való hozzájárulásukért a PTE BTK Nyelvtudományi Tanszékén a 2017-2018-1 szemeszterben oktatót "A magyar nyelvreírás kutatások" című kurzus hallgatóinak, akik részt vállaltak az adatgyűjtésben; név szerint a következőknek: Berki Albert Alex, Földi Bernadett, Nagy Zsófia, Németh Eszter, Schmidt Renáta, Szűcs Cintia.

² Arról nem is beszélve, hogy még anyanyelvi beszélőként is sokszor elbizonytalanodunk a magyar névelőzés kérdéseiben (a szerzők saját tapasztalata alapján, illetve vö. Wenszky 2015).

³ Kivéve akkor, ha a birtoklásmondat a kérdés beszédaktusát valósítja meg: pl. *Van egy zsepid?* (Héger 2004, 97).

szerkezetekre vonatkozó egy szeletét tárgyaljuk: azokat a birtokos szerkezeteket vesszük szemügyre a névelőzés szempontjából, ahol a birtokos ki nem mondott személyes névmás. Ezek az úgynevezett *pro*-s (ejtsd: kis *pro*-s) vagy az angol terminussal élve *pro-drop* (a névmást (*pronoun*) „kivető”, „ejtő”) birtokos szerkezetek. Azt kívánjuk feltérképezni – egy korpusz-vezérelt kutatás segítségével –, hogy milyen szempontok mekkora szerepet játszhatnak abban, hogy a *pro*-s birtokos szerkezetek névelőtlenül vagy határozott névelővel állnak-e.

1. táblázat: Héger (2004) főbb funkcionális csoportjai a magyar névelőhasználat tárgyalásához a magyarban mint idegen nyelvben

Mondatrészi szerep	Típus		Névelő	Példamondat	
	Szemantikai, grammatikai funkció				
FCS ⁴ állítmányi szerepben	Besorolás		nincs	<i>Anna orvos.</i>	
	Minősítéses besorolás		nincs/egy	<i>Anna (egy) jó orvos.</i>	
	Azonosítás		egy/a, az	<i>Ki az orvos?</i>	
FCS alanyi szerepben	Esemény-egzisztenciális mondat (létezés predikálása)	Kérdés	nincs	<i>Van lift?</i>	
		Válasz	nincs	<i>Igen, van lift.</i>	
		Tagadás	nincs	<i>Nincs lift.</i>	
	Individuum-egzisztenciális mondat (vmi/vki vhol/vmikor való léte)	Kérdés	nincs	<i>Van könyv a kezében? / Könyv van a kezében?</i>	
		Tagadás	nincs	<i>Nincs könyv a kezében.</i>	
		Narratív kijelentő mondat, létige előtt	nincs/egy	<i>A ház mellett (egy) almafa van.</i>	
		Narratív kijelentő mondat, létige után	egy	<i>A képen van egy ház.</i>	
		Lista	nincs/egy/ a, az	<i>Van (egy/a) lány, (egy/a) fiú, (egy/a) férfi, (egy/a) nő...</i>	
		Birtoklás-mondat	Kérdés	nincs	<i>Van tollad?</i>
	Válasz		nincs	<i>Van tollam.</i>	
	Tagadás		nincs	<i>Nincs tollam.</i>	
	Narratív kijelentő mondat, 'habeo' előtt		nincs	<i>Fiam van. Új tanárunk van.</i>	
	Narratív kijelentő mondat, 'habeo' után		egy	<i>Van egy fiam. Van egy új tanárunk.</i>	
	Kérés aktusa		egy	<i>Van egy tollad?</i>	
Elidegeníthetetlen birtok (a birtoklás mint tulajdonság)	nincs		<i>Kék szeme van.</i>		
FCS határozói szerepben	Igemódosító pozícióban	Tipikus tevékenység (tetszőleges hely, személy, közlekedési eszköz, eszköz stb.)	nincs	<i>Munkába megyek.</i>	
		Unikális tevékenység (adott, nem tipikus hely, személy, eszköz stb.)	a, az	<i>A bankba megyek.</i>	
FCS tárgyi szerepben	Nem specifikus tárgy	Ige előtt	1 egység	egy	<i>Egy kávét kérek.</i>
			Kategória	nincs	<i>Újságot olvas.</i>
		Ige után	egy/a, az	<i>Veszek egy könyvet. Megveszem a könyvet.</i>	

⁴ Főnévi csoport.

1.2. A *pro-s* birtokos szerkezet két típusa a névelősség szempontjából

A mai magyarban kétféle birtokos szerkezet van, amelyeket funkcionális szempontból azonosnak tekinthetünk, hiszen mindkettőt a birtokos és a birtok összetartozásának jelölésére használjuk. Főnévi birtokos esetén – lásd a) és b) – a rövid (vagy *nominativusi*) birtokos szerkezetben az élen álló, főnévvel kifejezett birtokos alanyesetben van, az őt (névelő nélkül) követő birtok pedig birtokos személyjelet kap $-(j)A$. A hosszú (vagy *dativusi*) birtokos szerkezetben a birtokos esetben áll $(-n)Ak$ todalék), a birtok itt is $-(j)A$ végződést kap, a két tag között pedig határozott névelő (a/az) áll. Mindkét típus – az indoeurópai nyelvektől eltérő módon – a birtokon jelöli tehát a birtokviszonyt, a hosszú birtokos szerkezet azonban a birtokoson *is* használ jelölést.

- a) Rövid birtokos szerkezet főnévi birtokos esetén

Péter háza

birtokos.Nom birtok.Poss

- b) Hosszú birtokos szerkezet főnévi birtokos esetén

Péternek a háza

birtokos.Dat a/az birtok.Poss

Ha a birtokost személyes névmás fejezi ki, szintén ezzel a két típussal számolhatunk:

- c) Rövid birtokos szerkezet névmási birtokos esetén

az én házam

birtokos.Nom birtok.Poss

- d) Hosszú birtokos szerkezet névmási birtokos esetén

nekem a házam

birtokos.Dat a/az birtok.Poss

Hangsúlytalan pozícióban a személyes névmás elhagyható, mivel a birtokos személye egyértelműen kikövetkeztethető nyelvtanilag a birtokon szereplő birtokos személyjelből (pl. *a házam, a házad, a háza* stb.). Ezt a ki nem tett birtokosú birtokos szerkezetet hívjuk *pro-s* vagy *pro-drop* birtokos szerkezetnek. A *pro-s* birtokos szerkezetek a mondatban/szövegben állhatnak névelősen és névelőtlenül is – ld. e). A ma beszélt köznyelvben többnyire a névelős formát érezzük „jobbnek” vagy természetesebbnek, de mind a szóbeli, mind az írásbeli szövegekben számos névelőtlen formával is lehet találkozni.

- e) Névelős/névelőtlen *pro-s* birtokos szerkezet

Eladta (a) házát, s elköltözött.

(a/az) birtok.Poss

Az, hogy mikor lehet, szokásos vagy kell (határozott) névelő nélkül használni a *pro-s* birtokos szerkezeteket, közel sem feltárt kérdés a magyar nyelv leírásában (ld. 2.1. fejezet), és a magyar mint idegen nyelv grammatikái is csak részleges utalásokat tesznek a problémára. Szili Katalin *Vezérkönyve* (2006) például nem tárgyalja a birtokviszony kifejezésekor felmerülő, a névelőhasználatra vonatkozó problémákat, csak a példamondatok kapcsán merülhetnek fel a kérdések (i.m., 44–66). Érdekes azonban, hogy a (*pro-drop*) szerkezeteket összefoglaló jelleggel bemutató két táblázat – az egyes számú főnevek (i.m., 53) és a

birtoktöbbsesítő jeles főnevek birtokos személyjelezése (i.m., 63) – a szerkezet részeként tünteti fel a határozott névelőt, s ezzel azt sugallja, hogy az mindig kiteendő.

Hegedűs (2004) funkcionális grammatikája is csak egy részét emeli ki a *pro*-s birtokos szerkezetekkel kapcsolatos névelőhasználatnak. Arra hívja fel a figyelmet, hogy a „határozott névelő megléte vagy hiánya jelentés-megkülönböztető funkciót hordoz azokban a birtokos jelzős szerkezetekben, ahol a birtokos Sg/3 személyű, a birtokszó Sg vagy Pl/3 személyű” (i.m., 123). Hegedűs szerint például abban a mondatban, hogy *A kisfiú a kutyájával ment kirándulni*, a cselekvő alany és a birtokos egy és ugyanaz⁵, míg abban, hogy *A kisfiú kutyájával ment kirándulni*, a mondat alanya lehet egy már korábban említett másik személy is (uo.) – vagyis az, hogy a szövegben kire/mire utal vissza a birtokos személyjel (a szerkezet antecedense), többértelmű. Mivel a szerző szerint a birtokos személyjel ugyanúgy a határozottság jelölője, mint a határozott névelő, egyféle redundancia lép fel, és a határozott névelő felszabadul arra, hogy az alany és a birtokos azonosságát/eltérését jelölje (uo.).

Munkánkkal az a célunk, hogy a lehető legtöbb szempontot figyelembe véve számot adjunk arról, hogy mi számít, amikor *pro*-s birtokos szerkezetek kapcsán döntünk a névelőhasználatról.

1.3. A kutatásról

Az előző fejezetben feltett kérdést egy, a szakirodalom releváns szempontjait (lásd 2. fejezet) figyelembe vevő korpusz-vezérelt kutatás alapján igyekszünk megválaszolni. Korpuszunkat egy regény teljes szövege adja, mégpedig Astrid Lindgren *Harisnyás Pippi* című 1945-ös, eredetileg svéd nyelvű gyermekirodalmi művének Arkos Antal-féle magyar fordítása (1972/1993).

Választásunkat több szempont indokolta. Egyrészt mivel a *pro*-s birtokos szerkezetek névelős/névelőtlen használata erősen kontextus- és stílusfüggő, kérdésesnek tartjuk azoknak az intuíció-, illetve kompetencialapú diszkrét pontos tesztelési módszereknek az alkalmazhatóságát (pl. Virovec 2017), ahol kontextusmentes mondatokban kell a tesztalanyoknak megítélniük egy-egy névelős vagy névelőtlen *pro-drop* birtokos szerkezetet (pl. Likert-skálán⁶ jelölve a grammatikalitási ítéletet). Másrészt azt gondoljuk, hogy a beszélt és az írott nyelvben nagy különbség van a kétféle névelőhasználatban,⁷ ezért elkülönítve kell vizsgálni a kettőt.

Kutatásunk erőssége, hogy szövegszinten vizsgálja a kérdéses jelenséget, nem pedig mondatszinten, grammatikalitási ítéletek segítségével. Vizsgálatunk azonban nem korpuszalapú, legalábbis nem abban az értelemben, amit a modern elektronikus korpuszokon való keresések jelentenek, ugyanakkor nem is csak (szépirodalmi) szövegekből véletlenszerűen kiragadott példákkal dolgozik – ahogyan azt korábbi elemzők (ld. 2.1. fejezet) tették –, hanem konzekvens vizsgálatot végez egy konkrét regényen. Pontosabban egy regény magyar fordításán, amelyben – műfordításról lévén szó – szándékosabb, átgondoltabb, eltervezettebb nyelvhasználatot feltételezhetünk. Kutatásunk egyedülálló módon a ki nem mondott birtokosú

⁵ Ez az állítás vitatható, hiszen *A kisfiú a kutyájával ment kirándulni* mondat is lehet kétértelmű abban az értelemben, hogy az antecedens, amire a birtokos személyjel visszautal, szintén lehet valaki más, mint a kisfiú. Ld. pl.: *Klárinak volt macskája is és kutyája is. A kisfiú a kutyájával ment kirándulni.*

⁶ A Likert-skála kérdőívekben használatos mérőeszköz: a válaszadóknak egy állítással való egyetértésük mértékét kell kifejezniük, vagy azt kell jelölniük, mennyire helyesnek, fogadnak el egy véleményt (vagy tartanak például jól formálnak egy mondatot). Az adatközlők válaszukat egy állandó skálán jelölik, amely a teljes egyetértéstől/elfogadástól a teljes egyet-nem-értésig/el-nem-fogadásig terjed.

⁷ A szerzők személyes tapasztalata, hogy tudományos előadások során az előadók sokszor névelősen „olvassák ki” az olyan *pro*-s birtokos szerkezeteket, amelyeket névelőtlenül szerepeltetnek a diáikon, és az anyukák gyakran névelősen olvassák fel gyermekeinknek a mesék szövegében névelőtlenül szereplő *pro*-s birtokos szerkezeteket.

birtokos szerkezetet egy adott beszélő (író/fordító) nyelvezetében, illetve egy adott regény sajátos szövegvilágának teljességében vizsgálja. A szöveg ráadásul kiválóan megfelel a kutatási célnak abból a szempontból is, hogy nagy számban tartalmaz névelőtlen *pro-s* birtokos szerkezeteket (de a névelősökhöz képest kiegyenlített arányban). Továbbá fontos szempont az is, hogy két magyar fordítása is létezik, amelyek a későbbiekben összevethetők lehetnek a kérdéses jelenség szempontjából. Csak ízelítőül egy adat: míg ugyanannak a fejezetnek a Tótfalusi István-féle fordítása 29 névelőtlen *pro-s* birtokos szerkezet mellett csupán 14 névelőtlent tartalmaz, az Árkos-féle fordításban több mint kétszer annyi (30 db) névelőtlen *pro-drop* birtokos található a Tótfalusival közel megegyező számú (27 db) névelős szerkezet mellett.

Kutatásunk korlátaival is tisztában kell lennünk. Egyrészt az egy darab regényből nyert adataink meglehetősen szűk (ám könnyen bővíthető) halmazt jelentenek, így eredményeink semmiképpen sem tekinthetők reprezentatívnak a magyar írott nyelvre vonatkozóan. Másfelől tudatában kell lennünk az adataink validitását fenyegető veszélyeknek is, például a fordítói és a lektori munkálatok, illetve a nyomdai hibák okozta „adatromlásnak.”

Ami az adatgyűjtési eljárást illeti, manuálisan kigyűjtöttük, majd egy Excel-táblában rögzítettük a szöveg *pro-s* birtokos szerkezeteit: összesen 1100 adatsorunk lett (példák a 3. fejezetben). Az elemzés első lépéseként 25, a szakirodalom és a saját megfigyeléseink által fontosnak tartott szempont alapján annotáltuk az adatokat (ld. 2. táblázat), az elemzés további részében pedig megpróbáltuk rangsorolni a szempontokat aszerint, hogy mennyire erősen befolyásolják a névelőhasználatot a szövegben, és igyekeztünk számot adni a rendhagyónak tekinthető esetekről is.

2. táblázat: Annotálási-elemzési szempontjaink

Morfológia/Lexikon	Szintaxis	Szemantika	Ko-textus
Névelőtlen/határozott névelős	Pozíció és operátorság (topik, fókusz, kvantor; ige előtti, ige utáni)	Rokonságnév-e a birtok?	Két <i>pro-s</i> szerkezet van-e egy mondatban?
Hosszú/rövid birtokos	Jelzős-e?	Testrész-e a birtok?	Párbeszéd/Narratíva
Lexikalizált-e?	Duplabirtokos-e? ⁸	Élő/Humán-e a birtok?	Többértelmű-e a birtokosi antecedens?
A birtokos száma és személye, a birtok száma	A birtok és a birtokos mondatrészi szerepe	Birtoklásmondat-e? (egzisztenciális mondat)	Listában szerepel-e?
Névutós-e?	Mellérendelés/ Alárendelés	Alany-e a birtokos?	A birtokosi antecedenstől való távolság

Mielőtt bemutatnánk kutatásunk eredményeit, azokat az adatokat foglaljuk össze, amelyek a szakirodalomban saját eredményeink előzményének tekinthetők – a határozottság, ismertség, bevezettség, bizalmasság, továbbá az elidegeníthetőség és az alany–tárgy aszimmetria tárgykörében.

⁸ Birtokos-e maga a birtok?

2. Szakirodalmi előzmények

2.1. Határozottság, ismertség, bevezettség, bizalmasság

2.1.1. A birtokos és a határozott névelő közös történeti előzményei

A névelő és a birtokos szerkezet története összefonódik a magyar nyelvtudományban. Szabolcsi Anna a birtokos szerkezet és a mellékmondat analógiájára alapozva alkotta meg DP-elméletét, ami úttörő jelentőségű volt a magyar határozott névelő felfogásával kapcsolatban (ld. pl. Szabolcsi 1994). Kenesei (1995) és Bakró-Nagy (1999) gondolatmenete alapján a birtokos szerkezet határozottsága játszott szerepet a korábban nem létező határozott névelő kialakulásában a magyar nyelvben. Egedi (2011, 2014) ennek az ellenkezője mellett érvel: azt állítja, hogy éppen a birtokos szerkezetek mellett jelent meg később a határozott névelő, később, mint egyéb, más eszközzel határozottá nem tett szerkezetek mellett.

A birtokos szerkezetnek az a különös sajátossága, hogy határozott névelő nélkül lehet határozott, de lehet határozatlan is, mint a következő példákban:

- (1) *Látom egy fiú kalapját.* (É. Kiss 2007a)
- (2) **Látok egy fiú kalapját.*
- (3) *Van (egy) tollad?* (Egedi 2011)
- (4) **Van a tollad?*
- (5) **Van te tollad?*
- (6) **Van a/egy fiú tolla?*
- (7) *Van a/egy fiúnak *a/egy tolla?*
- (8) *A/egy fiúnak van *a/egy tolla?*

Az (1) mondatban szereplő birtokos határozottságát bizonyítja az ige ragozása (lásd a (2) mondat agrammatikusságát), a (3) mondatban szereplő birtokos határozatlanságát pedig bizonyítja a mondatban használt szerkezetre vonatkozóan kötelező *határozottsági korlátozás* (ezért agrammatikus a (4) mondat). Fontos megjegyezni, hogy, mint az (5)–(8) példák is mutatják, határozatlan csakis a ki nem tett birtokosú, ún. *pro-drop* birtokos szerkezet lehet, vagy a datívuszi birtokos.

Bakró-Nagy (i.m.) amellet érvel, hogy a névelő a névmási birtokos előtt alakult ki, azzal a céllal, hogy megkülönböztethető legyen egymástól a két nominatívuszi, de eltérő mondatrészi funkciót viselő névmás, lásd a (9)–(10) példák különbségét:

- (9) *A királynő nyakékét (*a) te láttad?*
- (10) *Péter látta *(a) te nyakékedet?*

Egedi (i.m.) több ellenérvet is felsorakoztat az elképzeléssel szemben. Anélkül, hogy a diskurzus részleteiben elmerülnénk, egy, a jelen tanulmány szempontjából is fontos elemet ki kell emelnünk. Egedi (i.m.) hangsúlyozza, hogy a határozott névelőt a mutató névmástól nem csak a már megszokott kritériumok (ragozhatóság, hangsúly, anaforikus használat) alapján lehet megkülönböztetni, hanem annak alapján is, hogy a két elem közül csak a névelő alkalmas az ún. asszociatív-anaforikus használatra, amire a következő példát hozza Egedi:

- (11) *Ma este mutatják be a Diótörőt. A jegyek mind elkeltek.*

Egedi (i.m.) amellet érvel, hogy ennek a használatnak a vizsgálatával az eddig feltételezettnél jóval korábbra tehetjük a határozott névelő kialakulását, és megfigyelhetjük, hogy a

korai használata elsősorban azokra az esetekre vonatkozott, amikor más eszközök, mint például a birtokolság vagy a jelzővel, határozóval, vonatkozó mellékmondatral való megszorítottság nem tették határozottá a főnévi kifejezést.

Ezt a gondolatmenetet követve megállapíthatjuk, hogy a határozott névelő már kialakulásától kezdve alternál a főnév birtokos személyjelezésével, illetve bővítettségével. A mai nyelvhasználatunkra jellemző túldetermináltság, vagyis a határozott névelő elterjedtsége csökkentette ennek az alternációnak a feltűnő voltát, de a korpuszalapú, alapos elemzésekben továbbra is kimutatható.

2.1.2. A határozott névelő terjedése

I. Gallasy (1980) hangsúlyozza, hogy a határozott névelő használatára a magyarban nagyon sokféle szabály hivatkozik: az értelmező szótárban (Bárczi–Ország 1959–1962, ÉrtSz.) 4 főcsoportban, 15 alcsoportban, és ezen belül 27 pontban részletezik ezeket. A magyart idegen nyelvként tanulóknak ez ijesztően sok szabály. I. Gallasy hivatkozik egy vizsgálatára, amit XX. és XIX. századi magyar novellák összehasonlításával végzett. Azt állapította meg, hogy míg a XX. századi novellákban 31-szer több a határozott névelő, mint a határozatlan, és kétszer annyi a határozott főnévi csoport, mint a névelőtlen, addig a XIX. századi novellákban csak 8-szor annyi a határozott névelő, mint a határozatlan, és fele annyi a határozott névelős főnévi csoport, mint a névelőtlen. Mindegyik adat ugyanazt mutatja: a határozott névelős főnévi csoportok használata rohamosan terjedt az 1850-es évektől az 1980-as évekig. Ez az oka annak, hogy a századfordulón az archaizálás stíluseszköze lett a névelőtlen főnévhasználat. I. Gallasy (i.m.) a névelőtlen / határozatlan névelős / határozott névelős előfordulásokat összehasonlítva azt állapítja meg, hogy a névelőhasználati szabályt úgy egyszerűbb megfogalmazni, hogy kimondjuk, mi határozatlan névelős, mi névelőtlen, és minden más határozott névelős kell legyen, mivel a határozott névelő van többségben a mai magyar szövegekben.

2.1.3. A határozott névelő az alanyi és tárgyi funkciójú birtokos szerkezetekben

I. Gallasy (1980) tanulmányában található néhány figyelemreméltó megállapítás a vizsgálatunk tárgyául szolgáló birtokos szerkezet névelőjéről. Például, hogy ige előtt alanyként lehet névelőtlen, míg fordított szórendben névelősen kellene állnia:

(12) *Szája legörbedt. – Legörbedt a szája.* (i.m., 341)

A tárggyal kapcsolatban ugyanakkor I. Gallasy megállapítja, hogy birtokos személyjelesen az ige mögött lehet névelős vagy névelőtlen is, szemben az ige mögötti alannyal, illetve szemben a tárgyi funkciójú, de birtokolság nélküli főnévvel. A birtokolság olyannyira fontos, hogy míg az számít, hogy az igét követő főnéven van-e birtokos személyjel, az mindegy, hogy ez a főnév maga a tárgy vagy „csupán” annak birtokos jelzője⁹ (I. Gallasy i.m., 342):

(13) *Nézte (az) apját. – Nézte (*az) apát.*

(14) *Látta (*a) város képét. / Látta (a) városunk képét.*

⁹ A felhasznált tanulmányok szóhasználatát követve nevezzük ebben a fejezetben birtokos jelzőnek a birtokost. Tanulmányunkban amúgy elkötelezzük magunkat a Szabolcsi-féle elemzés mellett, ahol a birtokos a birtokszó vonzata, ld. pl. Szabolcsi 1994.

Következésképp az ige előtti birtokos személyjeles alany és az ige mögötti szintén birtokos személyjeles tárgy egyaránt lehet névelős vagy névelőtlen:

- (15) *(a) szeme elé tartotta (a) kezét*

Imre (1961) szerint a mondat élén álló birtokos személyjeles főnév, a mondatbeli funkciójától függetlenül, a művelt nyelvváltozatban névelőtlen, a köznapi társalgásban inkább névelős, míg az állítmány után többnyire névelősen fordulhatnak elő ugyanezek a szerkezetek, a névszói állítmány után pedig kizárólag névelősen:

- (16) *„A kedvedért, pajtás, hát csak már megteszem” – „Kedvemért bocsásd át országomon őket” (Petőfi Sándor)*

- (17) *„Pista hamar lesütötte a szemét” (Móricz) – „Itália! Tudom városid csodálni” (Babits) – „még kellemetlenebb a szereteted” (Mikszáth)*

(Fontos megjegyezni, hogy Imre Samu ugyanebben az írásában kárhóztatja azt a nyelvváltozatot, amikor a mondat élén álló névelőt elnyeljük: *„Igazgató fogad szerdán.”*)

2.1.4. A határozott névelő mint stíluseszköz

Mivel a névelő a birtokos személyjeles főnevek előtt nem teszi határozottabbá a főnevet, vagy a hiánya nem teszi határozatlanná, végül is semmi szerepe nincsen, állapítja meg I. Gallasy (1980). Éppen ezért a használata ingadozóvá vált. Egy egyetemi tankönyvre hivatkozva I. Gallasy (i.m.) azt állítja, hogy a választékos nyelv kevesebb névelőt használ, mint a köznyelv. Ugyanakkor a köznyelvben egyre nő a határozott névelők aránya, az újságnyelvben különösen. És a szépirodalomban külön írói fogásnak tekinthető, amikor a határozott névelő használatával az író az események közepébe helyezi az olvasót.

A határozott névelő szerepét boncolgatja Ruzsicky Éva 1974-es tanulmányában. Arany János balladáiban elemzi a határozott névelő szerepét. Az első kérdésfeltevése az, hogy valóban megállja-e a helyét az az (akkoriban) közhelyszerű szakirodalmi megállapítás, hogy a névelő elhagyása a balladai tömörséget mozdítja elő (ld. Imre 1961, 269). Megállapítja, hogy ennek Arany balladáiban nem egyszer az ellenkezője az igaz: éppen a határozott névelő kitételével hagyhatja el a szerző a szereplők korábbi bemutatását, kikényszerítve az ismerőség érzését az olvasóban. A fő megállapítása (a mi kutatásunk szempontjából) az, hogy a határozott névelő kitétele alkalmas az adott főnévi csoportnak a diskurzus középpontjába emelésére, másoknak meg a háttérbe szorítására. Nyilván ez abban az esetben lehetséges, ha a grammatikai szabályok lehetővé teszik a névelő kitételét és elhagyását is. Vagyis amikor egy kitett vagy ki nem tett névelő funkcióját vizsgáljuk, vizsgálnunk kell a mondatban szereplő többi főnévi csoport szerepét, diskurzusbeli jelentőségét is.

2.1.5. Az ÉrtSz szabályai: milyen további tényezők számítanak a névelő kitételében

Az ÉrtSz. már korábban emlegetett szócikkében az I. főcsoport 5. alcsoportja foglalkozik a birtokos jelzős főnevek előtti határozott névelővel. A szótár megállapításai meglehetősen egyértelműek, ingadozást csak két esetben ismer el: amikor a birtokos jelző maga is birtokos személyjelet visel,¹⁰ vagy amikor a birtok jelzős és nem szembeállításban szerepel:

¹⁰ Ez az, amit a 2. táblázatban duplabirtokosnak nevezünk.

- (18) (a) *nővérem barátnői*
 (19) *A szürke kalapját vesztette el. – (A) szürke kalapját elvesztette.*

A szócikk leszögezi, hogy ha a birtokos személyjeles (birtokos jelző nélküli) főnév nem a régense előtt áll, akkor névelős (a régense előtt névelőtlen), illetve mindenképpen névelős, ha a birtok a birtokossal rész-egész viszonyban van:

- (20) *Elveszti az esztét. – Esztét veszti. Elállja az útját. – Útját állja.*
 (21) *Hadd hulljon a férgese. Vedd ki a sárgáját!*

A *-nak/nek* ragos birtokosra vonatkozó szabályokat Imre (1961) így foglalja össze: ha a birtokszó (mai terminológia szerint) az egzisztenciális állítás alanya, akkor névelőtlen, kivéve, ha az ige nem a *van*, hanem a *megvan*; más esetekben a *-nak/nek* ragos birtokos után a birtokszó névelője ingadozik, stilisztikai szabályoknak van alárendelve:

- (22) *„Volt a két fiúnak fegyvere, páncélja”* (Arany János) – *„Megvan még a nyelved”* (Petőfi Sándor)
 (23) *„Kinek a stílusát kövessék”* – *„Egyes elvtársak kiemelték annak fontosságát”*

2.1.6. A személynévi birtokos és a névelő

A II. főcsoport 1/d alpontjában olvashatjuk, hogy a birtokos jelzőként álló személynév előtt kiteszük a névelőt (ami ilyenkor valójában a birtokhoz tartozik), kivéve a választékos nyelvhasználatot:

- (24) (A) *Feri lépései; (a) Klári hangja; „Megvált Bennünket a Dózsa trónja.”* (Ady Endre); *„Illik rá a Shakespeare megállapítása”* (Móricz Zsigmond)

Az *a Shakespeare* akár birtokos jelzőként, akár birtokostól függetlenül ma már nem elfogadható, legalábbis Törkenczy (2002, 17) szerint biztosan nem:

- (25) *Én még hallottam (a) Ruttkait (*a) Shakespeare-ről előadni.*

Törkenczy – mivel magyar mint idegen nyelvi tankönyvnek szánta grammatikáját – az angolhoz képest tárgyalta a magyar névelőzési szokásokat. Magyar–német összehasonlító cikkében Molnár Krisztina (2001) is kiemeli azt a különbséget a két nyelv között, hogy ismert személyek, főleg színészek neve előtt a magyar nyelvben szokás névelőt használni. Nemesi (1997) a tulajdonnév előtti névelőhasználatot az ismertség, a bizalmasság kifejezőeszközének tekinti, és ő is rámutat, hogy az elmúlt korok tekintélyt képviselő nevei előtt még a névelőzős nyelvváltozat sem teszi ki a névelőt. Imre (1961) szerint is a kevésbé választékos szövegben, a családias-bizalmas stílusban használunk névelőt a tulajdonnevek előtt. Az ÉrtSz. szócikkében talált Móricz Zsigmond-idézetben (forrásmű: *Életem regénye* (1939) önéletrajzi írás) a *Shakespeare* neve előtti névelő nem a bizalmas stílus, hanem egyértelműen a birtokos szerkezet miatt jelenik meg, mert amúgy a szöveg csak meghatározott helyzetben használ a tulajdonnevek előtt névelőt: jelzős szerkezet, mutató névmásos szerkezet, állítmányként megjelenő tulajdonnév stb. Imre (1961, 272) is azt állítja, hogy a művelt, a tulajdonnevek előtt névelőt nem használó nyelvváltozatban is időnként névelő kerül a tulajdonnév elé, ha az birtokos jelző (vagy ha *-é* birtokjelet kap), noha a névelőhasználat ingadozó.

Azt a jelenséget, hogy a tulajdonnevek névelőzésére a magyarban nem két, hanem minimum három különböző nyelvváltozat van, először Szabolcsi Anna elemezte. Szabolcsi

(1994)-ben ismerteti azt a jelenséget, hogy a tulajdonnév nyelvváltozattól függően lehet névelős vagy névelőtlen a magyarban, és van olyan nyelvjárás is, ahol a tulajdonneveket csakis birtokosi szerepben névelőzzük. Pontosabban (Szabolcsi 1994 elméletében) ebben a nyelvváltozatban a tulajdonnév birtokosként nem törli maga elől a birtokszóhoz tartozó névelőt, noha, ha nem birtokosi funkcióban van, akkor a művelt köznyelvhez hasonlóan névelőtlenül áll. É. Kiss (1998) ezzel szemben nem nyelvváltozattól függőnek, hanem a diskurzuselőzménytől függőnek tekinti a birtokos tulajdonnév előtt álló névelő megjelenését vagy eltűnését, vagyis a diskurzusban korábban bevezetett vagy közösen ismertnek tekintett birtok vagy birtokos esetén tesszük ki a névelőt:

(26) (a) Péter fia

É. Kiss (i.m.) állítása egyértelműen cáfolható alaposabb korpuszvizsgálatok alapján. Viszket (2017) gyerekkönyvekre alapozott kutatásából kiderül, hogy a vizsgált gyerekkönyvekben a névelőzött személynevek (akár birtokos jelzők, akár nem) ismertségben vagy bevezettségben nem különböztek a névelőtlenektől.

Alberti–Balogh (2004) más magyarázatot ad a Szabolcsi (1994)-ben is említett jelenségre. Ők típusokat definiálnak a főnevek körében. Ezeket a típusokat két tulajdonságra építik: (1) Mennyire determinánsi jellegű az adott főnév, azaz mennyire lehetséges, hogy névelő nélkül határozott legyen. A köznév nyilván semennyire, az országnevek többsége pedig maximálisan. (2) Mennyire nominális jellegű az adott főnév, azaz mennyire viseli el, ha más, például egy névelő determinálja őt. A megszólításokban ezt egy főnév sem viseli el, de a köznévek jól tűrik minden más helyzetben a determinálást (azaz a névelőt), egyes országnevek pedig csak akkor viselik el, ha vagy jelzős szerkezetben hangoznak el, vagy igenév a régensük:

(27) Láttam *(a) fiút. – Láttam *(a) Lengyelországot.

(28) Ekkor megpillantottuk a csodálatos fiút / Lengyelországot.

(29) Elintézem a fiút érintő ügyet. / Hallottál a Lengyelországot sújtó válságról?

Ebben a keretben egy-egy főnévtípus nyelvváltozattól függően többféle is lehet, mert a két bevezetett paraméter egymástól függetlenül is változhat. Így magyarázható, ha van olyan nyelvváltozat, ahol a személynév úgy viselkedik, mint egy személyes névmás, azaz önmagában állva névelőzhetetlen, de birtokos jelzőként névelős; van olyan nyelvváltozat, ahol a személynév olyan, mint a folyónév, azaz mindig névelős; illetve lehet a személynév az országnévhez hasonló, vagyis a vizsgált két eset mindegyikében névelőtlen:

(30) Láttam *(az) őt / (a) Pétert / *(a) Tiszát / *(a) Lengyelországot.

(31) Hallottam *(az) ő hírét / (a) Péter hírét / *(a) Tisza hírét / *(a) Lengyelország hírét

Alberti–Balogh (i.m.) érvel amellett, hogy a névelőhasználat alapján megkülönböztethető főnévtípusok azért is hasznosak a beszélő számára, mert így egy ismeretlen tulajdonnévről könnyen eldönthető, hogy folyónév vagy személynév-e. (Hasonló érvet használt Bakró-Nagy (1999) a határozott névelő kialakulásának magyarázatára a magyarban.) Alberti–Balogh (i.m.) nem tér ki arra, hogy ez a rendszer hogyan definiálná az el nem hangzó birtokost. Ennek az az oka, hogy az általuk használt modell nem ismeri az el nem hangzó névmásokat: maximálisan lexikális; vagyis minden tulajdonságot a mondatban megjelenő morféma lexikai tulajdonságaira vezet vissza. Az (1) paraméter szempontjából a ki nem ejtett névmást reprezentáló személyjel/személyrag nyilván a névmáshoz hasonlít, hiszen nem tűri az

önmagában megjelenő névelőt. A (2) paraméter szempontjából inkább a személynevekhez hasonlít, mert ingadozhat a névelőhasználat, viszont nem nyelvváltozattól függően, hanem egy beszélő szövegein belül is. Viszket (2017) vizsgálata azt mutatta ki, hogy a személynevek esetében sem lehet egyértelműen nyelvváltozathoz kötni sem az (1), sem a (2) paramétert: egy-egy szerző könyveiben is ingadozik a névelőhasználat a személynevek előtt. Igaz azonban, hogy a háromféle nyelvváltozat a korpuszvizsgálat alapján is definiálható: (a) csak névelőtlenek lehetnek a személynevek; (b) csak birtokosként lehetnek névelősek; (c) nem birtokosként (is) lehetnek névelősek.

Azt, hogy jelzős vagy mutató névmásos szerkezetekben miért jelenik meg a tulajdonnevek előtt kötelezően a névelő, Farkas–Karácsonyi (2017) a D-láthatóság elvével magyarázza. A D-láthatóság elve egy generatív-transzformációs modellben definiált alapelv, és a lényege, hogy minden főnévi csoportnak egy meghatározott struktúrában kell határozottá válnia. A tulajdonnevek az erre a célra definiált csomópontba mozgatással önmagukat képesek határozottá tenni, de ha van előttük jelző vagy mutató névmás, az blokkolja ezt a mozgatást, így szükségük lesz egy határozott névelőre. Ugyanebben a keretben magyarázható az ún. rövid és hosszú birtokos névelőzési különbsége: a rövid birtokos maga mozog a határozottságot kifejező pozícióba, ezzel kizárva a névelő megjelenését, míg a hosszú birtokos máshol jelenik meg a szerkezetben, így a határozottság kifejezésére a névelőt kell használni. A névmási birtokos egy harmadik pozícióban, a személyjellel egyeztető helyzetben jelenik meg, ezért kívánja meg a szintagma a névelőt. A szerzők egyelőre nem ábrázolták a *pro*-s birtokost tartalmazó szerkezeteket. Farkas–Karácsonyi (i.m.) megoldásában tehát a személynévi birtokos és a névmási birtokos időnként hasonló viselkedése csak véletlen egybeesés, a háttérben lévő szerkezet különbözik.

2.1.7. Összefoglalás

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a korábbi szakirodalomban a birtokos szerkezetek névelős vagy névelőtlen voltát többen feljegyezték. A jelenséggel kapcsolatban leírták az alanyi és tárgyi vonzatok különbségét, az ige előtti és utáni pozíció különbségét, a nominatívuszi és a datívuszi birtokos szerkezet különbségét (külön kiemelve az egzisztenciális állítások jellegzetességeit); az igei és a névszói állítmány melletti megjelenés különbségét; továbbá szóba került a birtok–birtokos közti viszony jellege (rész–egész viszony) is. Magyarozatként a szakirodalom a nyelv vertikális és horizontális tagozódását, azaz a területi nyelvváltozatok különbségét és az emelkedett / köznyelv különbségét fogalmazta meg, továbbá a bevezettség, korábban említettség pragmatikai vagy szemantikai, valamint a bizalmasság stilisztikai szempontját alkalmazta. A nyelvváltozatok különbsége megjelenni látszik a Viszket (2017) által tanulmányozott gyerekkönyvekben is (a mi kutatásunk egy szerző szövegén alapul, így a vertikális nyelvváltozatokat nem tudjuk összehasonlítani, a horizontálisakat is csak annyiban, amennyiben egy szövegen belül ez megvalósul), de a bevezettség, ismertség, bizalmasság jelentőségét eddig nem sikerült igazolnunk a névelők kitételénél a birtokos szerkezetek esetén. A bevezettséggel, ismertséggel valamelyest összefüggésbe hozható a birtokos szerkezetek anaforikus felfogása, és az antecedensükkel alkotott viszony vizsgálata. Erről részletesebben a 3. fejezetben írunk.

Két olyan szempont is felmerült ebben a fejezetben, amelynek komoly szakirodalmi hátere van a magyar nyelv leírásában. Az egyik az alany–tárgy aszimmetria, a másik a birtokos szerkezet szemantikája, a birtok és birtokos viszonya. A következő két alfejezetet ezen két témakör tárgyalásának szenteltük.

2.2. Az elidegeníthetetlen birtokos

2.2.1. Az elidegeníthetőség fogalma, típusai

A korábbi generatív szakirodalom még azon az állásponton volt, hogy a magyarban a birtokos szerkezeten nem változtat a birtokos és birtok közti elidegeníthetlenség vagy a birtokos élő/élettelen volta vagy a birtok-főnév esemény-struktúrája (Szabolcsi 1994, Kenesei és tsai 1998). Azonban az utóbbi évek szakirodalmában azt tapasztaljuk, hogy ezt a nézetet mára felülírták az újabb adatok. A téma tárgyalását kezdjük azzal, mit is értünk elidegeníthetőségen.

A birtokviszony vizsgálatánál különbséget lehet tenni elidegeníthető és elidegeníthetetlen birtoklás között az alapján, hogy a birtok mennyire szervesen kapcsolódik a birtokoshoz. Kiefer (2000, 201) definíciója alapján „az 'x elidegeníthetetlen része y-nak' azt jelenti, hogy 'x szükségszerűen y-hoz tartozik', az 'x nem elidegeníthetetlen része y-nak' pedig azt, hogy 'x nem tartozik szükségszerűen y-hoz, x leválasztható y-ról'”. Ez alapján a *Péter anyja* az első, a *Péter könyve* a második típusú viszonyt példázza.

Az elidegeníthetőség pontos meghatározása azonban több szempontból is problémás. Kiefer (i.m.) szigorú definíciója nem fedi le teljesen azokat a kategóriákat, amelyeket hagyományosan elidegeníthetetlennek szokás tekinteni. Továbbá a pontos definiálás elvi nehézségekbe is ütközik: bár a szemantikai megkülönböztetés univerzális, hogy pontosan mit tekintünk elidegeníthetetlennek, az kultúrafüggő (Schirm 2005, Laczkó 2008). A legelfogadottabb tipológia Laczkó (2008) alapján:

- A. rokonságnevek (*apa, nővér*) és/vagy testrészek (*orr, fül*)
- B. rész–egész (*gyökér, ablak*) és/vagy térbeli viszonyok (*tető, közép*)
- C. kulturálisan alapvető birtokolt entitások (pl. fegyverek: *nyíl*, háziállatok: *kutya*)
- D. +: fizikai vagy szellemi állapot (*erő, félelem*); nominalizációk (*János kiabálása*)

A kategóriák között lehet különbség abban a tekintetben, hogy mennyire inherens a kapcsolat. Schirm (2005) példája alapján a rész–egész viszonyt megvalósító testrész erősebben tartozik élő birtokosához, mint egy élettelen tárgyhoz annak részei: az ember feje nem cserélhető ki, míg az autó kereke igen. Farkas–Alberti (2017) (többek között) azzal érvel a Kiefer-féle definíció pontosításának szükségessége mellett, hogy például egy ruhadarab elidegeníthetőbb, mint egy testrész, mert elvehető a tulajdonosától, viszont nyilván elidegeníthetlenebb, mint sok más típusú birtok (pl. *könyv*). Az elidegeníthetlenséget tehát egy skála mentén érdemes elképzelni (Schirm i.m., Farkas–Alberti i.m.) Bizonyos nyelvi adatok (pl. a *-hAtnék* képző használata) arra utalnak, hogy a magyar nyelv szempontjából (legalább) három elidegeníthetőségi fokozatot feltételezhetünk; ami azt jelenti, hogy az elidegeníthetőség fogalmán – univerzálisan – a szemantikai lehetőségek skáláját kell érteni: például testrészviszony, rokonsági viszony, vagy a skála másik végén *a világ leg...bb ... -jA* típusú teljesen elidegeníthető viszony (Alberti–Farkas 2017). Egyébként Kiefer (2000) is felbontja a rész–egész típusú viszonyt öt altípusra, vagyis nála is megjelenik a skálaszemlélet; csupán az a különbség, hogy elidegeníthetetlennek ő csak azt a típust tekinti, ahol a rész szervesen hozzátartozik az egészhez (pl. *egy ember feje, egy autó kereke*).

2.2.2. Az elidegeníthetőség grammatikai megjelenése

Az elidegeníthetőség alapvetően szemantikai kategóriáját számos nyelv grammatikai (főként morfológiai) eszközökkel is kifejezi. Schirm (2005) a morfológiai jelölések alábbi öt típusát különbözteti meg:

- A. partikula, pl. kínai *-de*, elidegeníthető birtok esetében
- B. melléknév/álpaticípium, pl. angol: *John is blue-eyed*, elidegeníthetetlen birtokkal
- C. kopula, pl. spanyol *es*, elidegeníthetetlen birtokkal
- D. segédige, pl. japán 'tesz', elidegeníthetetlen birtokkal
- E. többszörös nominatív NP-k a japánban, elidegeníthetetlen birtok esetében

Az elidegeníthetetlen viszony elsődlegességére utal, hogy azokban a nyelvekben, ahol csak az egyik típust jelölik, ott az elidegeníthető a jelölt. Arra is található példa (szuahéli), ahol az egyik viszony (elidegeníthetetlen) morfológiailag van jelölve, a másik (elidegeníthető) pedig szintaktikailag. Emellett olyan nyelv is létezik, ahol nem bináris, hanem hármas oppozíciót találhatunk: a krík nyelvben az 'apám', 'kutyám', 'marhahúsom' jelentésű kifejezések csökkenő elidegeníthetőségi fokú birtokviszonyt valósítanak meg (Schirm i.m.).

Annak ellenére, hogy számos nyelv megkülönbözteti a két típusú viszonyt, „az elidegeníthetlenség mint szemantikai kategória egyetlen nyelvben sem grammatikalizálódott teljesen” (Laczkó 2008, 415); vagyis a szemantikája alapján egyetlen szóról sem dönthető el egyértelműen, hogy morfológiai (vagy egyéb) szempontból kitüntetett lesz-e. A megfelelő szemantika szükséges, de nem elégséges feltétele az elidegeníthetlenség formai jelölésének; ezt az információt minden egyes lexikai egységnél külön szerepeltetni kell. Ugyanerre a következtetésre jut a magyar birtokos személyjeles alakok vizsgálata során Alberti–Farkas (2015) is.

2.2.3. Az elidegeníthetőség megjelenése a magyarban

A magyar nyelv nem tartozik azon nyelvek közé, amelyek az elidegeníthető–elidegeníthetetlen szemantikai viszonyt eltérő morfológiai eszközökkel fejezik ki (Laczkó 2008, 494), azonban bizonyos morfológiai jelenségeknél a megkülönböztetés mégis tetten érhető. Az elsőként tárgyalt, talán legismertebb ilyen jelenség, a birtokos személyjel egyes szám harmadik személyű alakjának váltakozása (*-a/-e* vs. *-ja/-je*) bizonyos főnevek esetében. Kiefer (1985, 108) megfigyelése, hogy tendencia mutatkozik a *-ja/-je* használatára valódi birtoklás kifejezésénél, míg az *-a/-e* más habeo-viszonyt fejez ki: *anyag-a* a ruhának lehet, míg *anyag-ja* a kereskedőnek, vagy *ablak-a* a háznak, míg *ablak-ja* az ácsnak.

Ez alapján a megfigyelés alapján den Dikken (2015) önálló *-j-* morfémát feltételez a *-(j)A* toldalékon belül a relációs főnevek azon csoportja esetében, ahol mindkét alak létezik. Állítása, hogy ilyenkor a *-j-* elidegeníthetőséget fejez ki. Elemzése magyarázattal szolgál arra a megfigyelésre is, hogy az újabb kölcsönzések miért a *-j-s* változattal állnak (*golf-ja*, *film-je*): az elidegeníthetetlen viszonyok annyira alapvetőek, hogy azokra már megvannak a megfelelő szavak a nyelvben, ezért az új kölcsönzések mindig elidegeníthető birtokok lesznek. Ami azt is jelenti, hogy a szinkrón nyelvállapotban a *-jA* számít produktívna az *-A*-val szemben. Arra is rámutat den Dikken (i.m., 134), hogy különbség van elidegeníthetőség tekintetében fizikai és szellemi tulajdon között: a fizikai elidegeníthető (32), míg a szellemi elidegeníthetetlen (33) birtoklást valósít meg. (Ezt támasztja alá az is, hogy a gondolkodással kapcsolatos főnevekből az elidegeníthetlenséggel társított *-(j)Ű* képzővel alkotunk melléknevet: *gyors észjárású*, *racionális gondolkodású*.)

(32) *Éva anyag-já-ból nem telik ki egy ruha.*

(33) *Éva anyag-á-ból nem telik ki egy cikk.*

Alberti–Farkas (2015) és Farkas–Alberti (2017) árnyaltabb képet fest a jelenségről. Tanulmányaikban rámutatnak, hogy egyrészt valójában a szókinccs kis hányadánál beszélhetünk egyáltalán alternációról, másrészt nem mindig a *-j-* jelenléte a döntő. Bizonyos esetekben a főnévi tő az, amely váltakozást mutat (vö. Laczkó 2008): *anyja* vs. *anyája*; *gyapja* vs.

gyapjúja; teteje vs. *tetője* – mindegyik esetben az első, kötött tő hordozza az elidegeníthetetlen jelentést. Részletesen elemzik a magyar főneveket aszerint, hogy milyen birtokszó-változataik vannak, és közülük melyik jelenik meg elidegeníthető és melyik elidegeníthetetlen birtoklást kifejező jelentésben. A nyelvi példák a szabály egy „óvatos” megfogalmazását teszik szükségessé, mely annyit mond, hogy ha (1) lehetséges az adott főnév jelöltebb formája fonotaktikailag, (2) azt a beszélőközösség elfogadhatónak is ítéli, és (3) a nyelvben valóban létezik két birtokos személyjeles változat, akkor a jelöltebb forma fejezi ki az elidegeníthető birtokviszonyt. Azt is kimondják, hogy ugyan jelentéstani szempontból egy univerzális skála mentén érdemes elképzelni az elidegeníthetőséget, egy adott főnév esetében azt találjuk, hogy „a magyar nyelv (legfeljebb) két fokozatba sorolja be e különféle szemantikai viszonyokat, az elidegeníthetlenség és az elidegeníthetőség határát hol így, hol úgy meghúzva” (Farkas–Alberti 2017, 77).

Egy másik morfológiai jelenség, amely összefüggésbe hozható az elidegeníthetőséggel, a *-(j)ű/-(j)ű* vs. *-Vs* melléknévképzők oppozíciója. Általános megfigyelés (Kiefer 2000), hogy a *-(j)ű* képző csak elidegeníthetetlen birtokok esetében alkalmazható: *kék szemű lány* vs. **két autójú férfi*. Kiefer (i.m.) definíciója alapján (ld. feljebb) csak a szükségszerű (szervesen hozzátartozó, nem leválasztható) birtokok számítanak elidegeníthetetlenek (pl. testrészek), viszont a nyelvi adatok azt mutatják, hogy a *-(j)ű* képző bizonyos nem szükségszerű (leválasztható) rész–egész viszony esetében is alkalmazható, pl. *hosszú nyelvű kapa* (egész és komponensei közötti viszony: tipikus kellék). Ezért a képzés szemantikai feltételét ki kell terjesztenie a tipikus kelléket jelölő elidegeníthető viszonyokra is. (Részben emiatt merült fel a szakirodalomban, hogy a definíció pontosításra szorul.) Egy harmadik típusú rész–egész viszonyról is azt állítja Kiefer (i.m.), hogy állhat *-(j)ű* képzővel: a járulékos viszony (pl. ruházat és viselője). Viszont ebben az esetben *-Vs* képző is járulhat a főnévhez, és nem ritkán ingadozást mutat a nyelv: *barna kabátú* vs. *barna kabátos férfi*. Ugyanezzel a három típussal működik a fosztóképző (*-atlan/-etlen, -talan/-telen*) is (pl. *sóltan leves* vs. **fátlan erdő*), viszont éppen a szükségszerűség, leválaszthatatlanság miatt a valódi elidegeníthetetlen viszony esetében csak átvitt értelemben használható, pl. *szívtelen ember* (Kiefer i.m., 196–197).

Schirm (2005) empirikus kutatást végzett a témában. Alapvetően Kiefer (1998, 239) azon állításával nem ért egyet, hogy a *-(j)ű* képző kapcsán „az elidegeníthetlenséget általában kiterjesztjük olyan dolgokra is, amelyek valójában elidegeníthetők, de hozzátartoznak az alapszóval jelölt személyhez vagy tárgyhoz”, mint például a ruházat a viselőjéhez (*‘barna kabátú férfi*). Schirm (i.m.) első felmérése megerősítette a szakirodalomban leírt megfigyelést, hogy a *-(j)ű* képző valóban elidegeníthetetlen birtokhoz járul, például *szőke hajú fiú* (95,2%), *háromlábú asztal* (95,2%), de *két autójú férfi* (11,9%), *tavaszi virágú kert* (17,9%) (zárójelben: az adatközlők hány százaléka ítélte helyesnek az adott kifejezést). A második felmérés a *-(j)ű* vs. *-Vs* oppozíció vizsgálatára irányult. Eredményül azt kapta, hogy az esetek túlnyomó többségében csak az egyik képző használható: elidegeníthetlennél a *-(j)ű*, míg elidegeníthetőnél a *-Vs*. Mivel az előbbi alapvetően birtoklás, az utóbbi pedig milyenség kifejezésére használatos, a kivételesen viselkedő *kétkezes ember* (65,4%) forma azzal magyarázható, hogy itt nem a birtoklás tényét, hanem egy jellemző tulajdonság meglétét hangsúlyozzuk. Ruhadarabok esetében az adatközlők inkább a *-Vs* képzőt részesítették előnyben, például *fekete zakós férfi* (91,7%), *hosszú szoknyás hölgy* (80,9%), vs. *fekete zakójú férfi* (27,5%), *hosszú szoknyájú hölgy* (33,4%). Vagyis beigazolódott a hipotézise, hogy Kieferrel (1998, 2000) ellentétben a járulékos viszonyokra (ruhadarab és viselője) alapvetően nem terjesztjük ki az elidegeníthetlenséget. Vizsgálata rámutat arra is, hogy számos egyéb tényező is szerepet játszik a *-(j)ű* képzős alakok jólfarmáltságának eldöntésében.

Az elidegeníthetőségnek egyéb már ismert következményei közül elsőként Farkas–Alberti (2017) *-(Vt)t* főnévképzőre vonatkozó megállapítását emeljük ki. A fentebb már vázolt

birtokos személyjeles alakokra vonatkozó elgondolásukat a produktív magyar főnévképzőkre is kiterjesztik. A rendszer helyesen jósolja, hogy a T-főneveknél két versengő alak jelenik meg, ahol az egyik elidegeníthetetlen (34), a másik elidegeníthető (35) birtokviszonyt valósít meg (-j- nélküli vs. -j-s változat).

- (34) *Amerika felfedez-t-é-vel új korszak kezdődött.*
 (35) *Dóri Péter felfedez-ett-je volt.*

Ennek magyarázata abban áll, hogy míg az eseményjelölő T-főnevek esetében (34) a képzés bemenetétül szolgáló ige (*felfedez*) argumentuma Páciens, vagyis egy belső argumentum, addig a személyjelölő T-főnevek esetében (35) Ágens a birtokos, ami külső argumentumként elidegeníthető(bb)nek tekintendő az internális Pácienshez képest (Farkas–Alberti i.m., 74.)

Érdekes még az elidegeníthetőség szempontjából a *-hAtnék* példája, ahol fonotaktikailag lehetne két változat, de szemantikailag nem indokolt: a bemeneti ige argumentuma mindig Ágens (de legalábbis ágensi jellemzőket is mutat). A köznyelvben nem is (igen) létezik több birtokszóváltozat (36), ezzel szemben egy bizonyos dialektusban igen – viszont érdekes módon csak a palatális hangrendi verzióban (37) (Farkas–Alberti i.m., 75–76).

- (36) *Petinek sürgős i-hatnék- *a/ja van.*
 (37) *Petinek sürgős e-hetnék-e/je van.*
 (38) *Ez volt minden idők legsürgösebb e-hetnék- *e/je.*

A (38)-as példa arra világít rá, hogy temporális birtokossal ezen dialektus beszélői számára is a -j-s változat lesz az egyeduralkodó, vagyis egy „még elidegeníthetőbb” viszonyt kapunk. Mindez afelé mutat, mintha lenne egy harmadik elidegeníthetőségi fokozat is, ami formailag releváns lehet, vagyis az elidegeníthetőség skála mentén való elképzelését támogatja.

Laczkó (2008) a relációs főnevek vizsgálata kapcsán több olyan jelenségre hívja fel a figyelmet, melyek elidegeníthetetlen birtokviszonyhoz kötődnek. Egy ilyen, a magyar nyelvben is megtalálható jelenség egyfajta birtokos-előléptető szerkezet, ahol a birtokos tárgyi, a birtok határozói vonzatfunkciót kap. A szerkezetre több szemantikai megszorítás is érvényes (részletesen ld. Laczkó i.m., 422–424), azonban a birtokviszony minden esetben csak elidegeníthetetlen lehet. Vagyis míg (39) mindkét típusú birtokkal jólformált, addig (40–41) a testrésszel (*láb*) igen, de az elidegeníthető *autó*val nem használható.

- (39) *János megrúgta Jóska lábát / autóját.*
 (40) *János megrúgta Jóskát a lábán / #az autóján.*
 (41) *János lábon / #autón rúgta Jóskát.*

Laczkó (2008, 2009) ezen kívül felhívja a figyelmet a relációs főnevek néhány érdekes tulajdonságára. Egyrészt, hogy – a nagyon jelölt kontextusok kivételével – a birtokos mindig az, akihez a birtok elidegeníthetetlenül tartozik, vagyis (42)-ben *Péter*.

- (42) *Péter felemelte a kezét.*

Másrészt, hogy kétféle típust lehet megkülönböztetni az alapján, hogy birtokos nélkül hogyan viselkednek. Az első csoportba tartoznak a testrészek, ahol ilyen esetben a birtokos biztosan nem az alany: (43) esetében nem Péter, hanem vagy valaki más; vagy még inkább valamilyen „elidegenített” kézről, például egy mesterséges végtagról van szó. Vagyis ha nincs birtokos személyjel egy testrész jelentésű relációs főnéven, nem elérhető az elidegeníthetetlen jelentés.

(43) *Péter felemelte a kezét.*

Ezzel szemben a rokonságneveket és egyéb társas kapcsolatokat kifejező szavak esetében azt tapasztaljuk, hogy birtokos nélküli használatuk során is megőrződik az elidegeníthetetlen jelentés, vagyis (44)-ben a szomszéd mindenképpen valakinek a szomszédja: Péteré, esetleg a beszélőé vagy a hallgatóé (Laczkó 2009).

(44) *Péter bosszantja a szomszédokat.*

A példák alapján tehát megállapíthatjuk (Laczkó 2008, 2009), hogy bizonyos relációs főneveknek (pl. testrészek) lehet elidegenített használata is, míg mások esetében (pl. rokonságnevek és egyéb társas kapcsolatok) ez a jelentés nem elérhető. Virovec (2017) ezt úgy interpretálja, hogy a rokonságnevek elidegeníthetlenebbek, mint a testrészek (ami ellentétben áll Farkas–Alberti (2017) által javasolt testrész, majd rokonságnév elidegeníthetlenségi sorrenddel). Azonban Laczkó (2008) és Virovec (2017) nem teljesen ugyanazt érti elidegeníthetetésen. Míg Virovec (az általánosabban elterjedt nézet szerint) azt tekinti elidegeníthetetlennek, ahol a birtok a saját birtokosáról nem választható le, addig Laczkó (sajátosabb) értelmezésében inkább a birtok relációs volta számít, vagyis hogy állhat-e a birtok (bármilyen) birtokos nélkül.

Virovec (2017) kutatása a jelen tanulmány szempontjából különösen releváns, mivel ő is azt vizsgálja, milyen feltételek mellett maradhat el a névelő *pro-s* birtokos szerkezetben. Azonban mind hipotézisében, mind metodikájában más utat követ, és részben eltérő következtetésekre jut. Hipotézise az volt, hogy elidegeníthetetlen (alapvetően rokonsági) viszony esetén (pl. *nővére*) elfogadhatóbb a névelőtlenség, mint egy elidegeníthető viszonyt megvalósító köznév esetén (pl. *könyve*). Ennek eldöntésére kérdőíves felmérést végzett. Elvárása alapvetően beigazolódott: több olyan környezetet is talált, ahol szignifikánsan jobban elmaradhat a névelő, ha a birtok rokonságnév. Ilyen például az egyes szám első személyű birtokos, illetve ha a birtokos szerkezet topik vagy fókusz. Ez utóbbira egy példa (zárójelben az elfogadhatóság mértéke 1–6-ig terjedő Likert-skálán, ahol 6 jelenti a teljesen elfogadhatót): *nővéremet látogatom meg* (3,73) vs. *könyvemet viszem magammal* (2,38). Vagyis fókuszként meglehetősen rosszul formálódnak ítélték az adatközlők a névelőtlen változatot, viszont elidegeníthetetlen birtok (rokonságnév) esetén lényegesen kevésbé.

Utolsóként megemlíjtük Rákosi (2014) érdekes megfigyelését, mely szerint a többé-kevésbé szinonimának gondolt *saját* és *tulajdon* birtokviszonyt kifejező melléknevek használata között egy jelentős különbség, hogy a *tulajdon* jelző – szemben a *sajáttal* – csak elidegeníthetetlen birtokviszony esetében használható, pl.: *saját/tulajdon arca/felesége*, de *saját/*tulajdon autója*.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy az újabb generatív szakirodalom egyértelműen támogatja azt a (korábbiakkal (Szabolcsi 1994, Kenesei és Tsai 1998) ellentétes) nézetet, miszerint a magyarban az elidegeníthetőség–elidegeníthetlenség szemantikai megkülönböztetése a grammatikai struktúrára is hatással lehet.

2.3. Alany–tárgy aszimmetria

Az alany–tárgy aszimmetria hatását a korai hazai generatív szakirodalom, az előbbi fejezetben ismertetett elidegeníthetőséghez hasonlóan, tagadta a magyar mondszerkezettel kapcsolatban (ld. É. Kiss – Szabolcsi 1992, 28). Ennek ellenére, ahogy a 2.1. alfejezetben is láttuk, már I. Gallasy (1980) is különbséget lát az ige mögötti alanyi és tárgyi birtokos szintagma névelőjének viselkedése között.

Az alany–tárgy aszimmetria kapcsán a legtöbb hivatkozás Marantz 80-as évekbeli munkáira vezethető vissza. Marantz (1984) valójában nem az alany–tárgy aszimmetriát tárgyalja, hanem a logikai alany különbségét a predikátum többi argumentumától. Pontosabban az ige előtti összetevő és az igét követő összetevők viselkedése közötti különbséget. Állítását angol nyelvű példákkal szemléltetve azt mutatja meg, hogy míg az ige előtti összetevő (vagyis az angol nyelv esetében többnyire az alany) tematikus szerepe függ az ige mögötti összetevők megválasztásától, addig ez fordítva nem igaz, mert gyakorlatilag az ige mögötti összetevők alakítják ki az ige argumentumstruktúráját.¹¹

- (45) *throw a baseball,* *throw a fit*
 dob egy baseball-labda-t dob egy idegroham-ot
 'dob egy baseball-labdát' 'idegrohamot kap'

Ugyanezt a jelenséget illusztrálja Haegeman (1994) a klasszikus *eltör*-igés példával, ahol a tárgy megválasztása befolyásolja az alany tematikus szerepét. Míg az első mondatban az alany ágens, addig a másodikban az esemény elszenvedője:

- (46) *Múlt héten János eltörte a vázát.*
 (47) *Múlt héten János eltörte a lábát.*

Az alany–tárgy aszimmetria következményeit a generatív grammatikai tankönyvek hasonlóan foglalják össze. A következő megállapítások azonosak Haegeman (1994)-ben és É. Kiss–Szabolcsi (1992)-ben. A különbség abban áll, hogy míg Haegeman ezt általános alapelvként tárgyalja (például francia példákön is kimutatja az alany–tárgy aszimmetriát), addig É. Kiss–Szabolcsi az angol és a magyar nyelv közötti parametrikus különbségként tekint rá, azaz arra nézve illusztrációként, hogy míg az angolban létezik az alany–tárgy aszimmetria, addig a magyarban nem. A különbséget abból vezetik le, hogy az angol az eseteket szerkezeti, a magyar pedig morfológiai eszközökkel fejezi ki, ezért az angolban az alany kitüntetett helyen szerepel a mondat szerkezetében, míg a magyarban az alany egyenrangú vonzat a többi vonzat testvércsomópontjaként. Az angolban tehát alany és ige nem alkot egy összetevőt (szemben az igével és a tárggyal), míg a magyarban az alany–ige–tárgy egy összetevőt alkot (ld. a lapos-VP szerkezetét). Ennek következtében (48–49) az angol nyelvben nem egyformán emelhető ki a mellékmondatból az alanyi és a tárgyi kérdőszó, míg a magyarban igen.¹²

- (48) *What did you say that John saw?*
 mit te mond hogy János látott
 'Mit mondtál, hogy János látott?'

¹¹ Az alany–tárgy aszimmetria, illetve a külső-belső argumentumok kérdése az angol szakirodalomban is sokféle formában jelent meg, a különböző szerzők más és más feltételeket fogalmaztak meg. Az erről folytatott 80-as évekbeli vitát Marantz, Bresnan és Kratzer között jól összefoglalja Lohndal 2012-es disszertációja.

¹² Lohndal (2012) számos nyelvből (köztük magyarból) hozott példával igazolja, hogy ez a különbség nem univerzális, sőt, még az angolban sem igaz az ige mögött előforduló alanyokra.

- (49) *Who did you say that saw John?
 ki te mond hogy látott János
 'Kit mondtál, hogy látta Jánost?'

Kettős kérdésben az alanyi kérdőszónak kell előbb lennie. Ez a magyarra is igaz:

- (50) *Ki mit látott? / *Mit ki látott?*

Az alany és a tárgy másként viselkedik a kötéselvek szempontjából. Ez utóbbi ismét igaz a magyar nyelvre is:

- (51) *A lányokat szereti egymás. – A lányok szeretik egymást.
 (52) János anyja szereti Jánost. – *János szereti János anyját.

Olyan, az angol szakirodalomban univerzálisiként definiált alapelvek épültek az alany–tárgy aszimmetriára, mint az EPP (kiterjesztett projekciós elv), vagy az ECP (üres kategóriák elve). Ezeket az alapelveket a magyar szakirodalomban nem a mondat,¹³ hanem a főnévi csoport szerkezetének tárgyalásakor alkalmazzák, ld. Szabolcsi–Laczkó (1992, 192), ahol a főnévi csoport szerkezetét, elsősorban a birtokos–birtok kapcsolatra építve, az angol mondat szerkezetének analógiájára definiálják. Brody (1990) tételesen cáfolja az É. Kiss–Szabolcsi (1992)-ben is felsorakoztatott szempontokat, és érvel a magyar mondat szerkezet hierarchikussága mellett (szemben az É. Kiss-féle lapos VP-vel). Ebben a vitában éppen az alany–tárgy aszimmetria volt a kulcskérdés, illetve annak folyományaként az, hogy az ECP univerzális elv-e, és ha igen, hogyan magyarázhatók azok az esetek, amelyek a magyarban sérteni látszanak azt. A kétféle hagyomány a *Strukturális magyar nyelvtan* 1992-es „Mondattan” kötetében is megjelenik: míg a fejezetek egy része az É. Kiss-féle lapos VP-t használja, addig a Bánréti-féle mellérendelés fejezet (Bánréti 1992) a hierarchikus VP-re építve alkalmazza az *íránymegszorítás* elvét az ellipszisben.

Nem célunk ennek a vitának a teljes tudománytörténeti feltérképezése. Mára elfogadottá vált a hierarchikus VP, és gyakorlatilag ebben a modellben dolgozik mindenki.¹⁴ É. Kiss (2007b) is a hierarchikus VP elsődlegessége mellett érvel. Ebben a tanulmányban É. Kiss éppen az alany–tárgy aszimmetriát, illetve szimmetriát veszi górcső alá a magyarban, felsorolva jó pár jellegzetes példáját mind az aszimmetriának, mind a szimmetriának. A tanulmány megoldási javaslata ötvözi a hierarchikus és a lapos VP-t: azt feltételezi, hogy az eredendően hierarchikusan felépülő, és ezért alany–tárgy aszimmetriát mutató VP-ben az ige mozgatása után az ige utáni rész (jelentsen ez bármilyen rövid vagy hosszú szakaszt a mondatban) „kilapul”, ezáltal lapossá válik, és ebben a szakaszban az itt maradó összetevőkre már a kölcsönös műveletek jellemzők, vagyis a szimmetrikus viselkedés.

¹³ Tóth Ildikó (2000) az időjárás-igék (pl: *havaszik*) és az ún. háztartás-igék személytelen használatának (pl. *ki van takarítva*) összehasonlításával érvel amellett, hogy a magyarban nem érvényes az amúgy univerzálisnak tekintett EPP, vagyis, hogy minden mondatnak kell, hogy legyen alanya. Ő Komlósy (1992) állításaiból indul ki, aki alanytalannak tartja az időjárás-igéket, sőt, még régensnek sem tartja őket, mert nincs külső argumentumuk. Komlósy (1992) fogalomhasználata itt eltér a transzformációs generatív nyelvtanokban megszokottól, mert azokban a külső argumentum általában az alanyra vonatkozik, szemben a belső argumentumként definiált tárggyal, Komlósy azonban a csak impliciten megjelenő szemantikai argumentumot nevezi belsőnek (ld. a *borozik* ige mellett a *bor*) és a vonzatkeretben reprezentálódót külsőnek, mondatrészi szerepétől függetlenül.

¹⁴ Ennek ellenére a lapos VP-t tartalmazó modellt tanítjuk Pécssett a magyar szakos képzésben. Ennek az az oka, hogy a mondattan-kurzusaink tananyaga ma is az Alberti–Medve-féle tankönyv (2002), amely Kiefer 1992-es kötetére épülve átvette az ott leginkább alkalmazott, akkoriban legprominensebbnek számító lapos VP-szemléletet.

Surányi (2010) ismét az alany–tárgy aszimmetria jelenségeire alapozva azt állítja, hogy az ige mögötti szabad szórend sem lapos VP-t rejt a magyarban, hanem az ige mögötti VP is hierarchikus. Surányi (i.m.) megoldását kiterjeszti a nem–tárgyi vonzatokra és a nem vonzat jellegű bővítményekre is: a vonzat–szabad bővítmény jellegű aszimmetriákat (mozgatási megszorításokat) is magyarázva. Surányi azt bizonyítja, hogy az alany–tárgy aszimmetria a magyarban sokkal általánosabb, és sokkal több jelenségre kiterjed, mint korábban gondoltuk.

Turi (2014) empirikus vizsgálattal igazolta, hogy a magyarban is van különbség alany és tárgy között a szigetelés tekintetében, vagyis abban, hogy mennyire lehet belőlük elemeket kimozgatni. Erős szigetnek számítanak például több nyelvben (így az angolban és a magyarban is) az összetett névszói kifejezések és a szabad bővítmények, mert belőlük semmilyen összetevőt nem lehet kimozgatni. Az alany sziget-jellege már nem ilyen univerzális: nagy különbségek lehetnek a nyelvek között is, egy nyelven belül a különböző szerkezetekben lévő alanyok között is, de a kérdéses mondatok megítélésében az anyanyelvi beszélők véleménye is eltérhet egymástól. Az alany sziget-jellegét szokás magyarázni a *freezing*-hatással, ami azt jelenti, hogy egy már mozgatás alatt lévő összetevőből nem lehet elemeket kimozgatni. Ha feltételezzük, hogy az alany mozgatással kerül a VP-n kívüli helyére, akkor a *freezing*-hatás miatt mutat sziget-jellegét. Turi (2014) kísérletében kétféle alanyt (tranzitív ige alanyát és pozíciójában feltételezhetően a tárgyra hasonlító unakkuzatívuszi alanyt), valamint a tárgyat hasonlította össze. Külön vizsgálta az ige előtt és az ige mögött elhangzó alanyt. Az elméleti keret és a szakirodalom korábbi megállapítási alapján az volt a feltételezés, hogy különbség lesz az alany és a tárgy között, de nem lesz különbség az unakkuzatívuszi alany és a tárgy között (hiszen feltételezhetően ugyanabban a pozícióban vannak), valamint különbséget mutat majd az ige előtti és az ige mögötti alany (hiszen az előbbinél számolhatunk *freezing*-hatással, az utóbbinál pedig nem). Az eredmények csak részben igazolták a várakozásokat: az alany–tárgy aszimmetria kimutatható, de az unakkuzatívuszi alany és tárgy is különbözőképpen viselkedett, ugyanakkor az nem számított, hogy az alany az ige előtt vagy utána helyezkedik-e el. Az eredmény azt sugallja, hogy pusztán a grammatikai funkció, és nem a szerkezeti hely különbözteti meg (például a sziget-jellegben) az alanyt a tárgytól.

A szakirodalomban két olyan gondolatmenetet is találunk, amely az alany–tárgy aszimmetriát a birtokoshoz vagy a névelőhasználathoz köti. Alberti–Farkas (2015) és Farkas–Alberti (2017) tanulmányait idéztük már az előző fejezetben. A gondolatmenetben a szerzőpáros az elidegeníthetlenséget a külső-belső argumentum (Ágens és Páciens) különbözőségére vezeti vissza:

(53) *Amerika felfedeztekor – Péter felfedezettje*

A másik példát Kleiber–Szabó–Viszket (2017) szolgáltatja. Ebben a tanulmányban a szerzők – a magyar főnévi csoport teljességre törekvő leíró nyelvtanán belül – a névelőtlen (puszta) főnévi argumentumok vizsgálatánál bukkannak az alany–tárgy aszimmetria nyomaira. A névelőtlen főnevek kanonikus helye az igemódosító. Ha azt vizsgáljuk, hogy a névelőtlen főnevek az ige előtti funkcionális projekciókban hol bukkannak még fel, a példák alapján egyértelműen kimutatható az alany–tárgy aszimmetria. Ugyanis mind a kontrasztív fókusz, mind az *is*-es kvantor pozíciójában sokkal elfogadottabb az alanyi szerepű névelőtlen főnévi csoport, mint a tárgyi:

(54) *Az osztályban kórus alakult meg (tegnap). / *Peti levelet irt meg (tegnap).*

(55) *Kutya is megtámadott (már). / *Kutyát is megfürdettem (már).*

Nem csak I. Gallasy (1980), de Viszket (2017) is különbözőnek ítélte a névelő megjelenését alanyi és tárgyi funkciójú birtokos szerkezetek előtt. A mi kutatásunkban is

felbukkant az alany–tárgy aszimmetria, de, ahogy ez a 2.1. fejezetben idézett korábbi szakirodalmak megállapításaiból is kiderült, nem mindig lehet egyértelműen elkülöníteni az alany–tárgy aszimmetriát az ige előtti és az ige utáni pozíciók aszimmetriájától.

3. *Eredményeink*

Saját adataink elemzése során az egyes annotálási szempontok (ld. 2. táblázat) erősségét vizsgáltuk meg. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a szakirodalomban tárgyalt különböző szempontok mekkora mértékben képesek előrevetíteni, hogy a *pro*-s birtokos szerkezetek a szövegben névelősen vagy névelőtlenül állnak-e.

3.1. *Grammatikai szempontok*

Elemzésünk első szakaszában azt szerettük volna megtudni, hogy hogyan és mennyire erősen befolyásolják a *pro*-s birtokos szerkezetek névelőzését az egyes grammatikai (morfo-szintaktikai és mondatszemantikai) jellegzetességek (3. táblázat). Szempontjaink közé, első sorban a távlati céljainkat szem előtt tartva, a rövid-hosszú birtokos megkülönböztetést is felvettük, noha a hosszú birtokos az általunk használt elméleti keretben (Szabolcsi 1994) nem számít *pro*-s szerkezetnek. Az eredményeinkből azonban az látszik, hogy érdemes a vizsgálatot kiterjeszteni minden olyan birtokos szerkezetre, amely megengedi a névelő kétféle, azaz kitett és redukált használatát is. Két ilyen szerkezetet találtunk a *pro-drop*on kívül: a hosszú birtokost és a tulajdonnévi birtokost (ld. Viszket 2017).

A 3. táblázat felsorolja azokat a szempontokat, amelyek szerint a *pro-drop* birtokos szerkezetek névelőzését vizsgáltuk (első oszlop), és a regényből vett jellegzetes példákkal szemlélteti az egyes típusokat (második oszlop), valamint összefoglalja, hogy mely típusok milyen összefüggést mutattak a szövegben a határozott névelő kitételével vagy elhagyásával (harmadik és negyedik oszlop).

Amint 3. táblázatban is látható, az egyes típusok/szempontok elkülönített vizsgálata során bizonyos esetekben nem volt kimutatható jelentős kapcsolat a névelőzéssel: egyes és többes számú birtok, harmadik személyű birtokos és alárendelés esetén a *pro*-s birtokos szerkezetek nagy számban fordultak elő mind névelővel, mind a nélkül. Értelemszerűen így volt ez a rövid *pro-drop* birtokos szerkezetekkel is, hiszen éppen ez a szerkezet volt az elemzésünk tárgya. Továbbá kellő számú adat hiányában, illetve a beazonosítás nehézségei miatt nem tudtunk megállapításokat tenni az állítmányként megjelenő, illetve a kvantor és kontrasztív topik szerepű *pro*-s birtokos szerkezetek és a névelőzés kapcsolatáról.

Viszonylag erősebb összefüggést lehetett kimutatni a névelőzéssel a következő esetekben. A hosszú birtokos szerkezetek többnyire névelősen álltak¹⁵, a birtoklásmondatokban pedig általános névelőtleniséget tapasztaltunk a birtok előtt. (Fontos, hogy mi a határozatlan névelőzést nem vizsgáltuk.)

¹⁵ Ha a hosszú birtokos szerkezet sorrendje birtok–birtokos volt, a névelős alakok mellett névelőtlenek is előfordultak: pl. *de hogy a kedvére tegyen Pippinek, odabandukolt; Pippi ezután szeme közé nézett az imígy megfélemlített óriásnak*. Tipikusan névelőtlenül jelent meg volt a hosszú birtokos szerkezet, ha a vizsgált birtok birtokosa (a -nAk ragos birtokos) névmási alakban szerepelt, és élettelen birtokosra utalt *mely/amely* vonatkozó névmással: pl. *mely utóbbinak vadsága és féktelensége valóban példátlan volt; amelynek mutatója most a "Fél erővel előre!" rovátkába ugrott*. Hasonló helyzetben *aki* névmás esetén megjelent a névelő: pl. *Pippiről nem beszélve, akinek a papája is jelen volt*.

3. táblázat: A grammatikai elemzés szempontjai

SZEMPONTOK	Típusok és jellegzetes példák ¹⁶	Névelőzés	REL. ¹⁷
A birtokos szerkezet típusa	Hosszú birtokos szerkezet (datívuszi): pl. <i>mígnem egy reggelen Efraim királynak elfogyott a bagója</i>	többségében névelős	igen
	Rövid birtokos szerkezet (nominatívuszi): pl. <i>de mamája azt mondta; mire a mamája azt mondta</i>	névelős és névelőtlen	nem
Birtoklásmondat, egzisztenciális mondat-e?	Ahol azt predikáljuk a birtokról (vagyis a mondat alanyáról), hogy vkinek/vminek <i>van</i> olyan; az elhangzó birtokos hosszú birtokos: pl. <i>mivel nemcsak a gyerekeknek lett végre szünidejük</i>	mindig névelőtlen	igen
Mondatszemantika: operátorzóna ¹⁸	Fókusz: pl. <i>csak a fejük marad ki</i>	többségében névelős	igen
	Kontrasztív topik, kvantor: túl kevés az adat	inkább névelős?	igen?
A mondatban elfoglalt pozíció	A mondat főigéje előtt: pl. <i>délután hajóját építette</i>	többsnyire névelőtlen	igen
	A mondat főigéje után: pl. <i>meg aztán őt nem várta a mamája</i>	többsnyire névelős	igen
A birtok mondatrészi szerepe	Tárgy: pl. <i>hogy meg sem számolta még a pénzét</i>	inkább névelős	igen
	Alany: pl. <i>és kéménye bodor füstfelhőt eregetett</i>	inkább névelőtlen	igen
	Határozó: pl. <i>a vendégek ezután szállásaikra gyalogoltak; aztán egyenest odaballagott a labdájához</i>	névelős és névelőtlen	nem
	Állítmány: nincs elég adat	?	?
A birtokos személye	Első személyű birtokos: pl. <i>elengedtem a gyerekeimet</i>	többsnyire névelős	igen
	Második személyű birtokos: pl. <i>meglelted a hajódat</i>	mindig névelős	igen
	Harmadik személyű birtokos: pl. <i>és kikapta kezéből a zseblámpát; előrántott néhány csillogó aranyat a kötényéből</i>	névelős és névelőtlen	nem
A birtok száma	Egyes számú birtok: pl. <i>és beletojta a tojását; a nézők felugráltak helyükről</i>	névelős és névelőtlen	nem
	Többes számú birtok: pl. <i>hogy nyugtalanítják-e őnt a szeplői; bár lábai remegtek a félsztől</i>	névelős és névelőtlen	nem
Duplabirtokos-e?	A kérdéses birtok önmaga is birtokos: pl. <i>amit Fridolf saját kezűleg süített parancsnoka lányának</i>	inkább névelőtlen	igen
Két <i>pro-drop</i> ?	Egy tagmondatban két <i>pro-s</i> birtokos szerkezet is áll: pl. <i>az egyik (...) rendőr sapkájához emelte mutatóujját; és úgy a fejébe húzta a szalmakalapját; s jobb kezével vakarászta a bal fülét</i>	névelős és névelőtlen	nem
Névutós-e?	A határozói szerepű birtok esetét névutó fejezi ki: pl. <i>s bizonytalan mozdulattal a kanala után nyúlt</i>	inkább névelős	igen
Jelzős-e?	A <i>pro-drop</i> kiegészül birtokviszonyt kifejező névmással (pl. <i>saját</i>) v. vmilyen mennyiség- vagy minőségjelzővel: pl. <i>amint minap vásárolt zsebtükrét villogtatta</i>	többsnyire névelőtlen	igen
Alárendelés/ mellérendelés	Mellérendelés: pl. <i>előhalászott belőle néhány aranyat, és a harisnyájába dugta</i>	inkább névelős	igen
	Alárendelés: pl. <i>hogyan csinált a füzetébe; hogy távcsövével ide-oda vizslatott</i>	névelős és névelőtlen	nem

¹⁶ Mivel (különösen szóban) a mondat élén hajlamos elmaradni a határozott névelő – elnyeljük, elhagyjuk – (pl. Imre 1969, Nádasdy 2001), példáinkat szándékosan úgy válogattuk meg, hogy ne kerüljenek be közéjük mondatkezdő *pro-s* birtokos szerkezetek.

¹⁷ 'Releváns': Meghatározó-e az adott típus a szövegben előforduló *pro-drop* birtokos szerkezetek névelőzésének szempontjából?

¹⁸ Az operátorokat az írott szövegben, a hangsúly ismerete nélkül nem mindig lehet egyértelműen beazonosítani.

A mondatrészi szerepek közül az alany és a tárgy vonatkozásában azt találtuk, hogy az alanyok inkább névelőtlenül fordultak elő a szövegben, a tárgyak pedig inkább névelősen. A duplabirtokosok (azok a birtokok, amelyek önmaguk is birtokosok) többször fordultak elő névelőtlenül, míg a névutós szerkezetek nagyobb számban szerepeltek névelősen a szövegben. Ha két *pro-s* birtokos szerkezet is szerepelt egy tagmondatban, nagyrészt az a tendencia érvényesült, hogy mindkét *pro-drop* vagy névelősen, vagy névelőtlenül állt. Ha mégis kétféle típus szerepelt, az első névelő nélkül, a második névelősen szerepelt. Végül eredményeink szerint mellérendelésben nagy eséllyel jelent meg a névelő a *pro-s* birtokos szerkezetek előtt.

Adatsorainknak az egyes grammatikai szempontok szerinti szűrése során a legerősebb összefüggést a *pro-s* birtokos szerkezetek névelőzésével a szerkezet mondatban elfoglalt helye mutatta, illetve az, hogy a szerkezet a mondat fókuszában áll-e, valamint hogy van-e jelzője.

Eredményeink értelmében elsődlegesen az ige előtti – ige utáni aszimmetria számít: preverbális helyzetben (de nem fókuszpozícióban) inkább névelőtlenül, míg ige után inkább névelősen szerepeltek a *pro-s* birtokos szerkezetek a szövegben. Meghatározó továbbá, hogy a *pro-drop* birtokos szerkezet a mondat fókusza-e: a hangsúlyos helyzetben, fókuszban álló *pro-s* birtokos szerkezetek túlnyomórészt névelősek voltak az általunk vizsgált szövegben. (Míg a fókuszt tekintve eredményeink egybeesnek Virovec (2017) eredményeivel, az ige előtti – ige mögötti megoszlás vonatkozásában éppen ellentétes megállapításra jutottunk. Ennek részben a kutatási módszereink közti különbség lehet az oka: a mi korpusz-vezérelt vizsgálatunkkal szemben Virovec (2017) kompetenciaalapú kérdőíves felmérést végzett kiragadott mondatok segítségével.) Fontos szempontként jelentkezett a jelzőség, amely szintén gyakran járt névelőtlenséggel. Ezen kívül számított még a birtokos személye is: első személyű birtokos esetén inkább névelősen álltak a *pro-s* birtokosok a szövegben, második személyű birtokosnál pedig mindig volt névelőjük. (Ebben Virovec (2017) is hasonló megállapításra jutott.)

Amikor megkíséreltük meghatározni a fenti jegyek 'erejét' a *pro-drop* birtokos szerkezetek névelőzésében, három fontos észrevételt tettünk. Egyrészt azt találtuk, hogy egyes grammatikai szempontok 'betagozódhatnak' mások alá. Ez a helyzet például a szakirodalmi összefoglalóban felvázolt mondatrészi szereppel, pontosabban az alany–tárgy aszimmetriával is (ld. 2.3. fejezet), amely önmagában – a mi adataink alapján legalábbis – csak gyenge összefüggéseket mutat a *pro-dropok* névelőzésével. Az (54)-(55) példákban idézett jelenséget alapul véve, amikor a névelőtlen főnevek szabadabban jelenhetnek meg a mondat különféle pozícióiban alanyként, mint tárgyként, igazolódni látszik az alany–tárgy aszimmetria hatása (lásd 2.1. fejezet). I. Gallasynak (1980) a 2.1.3. fejezetben idézett megállapítása már megelőlegezi a mi eredményünket, miszerint a mondatbeli pozíció is számít. I. Gallasy szerint a birtokos szerkezetben lévő alany az ige előtt, az ugyanilyen tárgy viszont bárhol lehet névelőtlen. A mi korpusz-vezérelt adataink alapján viszont a *pro-drop* birtokos szerkezetek mind alanyként, mind tárgyként jóval gyakrabban fordulnak elő névelővel, ha a mondat főigéje *után* állnak, és fordítva: preverbális helyzetben gyakrabban névelőtlenek. Eredményeink tehát arra utalnak, hogy az alany–tárgy aszimmetriánál markánsabban érvényesül az ige előtti–ige utáni aszimmetria: akár alanyi, akár tárgyi szerepben jelenik meg egy *pro-s* birtokos szerkezet, az ige előtt inkább névelőtlenül, az ige után pedig inkább névelősen áll.

Másrészt megállapítottuk, hogy ha több, azonos irányba ható tényező egyszerre jelentkezik, azok felerősítik egymást: például ha a jelzőség preverbális pozícióval társult, az adott *pro-drop* birtokos szerkezet nagyobb eséllyel nem kapott névelőt (56). Ha pedig ellentétes irányba mutató szempontok találkoztak, az 'erősebb' legyőzte a 'gyengébbet'. Például ha a szerkezet névutós volt – ami amúgy a névelőzést támogatja –, de az ige előtt állt (esetleg ráadásul a tagmondat élén és jelzővel), nagy eséllyel nem kapott névelőt (57), vagy

ha a szerkezetnek volt jelzője – ami a névelőtlenség felé mutat –, de fókuszban állt, névelős alakban jelent meg (58).

- (56) *amint minap vásárolt zsebtükrét villogtatta*
 (57) *cirkuszi hőstette után a verebek is csiripelték*
 (58) *azt bizony, a régi gőzösömet*

Harmadrészt azt tapasztaltuk, hogy egyéb körülmények felülírhatják a grammatikai szempontokat. A birtokot kifejező lexéma szemantikai jegyeinek köszönhetően például előfordult, hogy olyan szerkezetek, amelyeknek a grammatika alapján névelőt kellett volna kapniuk, redukált alakban szerepeltek a szövegben. Ezek a szemantikai jegyek kapcsolatba hozhatók az elidegeníthetőséggel (2.2. fejezet). Ilyen volt, amikor a *pro-drop* szerkezet kvantorpozícióban állt, de a birtok rokonságnév volt (59), vagy amikor névutósan az ige mögött állt, de a birtok nominalizációval előálló főnév volt (60), továbbá például amikor ige mögötti pozícióban álló tárgy volt, de +humán jeggyel rendelkezett (61). Hosszú birtokosnál szintén nem jelent meg a névelő, ha a birtok szellemi vagy lelki állapotot fejezett ki (62), vagy rész–egész viszonyra utalt (63).

- (59) *hanem szüleiknek is*
 (60) *és közeledett befejezése felé*
 (61) *hogy valahogy megjelje barátnőjét*
 (62) *mely utóbbinak vadsága és féktelensége valóban példátlan volt*
 (63) *amelynek mutatója most a "Fél erővel előre!" rovátkába ugrott*

A ko-textuális szempontok szintén gyakran felülírták a grammatikai tényezőket. Számos ige előtti *pro-s* birtokos szerkezet például névelősen jelent meg, ha az azt tartalmazó mondat párbeszédben szerepelt. A párbeszéd–narratíva oppozíció érvényesülése a birtokos személyjelezés kapcsán is megfigyelhető volt: párbeszédben (és dialógusba ékelt rövid narratív szövegben) az első, második és harmadik személyű birtokosra utaló *pro-s* birtokos szerkezetek is névelősen szerepeltek inkább. Szövegtani szempont érvényesült akkor is, amikor a többes szám első személyű alakok névelőtlenül szerepeltek az elbeszélő szövegrészekben ott, ahol a szereplőkre mint az elbeszélő és az olvasó 'közös birtokára' történt utalás (pl. *utasaink, kalózaink, barátaink*).

Végezetül megállapítottuk, hogy a névelőzés szempontjából meghatározó, hogy az adott *pro-drop* szerkezet konstrukcióban jelenik-e meg. A konstrukciók ugyanis önmagukban, 'belsőleg' meghatározhatják a névelő megjelenését vagy elmaradását (64).¹⁹

- (64)
 (a) Kifejezések: pl. *eszébe jut, (a) nyakára hág, (a) szeme közé néz, nem áll szándékában, a kedv.Poss.ért, apa/anya és fia/leánya, a feje búbja*
 (b) Birtoklásmondat [XY-nAk VAN Z-jA]: pl. *nekem nincsenek efféle örömeim, felhőnek ugyan nem volt nyoma*
 (c) Megszólítások [N.Poss1Sg/Pl]: pl. *drágám, kislányom, uram, kedves hallgatóink, hölgyeim és uraim*

¹⁹ Előzetes annotálási szempontjaink között egy szűkebb kategória, a lexikalizáltság szerepelt (ld. 2. táblázat).

Összegzésképpen kiderült, hogy az egyes grammatikai szempontok – bár némelyikük viszonylag erősen összefügg a névelőhasználattal – önmagukban nem adnak elég biztos támpontot a *pro*-s birtokos szerkezetek névelőzésére: egyrészt figyelembe kell venni a különböző faktorok együttes megjelenését, másrészt egyéb, szemantikai és pragmatikai szempontokra is tekintettel kell lenni, harmadrészt pedig számolni kell a különféle lexiko-grammatikai jegyeket megszorító konstrukciókkal is. Ezekről szólunk a következőkben.

3.2. Szemantikai szempontok

Ahogy a 2.2 fejezetben írtuk, az újabb szakirodalomban már felmerül, hogy a magyar birtokos szerkezet grammatikai struktúrája összefügg a birtokos és birtoka közti elidegeníthetőség szemantikai kérdésével. Ezt a mi kutatásunk is alátámasztja. Adataink arra utalnak, hogy a *pro*-s birtokos szerkezetek névelőzését nagymértékben befolyásolja, hogy elidegeníthető birtokot tartalmaz-e a szerkezet.

A rokonságnevek kapcsán azt találtuk, hogy – a szakirodalommal részben egybehangzó módon (pl. Virovec 2017) – valóban sokszor szerepeltek preverbális helyzetben névelő nélkül az ilyen birtokosú *pro-drop* szerkezetek (65), míg ige után névelősen és névelőtlenül is előfordultak (66). Ennek kapcsán egyrészt visszautalhatunk a korábban említett ige előtti – ige utáni aszimmetriára, másrészt – hogy megmagyarázhatjuk a névelős és névelőtlen alakok ige utáni változatosságát – olyan pragmatikai szempontokhoz kell fordulnunk, mint a már említett párbeszéd–narratíva oppozíció vagy a birtokosi antecedens elérhetősége és többértelműsége (ld. 3.3. fejezet).

(65)

- (a) *majd **húgára** ripakodott*
- (b) *mikor **édeslánya** belökte a kiskaput*
- (c) *hogy **bátyja** a közelében szuszogott egész éjjel*

(66)

- (a) *s a helység gyerekei lélekszakadva szaladtak **szüleikhez***
- (b) *és átnyújtotta a takatukai kóstolót **leányának***
- (c) *hogy vízbe esett **az apukája***
- (d) *ne adjon mást **a fiának***

A fent megfigyelt tendenciát elemzésünk nem kizárólagosan a rokonságnevekre mutatta ki (ld. Virovec 2017), hanem minden +humán jeggyel ellátott birtokra is, hasonló mértékben (67), illetve potenciálisan olyan élő birtokokra is, amelyek az adott kontextusban *majdnem*-humán státusszal rendelkeznek (megszemélyesítés) – mint például Pippi, a főhős személyiséggel rendelkező lova, Nilsson úr (68). Adataink alapján azt mondhatjuk tehát, hogy egy tágabb szempont érvényesülésével humán és kvázi-humán birtok esetén nagyobb eséllyel marad el a névelő a *pro*-s birtokos szerkezetek előtt – különösen ige előtti pozícióban, illetve a következő fejezetben tárgyalandó pragmatikai körülmények fennállása mellett.

(67)

- (a) *parancsot adott **embereinek**, hogy*
- (b) *amikor **gazdája** fülön csipte*
- (c) *egyből megjegyezték **tanítványai***
- (d) *de minél jobban fenyegette **foglyait***
- (e) *szigorúan meghagyva **testőrének***

(68)

- lova táncolt körbe-körbe*

A testrészekre vonatkozóan azt találtuk, hogy inkább névelősek (69); több mint háromszor annyi testrészi birtokra utaló *pro-drop* szerkezet állt névelővel a szövegünkben, mint névelő nélkül.

(69)

- (a) *izgalmában eltakarta az arcát*
- (b) *és a kezét nyújtotta a meggyötört szenyoritának*
- (c) *ahogy a lábai birták*
- (d) *és a fülébe súgta*
- (e) *a térdét csapkodta, és újra meg újra ismételte*

Az elemzés során számos olyan adatsorra bukkantunk, amelyben lelki vagy szellemi állapotot kifejező *pro-s* birtokos szerkezet fordult elő (70). Ezek szinte csak névelőtlenül szerepeltek a szövegben (az alanyok és a tárgyak, főleg ige utáni pozícióban, olykor névelősek voltak), a *-bAn* ragos határozók pedig mindig névelőtlenül álltak.

(70)

- (a) *Pippi akkorát ugrott örömében*
- (b) *ijedtében észre sem vette*
- (c) *a gyerekek meglepetésükben eltátották a szájukat*
- (d) *kíváncsisága győzte le gyávaságát*
- (e) *hogy megbosszulja megaláztatását*
- (f) *s örömük csak megduplázódott*

Összefoglalva tehát adataink mellett szólnak, hogy a *pro-s* birtokos szerkezetek névelőzésére hatással van az elidegeníthetlenség mint szemantikai jegy, ugyanakkor az is látható – Schirm (2005) és Farkas–Alberti (2017) elképzeléseivel összhangban (lásd 2.2.1. fejezet) –, hogy az elidegeníthetlenség nem egy éles és abszolút kategória, hanem inkább skálaként képzelhető el. Adataink szerint a lelki és szellemi állapot, az embertársak (és rokonok), valamint a testrészek tekintetében ebben a sorrendben növekszik a névelőzés esélye megfelelő jelentésű birtokot tartalmazó *pro-drop* szerkezetek esetén. (Kérdés, hogy vajon ebből lehet-e arra következtetni, hogy az elidegeníthetlenség mértéke az említett sorrendben csökken, grammatiko-szemantikai értelemben.)

Ahogy korábban említettük, az elidegeníthetlenség következményeit is felülírhatják egyéb pragmatikai szempontok a *pro-s* birtokos szerkezetek névelőzésekor. A következőkben ilyen ko-textuális körülményekről lesz szó.

3.3. Pragmatikai szempontok

Az adatok elemzése során számos olyan szempont felmerült, amely úgy tűnt, nagyobb erővel hat a *pro-s* birtokos szerkezetek névelőzésekor a szövegben, mint bármelyik másik grammatikai vagy szemantikai szempont önmagában teheti. Az első ilyen, ko-textuális jellegű megfigyelésünk az volt, hogy jelentős eltérés mutatható ki aszerint, hogy a szerkezet az elbeszélő vagy a szereplők szövegében fordul-e elő (narratív vs. dialogikus szövegtípus). Míg párbeszédekben inkább névelősen szerepelnek a *pro-s* birtokosok (71), narratív szövegrészekben többször állnak névelő nélkül (72). A szereplők (pár)beszédében még akkor is a névelős alakok voltak a jobban preferáltak, ha a fent említett grammatikai-szemantikai szempontok a névelőtlenesség mellett szóltak volna.

(71)

- (a) *a kis barátnőnk* kiverte *a fejemből*
- (b) *A lovamat* elvihetem a gyermekotthonba?
- (c) mert *a nagy vörös szemét* folyton tilos jelzésnek hitték az autósok
- (d) és megparancsolta *a feleségének*

(72)

- (a) *Tomi és Annika ide-oda fészkelődtek székükön*
- (b) és *kéménye* bodor füstfelhőt eregetett
- (c) óvatosan előhúzza *pisztolyát* a kimentett zsákból
- (d) ha nem akarta, hogy a felnőttek felfigyeljenek *vitájukra*

A kétféle szövegtípus közti oppozíció részben megfeleltethető annak a szakirodalomban már korábban említett megfigyelésnek (ld. 2.1. fejezet), amely a nyelvváltozatok és stílusok közti különbségeknek tulajdonítja az eltérést. A vizsgált szövegben ugyanis a párbeszédnek többsége a regény világában egymást jól ismerő szereplők között zajlik, és az ő kötetlen mindennapi társalgásukat igyekszik megjeleníteni, az elbeszélői szövegrészek azonban a szépirodalmi stílus jegyeit hordozzák, és mintegy stílusjegyként a névelőtlenséget preferálják *pro-drop* birtokos szerkezetek előtt.

A dialogikus és a narratív szövegtípus érdekes módon léphet interakcióba párbeszéd részbe ékelt rövid narratív megjegyzés, az elbeszélőhöz tartozó, kis terjedelmű szöveg esetén. A rövid narratív szöveg – egyfajta stílusöröklésként vagy a narratív szöveget befogadó szövegtípus jellemzőihez való idomulásként – gyakran átveszi a párbeszéd azon stílusjegyét, miszerint a *pro-s* birtokos szerkezetek névelőt kapnak (73).

(73)

- (a) – húzta fel *a szemöldökét* a "meglepett" leányzó –
- (b) – sok készülődőnivalója nem volt, csupán megigazította *a haját* –
- (c) – emelte fel *a hangját* Pippi –
- (d) és *a kezét* nyújtotta a meggyötört szenyoritának

Második idetartozó megfigyelésünk az volt, hogy a listában, felsorolásban való megjelenés kedvez a *pro-s* birtokos szerkezetek névelőtlenségének. Ha több *pro-drop* szerkezet listázódik hasonló szerkezetekben – az analógia mondatrészek vagy tagmondatok szintjén is megvalósulhat –, a *pro-dropok* inkább névelő nélkül állnak (74). Elképzelhető, hogy ennek háttérében egyfajta gazdaságossági-takarékossági elv áll.

(74)

- (a) *Pippi* mint lószakértő őszinte elismeréssel adózott *külsejüknek* és *mozgásuknak*
- (b) *derekán* leopárdbőr tarkállott, *karja* vastagon ki volt tetoválva
- (c) a sort Pippi zárta, *vállán* Nilsson úrral, *ölében* a tarka szőrű lóval
- (d) *jobb kezében* egy elemlámpával, *baljában* egy tolvajkulccsal az ajtó elé sattyogott

Harmadik fontos észrevételünk a *pro-s* birtokos szerkezetek antecedenének többértelműségével kapcsolatos. Többértelmű antecedenstről akkor beszélünk, ha az adott *pro-drop* birtokos szerkezethez legalább két antecedenst tudunk feltételezni, azaz legalább két olyan, a szövegelőzményben beazonosítható szereplő van, aki/ami potenciálisan szóba jöhet mint a szerkezetben megjelölt birtok birtokosa – nem a szövegösszefüggés vagy a világról való

tudásunk, hanem a szintaktikai szerkezet alapján. (75)-ben a *pro-s* szerkezet (*a körmeit*) antecedense, vagyis a körmök tulajdonosa lehet a mondat alanya (aki körmöket ráspolyozott) és lehet valamelyik másik szereplő is; ezt a szöveggörnyezet ismerete nélkül nem lehet megállapítani.

(75) *és épp a körmeit ráspolyozta*

Ez a többértelműség akár humor forrása is lehet (76).

(76) *Nilsson úr didergett, és úgy a fejébe húzta a szalmakalapját, hogy kilyukadt a teteje (nem Nilsson úrnak, hanem a szalmakalapnak)*

Megfigyeltük, hogy míg a szövegben a névelős *pro-s* birtokos szerkezetek antecedense sokszor többértelmű volt, és a birtokost csak a szöveggörnyezet alapján lehetett biztosan kikövetkeztetni (77), addig a névelőtlen formákhoz általában egyértelmű antecedens kapcsolódott (78).²⁰ A névelő elhagyása a *pro-s* birtokos szerkezet előtt úgy csökkentette a szerkezetből fakadó többértelműséget, hogy a szaliensebb – azaz a szövegelőzményben prominensebben (pl. a mondat alanyaként) megjelenő vagy a *pro-drop*hoz közelebb álló – jelöltet tette meg a *pro-drop* legvalószínűbb birtokosi antecedensének.²¹

(77)

- (a) *és a fejére rakta*
- (b) *a szakács a jövő hétre félretett krumplit kezdte a szájába dobálni*
- (c) *de Pippi oly erélyesen nyomta a fejébe a szalmakalapot*
- (d) *hogy kérlelni kezdte a férjét*

(78)

- (a) *Pippi tojást sütött apjának*
- (b) *Pippi közben vállára dobta a kart*
- (c) *Efraim király ezalatt izzadt homlokát törülgetve kuksolt a konyhasámlin*
- (d) *hogy valahogy meglelje barátnőjét*²²

²⁰ A névelőtlen *pro-drop* birtokos szerkezetek antecedense a szövegben abban a kevés esetben volt többértelmű, amikor az adott szerkezet közvetlenül a mondat alanya után állt, és így a kérdéses mondatrész egy rövid birtokos szerkezetre hasonlított (pl. *az egyik – látnivalóan idősebb – rendőr sapkájához emelte mutatóujját; a rendőr társára nézett; – fejezte be Pippi elbeszélését* –). Ilyenkor csak a szöveggörnyezet ismeretében lehetett megállapítani, hogy a *pro-drop*hoz tartozó birtokos és a mondat alanya nem ugyanaz (és csak a szöveggörnyezet ismeretében lehetett megfelelően hangsúlyozni a mondatot).

²¹ Szintén nem voltak többértelműek a konstrukciónak számító *pro-s* birtokos szerkezetek, hiszen azok önmagukban mint egészekben hordozzák a szerkezet és a jelentés párosítását (pl. *találta fején a szöveget Pippi; s rémülten a fejéhez kapott; lehunyta a szemét*). Amíg például a *lehunyta a szemét* egyértelmű antecedensre utal, hiszen a konstrukció önmaga meghatározza, hogy az ige alanya és tárgyának birtokosa csak ugyanaz a személy lehet (csak szemét lehet lehunyni, és mindenki csak a saját szemét tudja lehunyni), a *lecsukta a szemét* antecedense többértelmű, hiszen ez az elemsor – nem lévén konstrukció – nem tartalmaz ilyen megszorítást (nemcsak szemét lehet lecsukni, és nemcsak a magunk szemét tudjuk lecsukni, hanem például egy játékbabáét is).

²² Az itt leírtak miatt feltételezhetjük, hogy elírás vagy nyomdahiba történhetett abban a mondatban, hogy „*Pippi és bátyja valóban elindultak*”. A redukált *pro-s* birtokos szerkezetből ugyanis arra következtetünk, hogy Pippi bátyjáról van szó, holott Pippinek nincs is testvére. Valójában – a szöveggörnyezetből kiderül – Pippi barátnőjének, Annikának a bátyja az, aki elindult Pippivel, amit – nyelvérzékünk ezt súgja – úgy kellene kifejezni, hogy *Pippi és a bátyja valóban elindultak*.

A miénkhez hasonló szempontok (pl. szaliencia²³, többértelmű antecedens, alany, fókusz, +humán jegy) megjelennek a szakirodalomban is, például Ariel (2001) elérhetőség-elméletében (*accessibility theory*) – csak az antecedens vonatkozásában (amit a jövőben mi is tervezünk vizsgálni). Ariel (2001) korpuszelemzéssel vizsgálja a szövegben a diskurzusentitásokra való utalás nyelvi eszközeit, és azt állítja, hogy a nyelvhasználók nem véletlenszerűen, hanem szisztematikusan választják meg/változtatják, hogy teljes főnévi alakokkal vagy névmással utalnak-e vissza a szövegben korábban előforduló entitásokra. A referenciális alakok megválasztását az úgynevezett *elérhetőség-elmélettel* magyarázza, mely szerint minél nehezebben érhető el a referens, annál kifejtettebb alakokkal utal vissza rá a beszélő (pl. teljes főnévi csoporttal), könnyebb elérhetőség esetén azonban redukáltabb formákat használ (pl. névmásokat vagy például a magyarban *pro-drop* szerkezeteket).

Ariel (2001) szerint az elérhetőség mértéke egyrészt az antecedens inherens szalienciáján, másrészt az antecedens és az anafora közti kapcsolat szorosságán múlik – pontosabban az ide kapcsolódó faktorok komplex együttjárásával magyarázható. Az antecedens akkor szaliens, ha a szövegelőzményben globális vagy lokális diskurzustopikként²⁴ vagy egy keret automatikusan, sztereotip módon kikövetkeztethető elemeként²⁵ jelent meg, vagy ha a szövegben egyértelműen beazonosítható entitásként szerepelt. A szaliencia nemcsak pragmatikai (diskurzustopikság, relevanciaelmélet; vö. Kárpáti 2017, 94), hanem grammatikai (alany, fókusz) és szemantikai jegyekkel is (+humán jegy) összefügg. Ezekben az esetekben az anaforikusan visszautaló forma alakilag redukáltabb lehet. A szerző szerint az antecedens és az anafora közti kohézió akkor tekinthető erősnek, ha azok a szövegben egymástól kis távolságra helyezkednek el (lehetséges határok: tagmondat, bekezdés, fejezet), vagy, ha – a mellérendelésnél erősebb egységet alkotó – alárendelésben szerepelnek.

Noha a mi vizsgálatunk nem az antecedensre, hanem az anafóra (a *pro-s* birtokos szerkezetekre) irányult, az említett tényezők szerepe a mi elemzésünkben is kimutatható volt. Ariel (2001) eredményeivel összhangban mi is azt találtuk, hogy nagyobb szaliencia esetén (preverbális pozíció, jelző, +humán jegy, nem többértelmű antecedens) inkább redukált formában, azaz névelőtlenül szerepelnek a *pro-s* birtokos szerkezetek,²⁶ míg nehezebb elérhetőség és lazább kohézió esetén (mellérendelés) inkább névelős alakban állnak.

Végezetül egy mindent felülíró szempontról, a konstrukciókról szólunk.

3.4. „Rendhagyó” esetek: a konstrukciók

Egyrészt terjedelmi okokból, másrészt pedig mert nem ez volt a vizsgálatunk fő célja, csak jelzésszerűen utalunk a konstrukciók szerepére a *pro-s* birtokos szerkezetek névelőzése kapcsán.

Adataink rendezésekor arra lettünk figyelmesek, hogy azok a *pro-s* birtokos szerkezetek, amelyeknél nem lehetett összefüggést kimutatni a korábban taglalt grammatikai-szemantikai-pragmatikai szempontokkal, illetve amelyeken nem látszottak érvényesülni a csoportos

²³ A szalienciának (*szembeötlőség*) többféle értelmezése létezik a nyelvészet egyes részterületein belül (ld. pl. Andor 2012, 165); mi itt most az Ariel-féle elérhetőség-elmélet keretein belül értelmezzük.

²⁴ A globális diskurzustopik a diskurzus főszereplője (jelen esetben Pippi) és főbb szereplői (pl. Pippi barátai, Tomi és Annika), a lokális diskurzustopik pedig az adott bekezdés legfőbb szereplője.

²⁵ Ahogyan például az *étterem* kerethez hozzátartozik a *pincér* és a *vendég*.

²⁶ Eredeti annotálási szempontjaink között az antecedens távolsága is szerepelt, vagyis az, hogy a birtok (a *pro-drop* szerkezet) és a hozzá tartozó, korábban megjelenő birtokos milyen messze vannak egymástól a szövegben. Mivel azonban a magyarban – többszörösen *pro-drop* nyelvről lévén szó – nehéz beazonosítani a legközelebbi antecedens, és mert a távolság 'mértékegysége' nem határozható meg egyértelműen, vizsgálatunk jelen szakaszában nem tudtuk következetesen mérni az antecedens és a referens diskurzusbeli távolságát; így azt a jelen tanulmányban nem tárgyaljuk.

erőviszonyok, lexikalizálódott konstrukciók²⁷ részeként szerepeltek a szövegben. (Az adatsorainkban beazonosított konstrukciók főbb típusait a 4. táblázat szemlélteti.)

4. táblázat: Lexikalizálódott grammatikai konstrukciók

TÍPUS	Lexikalizálódott, konvencionális szóalakok, lexikailag kitöltött idiomatikus kifejezések	Lexikailag részben kitöltött absztrakt mondattani szerkezetek	Transzparens, kompozicionális, elemezhető, de nagyon gyakori, megjósolható szekvenciák
PÉLDA	<i>fején találja a szöveget</i> <i>(a) nyakára hág</i> <i>eszébe jut</i> <i>sebtében</i> <i>fogalma sincs</i> <i>esze ágában sincs</i> <i>beadja a derekát</i> <i>dolgát végzi (vs. végzi a</i> <i>dolgát)</i> <i>egy életem, egy halálom</i> <i>híre-hamva sincs</i> <i>(a) lelkére köti (vkinek),</i> <i>hogy...</i> <i>zörögnek a csontjai</i> <i>(az) arcára fagy a mosoly</i> <i>N módjára viselkedik</i> <i>megadja a módját</i> <i>ideje INFP</i>	birtoklásmondat [XY-nAk VAN Z-jA] birtoklásmondat jelzővel [ADJ egy N.Poss VAN] pl. <i>szigorú egy telünk van</i> fizikai/lelki/szellemi állapot kifejezése [N _{állapot} Poss -bAn] pl. <i>zavarában, bánatodban, örömlünkben, haragjukban, fájdalomban</i> ragos névutók [névutó.Poss] névelőtlen és névelős <i>pro-drop</i> egy tagmondatban [Ø <i>pro-drop</i> poss a/az <i>pro-drop</i> poss]	<i>fontos INFP-valója van</i> <i>igaza van</i> <i>nem (volt) szokás.Poss, hogy</i> <i>híre megy valaminek</i> <i>nem lát a szemétől</i> <i>nicsak, kit látnak szemeim</i> <i>le nem venné X-ről a szemét</i> <i>ilyet én még életemben nem</i> <i>láttam</i> megszólítások [N.Poss1] pl. <i>életem, asszonyom, uraim</i> káromkodások [N.Poss2] pl. <i>anyád, a nénikéd</i>

A konstrukciók mint forma és jelentés/használat konvencionizált párosításai – vagy *mintázatok* – előírják a maguk megszorításait: például azt, hogy mennyiben módosíthatók lexikailag és/vagy grammatikailag (pl. Kálmán 2001; Dóla 2016, 101–108). Ilyen értelemben az adataink közt szereplő konstrukciók a bennük megjelenő *pro*-s birtokos szerkezetek előtti névelőt a maguk kötelező, választható vagy nem megengedett kellékeként szerepeltetik.

A konstrukciók egyedi, sajátos viselkedése felülírja az általánosabbnak vélt szabályszerűségeket vagy tendenciákat, így a fent taglalt szempontok bármelyikének ellenére is előfordulhat, hogy egy lexikalizálódott grammatikai konstrukció névelővel vagy éppen névelő nélkül áll a szövegben.

3.5. Összegzés

Röviden összefoglalva elemzésünk kimutatta, hogy a vizsgált szövegben – egyébként Ariel (2001) megállapításával egybehangzó módon²⁸ – a pragmatikai tényezők (szövegtípus, lista, többértelmű antecedens) a leginkább meghatározók a *pro*-s birtokos szerkezetek névelőzésében. Másodlagosan fontosak az elidegeníthetlenséggel kapcsolatos szemantikai szempontok (szellemi-lelki állapot, +humán jegy, testrészt), és harmadlagos szerepet játszanak bizonyos grammatikai faktorok (mondatban elfoglalt hely, fókusz, jelző). Noha további grammatikai

²⁷ A konstrukció olyan nyelvi egység vagy mintázat, amely konvencionális és non-kompozicionális módon integrálja a formát és a használatot. A rövid meghatározás szerint a konstrukciók „forma és funkció konvencionizált párosításai” (Goldberg 2006, 3; ford. Dóla), vagy még rövidebben: „forma–jelentés párok” (pl. Goldberg 2003, 219).

²⁸ Ariel (2001) szerint az általa felsorolt tényezők közül a pragmatikai szempontok, különösen a topikusság és a relevancia a legerősebbek az elérhetőség szempontjából.

tényezők is mutattak némi összefüggést a *pro-drop* birtokos szerkezetek névelőzésével, az említett szempontok nagyon gyakran felülírták őket. A lexikalizálódott grammatikai konstrukciók pedig mindegyik szempontot felülírhatják.

Mivel abban a tekintetben, hogy milyen mértékben határozzák meg, hogy a *pro-s* birtokos szerkezetek névelősen vagy névelőtlenül fordulnak-e elő a szövegben, élen állnak a pragmatikainak tekinthető szempontok, rendkívül fontos, hogy ne találomra kiragadott mondatokban akarjuk megítélni/megítéltetni a jelenséget, hanem szövegszinten vizsgálódjunk. A pragmatikai szempontok prominenciája miatt a jövőben ebben az irányban tervezünk további kutatásokat folytatni. Korpusz-vezérelt módszerünket folytatva, illetve azt kiterjesztve szeretnénk közelebről megvizsgálni, hogy milyen összefüggés tárható fel a *pro-s* birtokos szerkezet névelőzése, valamint a birtokosi antecedens elérhetősége, szalienciája, többértelműsége és az anaforától való távolsága között, továbbá a birtokos és a birtok bevezetettsége, korábban említettsége és ismertsége között.

4. *Javaslatok*

Mit javasolhatunk ennek alapján a magyar mint idegen nyelv tanulóinak és tanárainak? Elsősorban azt, hogy kezdő szinten csak a névelős alakokat tanuljuk és tanítsuk (kivéve természetesen a névelőt nem megengedő konstrukciók esetében). Azt is mondhatjuk, hogy a magyarban a ki nem mondott birtokosú, birtokos személyjellel ellátott birtokok elé névelő kerül. Aztán majd később, a magasabb nyelvtudási szinteken vezessük csak be lassan és fokozatosan, elsődlegesen receptív módon és csak igény szerint produktívan a *pro-s* birtokos szerkezetek redukált használatát. Ez egyrészt történhet tematikus vagy funkcionális szervezésben (pl. egészség, család; állapot kifejezése, megszólítások), másrészt olvasott és hallott szövegek feldolgozásán keresztül. Mindenképpen érdemes a szöveg felől közelíteni a kérdéshez (szóbeli vs. írott nyelv, szövegtípus, stílus, többértelműség), majd rávilágítani a legfontosabb szemantikai (elidegeníthetetlen birtok) és grammatikai szempontokra (mondatkezdő helyzet, ige előtti és ige utáni pozíció, fókusz, jelző, birtokos személye, névutó stb.). Reméljük, hogy eredményeinket a magyar mint idegen nyelv tanárai hasznosítani tudják majd, amikor diákjaik megkérdezik tőlük, miért van vagy nincs ott a névelő egy adott szöveg egy adott *pro-s* birtokos szerkezete előtt.

Források

- Lindgren, Astrid 1945. *Pippi Longstocking*. Fordította: Árkos Antal 1972/1993. *Harisnyás Pippi*. Móra, Budapest.
Lindgren, Astrid 1945. *Pippi Longstocking*. Fordította: Tótfalusi István 1997/2015. *Harisnyás Pippi*. Móra, Budapest.

Irodalom

- Alberti Gábor – Balogh Kata 2004. Az eltűnt névelő nyomában. In: Büky László (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei VI*. SZTE Általános Nyelvészeti Tanszék, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 9–31.
Alberti Gábor – Farkas Judit 2015. Az elidegeníthető birtoklást kifejező -j- képző esete a -(V)t főnévképzővel és más főnévképzőkkel. *Jelentés és Nyelvhasználat* 2: 1–29.
Alberti Gábor – Medve Anna 2002. *Generatív grammatikai gyakorlókönyv*. Janus/Books, Budapest.
Andor József 2012. Tátrai Szilárd: Bevezetés a pragmatikába (Funkcionális kognitív megközelítés). Recenzió. *Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények* VII/1: 161–167.
Ariel, Mira 2001. Accessibility theory: an overview. In: Sanders, Ted J.M. – Schilperoord, Joost – Spooren, Wilbert (eds.) *Text Representation. Linguistic and Psycholinguistic Aspects*. John Benjamins, Amsterdam. 29–88.

- Bakró-Nagy Marianne 1999. A magyar határozott névelő kialakulásának szintaktikai vonatkozásai. In: Büky László – Forgács Tamás (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei I. Magyar és finnugor mondattörténet*. Szeged, JATE Magyar Nyelvészeti Tanszék, 5–13.
- Bánréti Zoltán 1992. A mellérendelés. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 715–797.
- Bárczi Géza – Országh László (főszerk) 1959-1962. *A magyar nyelv értelmező szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Brody, Michael 1990. Some remarks on the focus field in Hungarian, *UCL Working Papers in Linguistics* 2, 201-225. <http://www.phon.ucl.ac.uk/publications/WPL/90papers/UCLWPL2%2011%20Brody.pdf> (2017. 12. 08.)
- den Dikken, Marcel 2015. The morphosyntax of (in)alienably possessed noun phrases: The Hungarian contribution. In: É. Kiss Katalin – Surányi Balázs – Dékány Éva (eds.) *Approaches to Hungarian* 14. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam. 121–145.
- Dóla Mónika 2016. *Tettek, szavak, szabályok. Formulaszerűség és interakciós rutinok küszöbszintű magyar mint idegen nyelvi tanulók beszélt nyelvi szövegeiben*. Doktori értekezés. Pécsi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs. <http://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/14541/dola-monika-phd-2016.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (2017. 12. 10.)
- É. Kiss Katalin – Szabolcsi Anna 1992. Grammatikaelméleti bevezető. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 25–74.
- É. Kiss Katalin 2007a. A nyelvészet mint természettudomány. *Magyar Tudomány* 167/2: 165–172.
- É. Kiss Katalin 2007b. Az ige utáni szabad szórend magyarázata. *Nyelvtudományi Közlemények* 104: 124–152.
- É. Kiss, Katalin 1998. Mondattan. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.) *Új magyar nyelvtan*. Osiris, Budapest. 17–184.
- Egedi Barbara 2011. Az ómagyar határozott névelő kialakulásának grammatikai vonatkozásai. In: Bakró-Nagy Marianne – Forgács Tamás (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VI*. Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 35–47.
- Egedi Barbara 2014. Főnévi kifejezések: határozottság, névelőhasználat, birtokos szerkezetek. In: É. Kiss Katalin (szerk.) *Magyar generatív történeti mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 96–127.
- Farkas Judit – Alberti Gábor 2017. Általánosítások a potenciális magyar birtokszóvaltozatokra vonatkozóan. *Jelentés és Nyelvhasználat* 4: 59–79.
- Farkas Judit – Karácsonyi Krisztina 2017. *A határozott névelő megjelenéséhez kapcsolódó kérdések*. Elhangzott a *Mesterek és tanítványok* konferencián, 2017. szeptember 28-án. PTE BTK, Pécs. Absztrakt: rezümékötet: http://btk.pte.hu/sites/btk.pte.hu/files/files/esemenynaptar/2017/mesterek_2017_rezume_fuzet_webre_ez_a_jo.pdf (2017. 12. 07.)
- Goldberg, Adele 2003. Constructions: A new theoretical approach to language. *Trends in Cognitive Sciences* 7/5: 219–224.
- Goldberg, Adele E. 2006: *Constructions at Work: The Nature of Generalizations in Language*. Oxford University Press, Oxford.
- Haegeman, Liliane 1994. *Introduction to Government and Binding Theory*. Blackwell, Oxford.
- Hegedűs Rita 2004. *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- Héger Ágnes 2004. A névelő használatának problémái a magyar mint idegen nyelv tanításában. *Hungarológiai Évkönyv* 5/1. 92–105.
- I. Gallasy Magdolna 1980. Névelőhasználati kérdések. In: Imre Samu – Szathmári István – Szűts László (szerk.) *A magyar nyelv grammatikája*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 339–345.
- Imre Samu 1961. A névelő. In: Tompa József (szerk.) *A mai magyar nyelv rendszere I*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 269–281.
- Kálmán László 2001. *Konstrukciós nyelvtan*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kárpáti Eszter 2017. Miféle szabályok? In: Prax Levente – Hoss Alexandra (szerk.) *Találkozások az anyanyelvi nevelésben 3.: Szabályok és/vagy kivételek*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar; Film-Virage Kulturális Egyesület, Pécs. 84–95.
- Kenesei István – Vago, Robert Michael – Fenyvesi Anna 1998. *Hungarian Descriptive Grammars*. Taylor & Francis Routledge.
- Kenesei István 1995. Történeti nyelvtan: elmélet és gyakorlat. *Magyar Nyelv* 91: 281–291.
- Kiefer Ferenc 1985. Natural morphology. *Acta Linguistica Hungarica* 35: 85–105.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1992. *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 1998. Alaktan. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter (szerk.) *Új magyar nyelvtan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 185–289.
- Kiefer Ferenc 2000. *Jelentéselmélet*. Corvina, Budapest.
- Kleiber Judit – Szabó Veronika – Viszket Anita 2017. Articles. In: Alberti Gábor – Laczkó Tibor (eds.) *Nouns and Noun Phrases*. Amsterdam University Press, Amsterdam. 976–1026.

- Komlósy András 1992. Régensek és vonzatok. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 274–487.
- Laczkó Tibor 2008. A relációs főnevek. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 4: A szótár szerkezete*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 323–503.
- Laczkó Tibor 2009. Relational nouns and argument structure: Evidence from Hungarian. In: Miriam Butt – Tracy Holloway King (eds.) *Proceedings of the LFG09 Conference*. CSLI Publications, Stanford. 399–419.
- Lohndal, Terje 2012. *Without Specifiers: Phrase Structures and Events*. Doktori disszertáció, Faculty of the Graduate School of the University of Maryland. <http://ling.umd.edu/assets/publications/Lohndal-Diss.pdf> (2017. 12. 08.)
- Marantz, Alec 1984. *On the Nature of Grammatical Relations*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Molnár Krisztina 2001. Névelő nélkül álló főnévi csoportok a német és a magyar nyelvben. *Hungarológiai évkönyv*, 2/1: 64–72.
- Nádasdy Ádám 2001. A név előtti névelő. *Magyar Narancs* 2001/11/08: 52.
- Nemesi Attila László 1997. A határozott névelő lélektana. *Édes Anyanyelvünk* 19/5: 14.
- Rákosi György 2014. Sightseeing around our own possessive adjectives in Hungarian. *Argumentum* 10. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 645–658.
- Ruzsiczky Éva 1974. „Kezökben a lant”. In: Imre Samu – Szathmári István – Szűts László (szerk.) *Jelentés és stilisztika: A Magyar Nyelvészek II. Nemzetközi Kongresszusának előadásai. Nyelvtudományi Értekezések* 83. Akadémiai Kiadó, Budapest. 498–503.
- Schirm Anita 2005. Az elidegeníthető és az elidegeníthetetlen birtoklás kifejezőmódjairól. *Nyelvtudomány I*: 155–169.
- Surányi Balázs 2010. *Freedom of Word Order and Domains for Movement: A flexible syntax of Hungarian*. Akadémiai doktori értekezés. http://real-d.mtak.hu/288/4/SuranyiBalazs_5_Mu.pdf (2017.12.08.)
- Szabolcsi Anna – Laczkó Tibor 1992. A főnévi csoport szerkezete. In: Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan. I. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 161–274.
- Szabolcsi Anna 1994. The Noun Phrase. In: Kiefer Ferenc – É. Kiss Katalin (eds.) *The Syntactic Structure of Hungarian. Syntax and Semantics* 27. Academic Press, New York. 179–274.
- Szili Katalin 2006. *Vezérkönyv a magyar grammatika tanításához. (A magyart idegen nyelvként oktató tanároknak)*. Enciklopédia Kiadó, Budapest.
- Tóth Ildikó 2000. Személytelen szerkezetek és expletív alanyok In: Kenesei István (szerk.) *Igei vonzatszerkezet a magyarban*. Osiris, Budapest. 127–155.
- Törkenczy Miklós 2002. *Practical Hungarian Grammar*. Corvina, Budapest.
- Turi Gergő 2014. Alanyi sziget a magyar nyelvben. In: *LingDok13: Nyelvészdoktoranduszok dolgozatai*. SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged. 205–222.
- Virovec Viktória 2017. *On the use of the definite article by pro-dropped possessors in Hungarian*. OTDK dolgozat.
- Viszket Anita – Dóla Mónika – Kleiber Judit (2017): Exploring the Regular behind the Unusual – The Vanishing Article in Pro-Drop Possessive Constructions in Hungarian. In: Malec, Wojciech – Prażmowska, Anna (eds.) *Linguistics Beyond and Within. The Outskirts of the Regular. Book of Abstracts*. 31. <http://lingbaw.webclass.co/schedule/Book%20of%20abstracts.pdf?v=001> (2017. 12. 07.)
- Viszket Anita 2017. Aszimmetria a gyermekirodalom névelőhasználatában. In: Sente Gábor – Szvath-Vecsera Dóra – Dombi Judit (szerk.): *A MANYE XXVI. Kongresszusa Absztraktkötet* 64. http://many.hu/sites/default/files/MANYE_Absztraktk%C3%B6tet_0828.pdf. (2017.11.05.)
- Wenszky Nóra 2015. Határozatlanság: (egy) örökös probléma. *Nyelv és Tudomány*. <https://m.nyest.hu/hirek/hatarozatlansag-egy-nevelo-kapcsan> (2017.12.01.)

Dóla, Mónika; Viszket, Anita; Kleiber, Judit

The Hungarian pro-drop possessive construction and the definite article

The paper focuses on a lesser-explored phenomenon in Hungarian linguistics, i.e. the use of the definite article before Hungarian pro-drop possessive constructions. First a theoretical background is outlined for a framework of definiteness, familiarity, alienability, and subject–object asymmetry, and then, the findings of a corpus-driven research are presented. The results show that the (non-)appearance of the definite article can be attributed to a fine interplay of various factors, where the stronger often override the weaker. Our data suggest that pragmatic-like issues such as voice (narrator’s text vs. characters’ dialogue), listing (enumeration), and salience (e.g. the ambiguity of the antecedent) play a major role in the appearance or vanishing of the definite article before Hungarian pro-drop possessive constructions. Of secondary importance are semantic issues related to alienability, namely mental-spiritual states, +human feature, and body parts; and last come the grammatical aspects of (preverbal or postverbal) sentence position, focus category, and having adnominal dependents (e.g. adjectives or determiners). It is also marked that lexical constructions may annul any of the above factors.

Kovács Renáta

A fogalmi folyékonyság és a metaforikus kompetencia tanításának fókuszai a magyar mint idegen nyelv oktatásában egy kismintás empirikus kutatás eredményei alapján

Bevezetés

A jelen tanulmány első fele a fogalmi folyékonyság és a metaforikus kompetencia, valamint az ezek taníthatóságát és elsajátíthatóságát elemző szakirodalom bemutatására törekszik. Ezt követően a tanulmány második fele egy, a témához kapcsolódó kismintás empirikus kutatás eredményeit elemzi; a vizsgálat az Oszakai Egyetem Idegen Nyelvi Karán tanuló C1–B2 szintű magyar mint idegen nyelv szakos hallgatók körében zajlott.

1. Fogalmi metafora

1.1. Bevezetés a fogalmi metaforához

A metafora Arisztotelész óta pusztán poétikai és retorikai szóképként volt számon tartva. Az ettől való első eltávolodást Karl Bühler kísérleti pszichológiai megközelítése jelentette a 20. század elején: ő hívta fel a figyelmet a közmondások parafrázálásának egyéni különbségeire. Fél évszázaddal később az ötvenes években a gestaltpszichológusok egy csoportja (Osgood és Suci, Asch és Brown, Leiter és Hildum) kezdte el a metafora, a nyelv és a fogalmak kapcsolatának vizsgálatát. Solomon Asch 1950-ben és 1955-ben végzett kutatásai rámutattak, hogy az egymással nem rokon nyelvekben a hideg és meleg érzete – bár referenciális megvalósulásukban különböznek – azonos érzékelési területekhez kapcsolódnak. Asch kutatásaiban azt mutatta ki, hogy a *meleg* szó a héber nyelvben a dühvel hozható kapcsolatba, a kínaiában a lelkesedéssel, míg a hauszában az energiával. Asch és más gestaltpszichológiai kutatások eredményei arra engedtek következtetni, hogy a metafora nem egy önmagában létező, pusztán nyelvészeti szempontból kutatható forma, hanem egy sokkal mélyebben fekvő struktúra, amelynek vizsgálatát kifejezetten a szó–fogalom–metafora kapcsolatát középpontba helyező interdiszciplináris tudománynak kell végeznie (Danesi 2004, 25).

A generatív grammatika elhatárolódott a metafora mélyebb értelmezésétől – deviáns, fél-nyelvtani, a szemantikai szabályoktól eltérő jelenségnek titulálva azt, amelynek létrehozása és felismerése az egyén nyelvi kompetenciájától függ, és amely nem más, mint a referensek jelentésének megváltoztatása.

Max Black amerikai filozófus – újragondolva I. A. Richards 1936-os elméletét – 1962-ben a generatív nyelvészeknek a metaforát a perifériára szorító munkájával szemben kidolgozott egy interaktív metaforaelméletet, amelynek lényege a metafora alkotóelemei, a tartalom és a referens közötti interakció, amely új, egyéni relációkat hoz létre a denotált elemek között. Az újszerű relációk létrejöttét és értelmezését az emberi agyban található nyitott jelentésrendszer, az ún. metaforikus alap teszi lehetővé. Ennek fényében tehát amikor azt mondjuk, hogy *Éva egy igazi mimóza*, akkor nemcsak Évát ruházzuk fel a mimóza tulajdonságaival, hanem a mimóza is gazdagodik Éva bizonyos jellemzőivel.

Black elemzése azzal járult hozzá a metafora-fogalom fejlődéséhez, hogy világossá tette, a metafora nem csupán egy helyettesítés, egy összehasonlítás vagy a normális nyelvhasználatól való eltérés, hanem egy annál sokkal bonyolultabb kognitív és kommunikációs folyamat (Danesi 2004, 27).

1.2. Hétköznapi metaforáink: fogalmi metafora és metaforikus kifejezés

Richards és azt követően Max Black metafora-elmélete szolgáltatta az alapot George Lakoff és Mark Johnson 1980-ban publikált *Hétköznapi metaforáink (Metaphors we live by)* című könyvéhez, amely kizárólag a nyelv-gondolkodás-metafora kapcsolatára koncentrálna vizsgálja a metaforát, és amely alapvetően megváltoztatta a metafora nyelvészeti megközelítését: a hagyományos értelemben vett metafora helyét mindinkább a fogalmi metafora vette át a szakirodalomban. Kötetében a két szerző arra mutat rá, hogy az emberi kogníció működése, így a fogalmi metaforák létrehozása is az emberi test anatómiája, a fajszerkezet idegrendszer és a környezet kölcsönhatásának eredménye, és alapvetően az ember fizikai, térbeli és társadalmi világban szerzett tapasztalataival függ össze. Tapasztalataink és fogalmi struktúráink a testben létezés által meghatározottak, ami a nyelvben is reflektálódik fogalmi metaforaként (Lakoff–Johnson 1980, 46–48).

A fogalmi metaforák szerkezetileg egy forrás- és egy céltartományból állnak. A fogalmi metafora alkotásakor a forrástartomány elemeiből választva próbáljuk leírni a céltartomány egy elemét, a két tartomány adott elemeinek érzékelt szerkezeti hasonlósága, tapasztalati motiváltsága vagy megjósolhatósága és tapasztalati összefüggések alapján (Tyler 2012, 28). Az így létrejött fogalmi metaforák szolgálnak alapul metaforikus nyelvi kifejezések produkciójához. A *Végül sikerült meghódítani a szívét* kijelentés A SZERELEM HÁBORÚ fogalmi metafora mentális létezése eredményeképpen jön létre, amelyben a szerelem a céltartomány, a háború forrástartomány. Hasonló módon működő fogalmi metaforák például AZ ÉRVELÉS HÁBORÚ vagy AZ ÉLET UTAZÁS. A cél- és forrástartományok kombinálásának csak a kogníció szab határt: a szerelem nemcsak háború lehet, de utazás is, gondoljunk csak *A választás előtt álltak: együtt folytatják vagy külön-külön, mindenki a maga útján* két vonatkozó metaforikus kifejezést is tartalmazó kijelentésre (Kövecses 2005, 23).

1.3. A fogalmi metaforák univerzalitása és egyedi tudati/nyelvi megvalósulásai

A fogalmi metaforák túlnyomó többsége az ember fentebb említett, őt körülvevő fizikai világgal kapcsolatos tapasztalatainak köszönhetően univerzális (AZ ÉLET UTAZÁS, A SZERELEM HÁBORÚ, A TÁRSADALMI SZERVEZŐDÉSEK NÖVÉNYEK stb.), azonban nyelvi metaforikus megvalósulásuk kultúrától függően különböző lehet (Danesi 2004, 87–92). A kulturálisan eltérő fogalmi metaforákra példaként idézi Kövecses (2010) Matsuki megfigyelését, amely szerint a Lakoff és Kövecses által elemzett, az angol nyelvben a dühre vonatkozó metaforikus kifejezések a japán nyelvben is megtalálhatók. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy a japán nyelv sok a hasat és a dühöt összekapcsoló metaforikus kifejezést is kitermelt, amelyeknek fogalmi metaforikus alapja a DÜH A HASBAN VAN kognitív leképezés, amely csak kizárólag a japán beszélők tudatában létezik. Szintén viszonylag egyedi kognitív leképeződésre utal az ajmara nyelvi beszélők múlt- és jövőidő-kezelése. Az ajmara nyelv térmetaforái arra engednek következtetni, hogy a beszélői számára – a nyelvek nagy többségétől eltérően – a múlt idő térbeli-mentális leképeződésében a beszélő előtt, míg a jövő idő a beszélő mögött található. Ezt követi a beszélők testbeszéde is: a múltól beszélve előre felé, a jövőről beszélve pedig hátrafelé mutató gesztusokat használnak (Casasanto 2009).

2. Fogalmi folyékonyság és alkategóriái; szerepük az idegennyelv-tanításban

Marc Danesi 1986-ban publikálta „A metafora szerepe a második nyelv oktatásában” (*The Role of Metaphor in Second Language Pedagogy*) című cikkét, amelyben arra mutatott rá, hogy a figuratív nyelvi kifejezések elsajátítása és magabiztos használata nélkül, amelyet akkor összefoglalóan még metaforikus kompetenciának nevezett, nem lehetséges az idegen nyelv legalább megközelítőleg anyanyelvi szintű elsajátítása – amennyiben ez a nyelvtanuló célja. Feltevésének alapja az a tény volt, hogy bár a második nyelv oktatásában történt nagy módszertani előrelépések és az ezen a területen végzett nagyszámú kutatások ellenére a második nyelvi beszélők nyelvi produkciói, még ha azok nyelvtani és kommunikációs szempontból magas nyelvi színtről tettek is tanúbizonyságot, fogalmiság szempontjából nagyon elmaradtak az anyanyelvi beszélői szinttől. „Másképp mondva: [a második nyelvi beszélők] a célnyelv megfelelő formai szerkezeteit használják, de a saját anyanyelvi fogalmi rendszerükben gondolkodnak” (Danesi 1995). Ez az, amit Danesi a fogalmi folyékonyság hiányának nevez.

A fogalmi folyékonyság fogalma Danesi kutatásainak kezdetén egybeesett a metaforikus kompetenciával. Az elmélet árnyalódásával párhuzamosan, annak mentén a fogalom egy három alkategóriát magába foglaló kompetenciává rendeződött át; ezek a következők: (a) metaforikus kompetencia; (b) reflexív kompetencia; (c) kulturális kompetencia. A metaforikus kompetencia a metaforák idegen nyelven való megformálásának képességét jelenti a rendelkezésre álló idegen nyelvi ismeretek segítségével. A reflexív kompetencia az idegen nyelv fogalmi rendszerét legmegfelelőbben tükröző struktúrák és kategóriák kiválasztásának, a kulturális kompetencia pedig az idegen nyelvi beszélő részéről a metaforák által hordozott kulturális üzenet interpretálásának képessége (Danesi 2016).

Kecskés (2000) meglátása szerint a nyelvtanulók fogalmi kompetencia elsajátítása nélkül is viszonylag magas szintű célnyelvi tudást érhetnek el, hiszen a nyelvet több olyan aspektus is alkotja, amely lexikai szinten nem képeződik le metaforikus formában. Bármely nyelvi aspektus (morfológia, szintaxis stb.) tökéletes köztesnyelvi beépüléséhez azonban a nyelvtanulónak azt is el kell sajátítania, hogy az hogyan illeszkedik a célnyelv fogalmi rendszerébe. Ennek fényében a fogalmi kompetencia nem csupán a lexikai szintre korlátozódik, hanem áthatja a teljes nyelvi rendszert: „Grammatical structures do not constitute an autonomous formal system or level of representation: They are claimed instead inherently symbolic, providing for the structuring and conventional symbolization of conceptual content. Lexicon, morphology, and syntax form a continuum of symbolic units, divided only arbitrarily into separate »components«” (Langacker 1986, 1–2).

A fogalmi folyékonyság elsajátítása azért fontos, mert a nyelvtanuló számára ez az egyetlen eszköz, amelynek segítségével képet alkothat arról, hogy egy adott kultúra milyen fogalmi alapokon nyugszik. A fogalmi folyékonyság nemcsak magasabb szintű nyelvi kompetenciát jelent, hanem a célkultúra gondolkodási struktúrájának megértését és elsajátítását is feltételezi (Danesi 2010, 87).

2.1. A fogalmi folyékonyság taníthatósága

A klasszikus nyelvészet az idiomatikus kifejezéseket nyelvi szinthez tartozó, két-három lexikai elemből álló, jelentésükben nem megjósolható egységekként osztályozta. Ezzel ellentétben a kognitív nyelvészet szerint a metaforikus kifejezések fogalmi rendszerükbe beágyazódva léteznek, így jelentésük és a valóság között igenis létezik fogalmi kapcsolat, ami a fogalmi metaforákban csapódik le. Azokat alapul véve az azokból származó metaforikus kifejezések megfelelő módszertani megközelítéssel taníthatók, elsajátíthatók és megjegyez-

hetők (Gutiérrez Pérez 2015). Ugyanerre engednek következtetni Kövecses és Szabó (1996), valamint Bouton és Danesi (1994, idézi Kecskés 2000) empirikus kutatásai is.

A kognitív sémák tanítására számos metodológiai modell áll rendelkezésre. Stefanowitsch (2006, idézi Danesi 2015) szerint a tananyagokat érdemes forrás- vagy céltartomány szerint kialakítani. (Pl. A *szerelem* szó milyen forrástartományokhoz kapcsolódik, vagy hogy a *háború* milyen céltartományokra alkalmazható, vagy randomszerűen kiválasztott szövegeken keresztül bemutatni a célnyelv gondolkodási sémáit.)

Véleményünk szerint az utóbbi módszer követése felel meg leginkább a nyelvoktatás azon követelményének, hogy a nyelvtanuló az élő nyelvhez legközelebb álló forrásokkal dolgozzon. Az élő nyelvi vagy ahhoz közeli szövegek mutatják be ugyanis a legtermészetesebb módon a nyelv mögött megbúvó fogalmi struktúrákat, vagyis azt, hogy az anyanyelvi beszélő mely céltartományokat mely forrástartományokkal helyez relációba, és hogy a metaforikus kifejezések milyen mértékű fogalmi/metaforikus sűrítettséggel (denzitással) hatják át a szöveget.

A metaforák tanításakor szintén ajánlatos figyelembe venni, hogy az anyanyelv és a célnyelv metaforái izomorfikusak-e, vagy részleges átfedés van köztük, vagy pedig teljesen eltérő fogalmi rendszerben gondolkozik adott jelenségről a két nyelv (Danesi 2003, idézi Danesi 2015; Kaitian 2011).

3. A magyart idegen nyelvként tanulók írott szövegeinek vizsgálata a fogalmi folyékonyág szempontjából, a metaforikus kompetenciára vonatkozóan

3.1. Kutatási kérdések

A kismintás empirikus kutatás célja, hogy megvizsgálja japán anyanyelvű, magyar mint idegen nyelv szakos, a Közös Európai Referenciakeret által meghatározott B2–C1 nyelvi szinten álló diákok szövegeit fogalmi kompetencia szempontjából. A kutatásnak az is célja, hogy feltárja, milyen tipikus hibák jelentkeznek a diákok írásbeli munkáiban metaforikus kifejezések elsajátításakor.

Ezek alapján a megválaszolendő kutatási kérdések a következők:

(1) Abból a feltételezésből kiindulva, hogy az anyanyelvi szövegekkel összehasonlítva a nyelvtanulói szövegek fogalmi metaforikus sűrítettsége alacsonyabb fokú, az első kutatási kérdés azt vizsgálja, hogy milyen mértékben marad el azok fogalmi sűrítettsége az anyanyelviekétől.

(2) A második vizsgálandó kérdés az, hogy a nyelvtanulók által a metaforahasználat során elkövetett hibák és tévesztések fogalmi vagy más kompetenciákhoz köthetők-e.

(3) A harmadik kérdés arra keresi a választ, hogy milyen arányban viszonyulnak egymáshoz a fogalmi és a nyelvi megvalósulási hibák, és hogy ez az arány változik-e az elő- és az utótesztet összehasonlítva.

3.2. Résztvevők

A kismintás kutatásban tizenöt japán anyanyelvű, 21–25 éves, a Közös Európai Referenciakeret szerint B2–C1 nyelvi szinten álló diák vett részt, akik közül tizenegyen az Oszakai Egyetem magyar szakos hallgatói BA-képzésben, négyen pedig ugyanazon az egyetemen és szakon első- vagy másodéves mesterszakosok. A különböző tanulmányi szint miatt a kutatásban a hallgatók nem egyszerre vettek részt, hanem mindkét csoport (a BA-képzésben részt vevők és a mesterszakosok) a saját tanórájának kijelölt időben.

A résztvevők közül mindenki tanult már valamilyen formában Magyarországon; ez a kapcsolódás a következőképpen foglalható össze:

Még soha nem járt Magyarországon.	1
Egy hónapig nyári egyetemen tanult Magyarországon.	2
Magyar egyetemen volt ösztöndíjas fél évig.	6
A Balassi Intézet hungarológiai képzésén tanult egy évig.	5
Több mint egy évig élt és dolgozott Magyarországon.	1

3.3. A kutatás menete

A kutatás során a résztvevőket egy elő- és egy utóteszt kitöltésére kértem. Az előteszt folyamán az ECL nyelvvizsga egy korábbi C1-es szintű írásbeli feladatát kellett megoldaniuk az alábbi instrukciókat követve:

Magyar barátjának tetszik a *Lassíts le egy napra!* elnevezésű mozgalom, amelynek követői a lassabb városi élet, a nyugodt és lassú evés, olvasás vagy randizás hívei. Írjon a mozgalom internetes fórumára egy kb. 300 szavas blogbejegyzést, amelyben kifejti véleményét a felgyorsult életmóddal kapcsolatban! Bejegyzésében térjen ki az alábbiakra:

- az Ön életritmusának jellemzői;
- a felgyorsult élettempót kiváltó okok (pl. a média által kiváltott életritmus, a vásárlási kényszer)
- Mennyiben szükséges és lehetséges a nyugodt kikapcsolódás?
- Ön mennyiben érzi szükségesnek vagy fontosnak, hogy lassítson az élettempóján? (Mennyiben igen és mennyiben nem?)

Írjon egy bejegyzést kb. 300 szóval!

Az írásbeli szövegalkotási feladat a tanmenet szerves részét képezte, a magyarszakos hallgatók a minél semlegesebb eredmények érdekében nem kaptak tájékoztatást arról, hogy szövegeik később kutatási célra kerülnek felhasználásra. A magyar anyanyelvű résztvevők csak azt az információt kapták, hogy egy kutatáshoz van szükség a közreműködésükre.

Az előteszt feladatának megoldása után (és miután a javítás-visszacsatolás is megtörtént) a magyarszakos hallgatók egy kilencvenperces időtartamú tanóra keretében a következő hat magyar metaforikus kifejezés jelentésével és használatával ismerkedtek meg egy feladatlapon keresztül (lásd a Függelékben):

- *megragadja az alkalmat*
- *a csapból is az folyik*
- *lefékez*
- *hangsúlyt fektet valamire*
- *szem előtt tart*
- *tisztában van valamivel*

A feladatlap két rávezető feladattal kezdődött, amelynek két célja volt: (1) megtudni, hogy a diákok ismerik-e a kifejezések alkotóelemeinek elsődleges jelentését; (2) annak felmérése, hogy mely fogalmi metaforák ismerősek vagy ismeretlenek a diákok számára. Kiszámú hallgatóról lévén szó, egy csoportban brainstorming-ötletelő technika segítségével osztották meg a diákok ismereteiket a csoport többi tagjával. Az első rávezető feladat során kiderült, hogy a diákok a *tart* igét csak állandósult szerkezetekben (*előadást tart, órát tart*) ismerik, a *hangsúly* szót pedig csak nyelvtani értelemben használták eddig (*Az első szótagra esik a hangsúly.*). A második rávezető feladat a diákok elmondták, hogy a *megragadja az alkalmat* a magyarnak teljesen megfelelő formában létezik a japán nyelvben. Két fogalmi metaforáról

nyilatkozták azt, hogy felfedeznek hasonlóságot a magyar és a japán nyelv között: *A csapból is az folyik* megközelítőleg *az utcán is erről beszélnek* változatban található meg a japánban, illetve a japánok a *fejük* (és nem a szemük) *előtt tartják* a számukra fontos dolgokat. A többi kifejezéshez még csak hasonlót sem tudtak említeni anyanyelvükből.

A második feladat a kifejezések nyelvtani megvalósulására hívja fel a figyelmet, ezt követően a harmadikban a szóban forgó kifejezéseket kellett a megfelelő mondatba, helyes nyelvtani formában beilleszteni. A feladatlap készítésénél külön figyelmet fordítottam arra, hogy a feladatlap második feladatának szókincse és példamondatai kapcsolódjanak az elő- és utóteszt témájához, de ne adjanak a diákok kezébe a megírandó szövegbe pontosan beilleszthető megoldásokat. Ugyanakkor a feladatlap harmadik feladatában arra is szerettem volna rávezetni a diákokat, hogy a megcélzott kifejezések más kontextusban is használhatók. A visszaellenőrző negyedik feladat után a diákokat arra kértem, hogy próbáljanak meg internetes korpuszban példákat találni a kifejezésekre. Ennek az volt a célja, hogy minél szélesebb skálájú, a kifejezéseket tartalmazó élő nyelvi kontextussal találkozzanak. Ez a használat sokrétűsége mellett arra is rávilágított, hogy szóban forgó fogalmi metaforák valóban használatosak a magyar nyelvben, nem csupán „kívülről megtanulandó” elszigetelt egységek.

A metaforikus kifejezések feltételezett elsajátítása után kértem a résztvevőket az utóteszt kitöltésére: az előteszt folyamán elvégzett írásbeli feladatot kellett újra megírniuk a megtanult fogalmi metaforákat használva. A magyar anyanyelvű, kontrollként szolgáló résztvevőknek ugyanezt a feladatot kellett elvégezniük, de természetesen a feladatlap előzetes kitöltése nélkül.

Az írásbeli munkákat beérkeztük után fókuszált javítási módszerrel (Ellis at al. 2008) javítottam, csak a metaforikus kifejezések használatára koncentrálna, kétféle adatot gyűjtve:

- Az előteszt szövegeiben kikerestem az összes, előzetes instrukció nélkül használt fogalmi metaforán alapuló metaforikus kifejezést, majd azokat helyes vagy helytelen megvalósulásukban osztályoztam.
- Az utóteszt szövegeiben ugyanezt az összegzést elvégeztem, ott azonban erősebben fókuszálva a kért metaforikus kifejezésekre.
- A kifejezések helyes vagy helytelen használatának megítélésekor (legyen azok használata spontán vagy irányított) két hibajavítási szempontot vettem figyelembe: (1) a fogalmi hibákat, vagyis hogy a tesztíró valóban a megfelelő metaforikus környezetben használta-e a kifejezést; (2) a kifejezés nyelvtani megvalósulását. A deviációk ezen elkülönítése azért volt szükséges, mert az ejtett fogalmi vagy nyelvtani hibák / tévesztések más-más jellegű köztesnyelvi állapotról tanúskodnak.

3.4. Az előteszt és utóteszt eredményeinek elemzése. Következtetések

Az 1. sz. táblázat az előteszt, a 2. sz. táblázat pedig az utóteszt eredményeit foglalja össze.

1. sz. táblázat: Az előteszt eredményei

Fogalmi sűrítettség	Fogalmi metaforikus kifejezések száma összesen	Megfelelően használt fogalmi metaforikus kifejezések száma összesen	Hibák/tévesztések száma összesen a fogalmi metaforikus kifejezésekben	
			41	
			Fogalmi hiba/tévesztés	Verbális megvalósulási hiba/tévesztés
0,02772	121	80	27	14

2. sz. táblázat: Az utóteszt eredményei

Fogalmi denzitás	Fogalmi metaforikus kifejezések száma	Célzott fogalmi metaforikus kifejezések száma		Egyéb fogalmi metaforikus kifejezések száma		
		Helyesen használt	Hibák/tévesztések száma	Helyesen használt	Hibák/tévesztések száma	
0,03233	163	74		89		
		47	33	60	29	
			Fogalmi	Verbális	Fogalmi	Verbális
			25	8	19	10

A 3. sz. táblázat az anyanyelvi résztvevők elő- és utótesztjeinek fogalmi sűrítettségére vonatkozik.

3. sz. táblázat: Anyanyelvi beszélők elő- és utótesztjeinek fogalmi sűrítettsége

	Fogalmi metaforikus kifejezések száma	Fogalmi sűrítettség
Előteszt	22	0,0332
Utóteszt	22 (ebből 12 a kért kifejezés)	0,03775

A szövegek fogalmi sűrítettségével kapcsolatos eredmények azt mutatják, hogy a magyar szakos hallgatók által írt szövegek vonatkozó átlaga sem az elő-, sem pedig az utótesztben nem éri el az anyanyelvi szövegírókét, és mindkét esetben megközelítőleg ugyanolyan mértékben marad el attól. Az előtesztkehez képest az utóteszttek fogalmi sűrítettségének átlaga mindkét csoportnál nőtt. A növekedés a tanulói csoportnál szembetűnőbb, ott 16,65 %-kal nőtt az érték (az anyanyelvi csoportnál a növekedés 13,705 %-os), megközelítve az anyanyelvi beszélők előtesztjének eredményét. A hallgatók csoportjában a növekedés azzal magyarázható, hogy az előtesztjeikben használt fogalmi metaforákat megtartva írták újra az utóteszt szövegét, amelyben „kötelezően” használtak még hat metaforát. Az anyanyelvi beszélőknél a magasabb fogalmi sűrítettségi arányszám abból fakad, hogy bár a résztvevők kevesebb szószámú szöveget írtak, azonban több fogalmi metaforát is használtak. Az anyanyelvi beszélők fogalmi sűrítettségi eredményénél azt is figyelembe kell venni, hogy az utótesztben az egyik résztvevő megmaradt az eredetileg használt kifejezéseknél, és ehhez még hozzáadódtak a kért kifejezések. A másik viszont az utótesztben csak a kért kifejezéseket használta fel, aminek oka az lehet, hogy a hat megadott kifejezés beépítésével nyelvi tudata kellőképpen terheltnek érezhette a szöveget.

A fogalmi sűrítettség szempontjából egyénileg megvizsgálva a tanulók szövegeit, s figyelembe véve a Magyarországon végzett tanulmányok hosszúságát, arra a következtetésre jutottam, hogy a magyar nyelvvel való közvetlen kapcsolat hosszúsága és a szövegek metaforikus sűrítettsége között egyenes arányossági kapcsolat fedezhető fel, amelyet azonban jelentősen befolyásolnak egyéni tényezők is. Az elő- és utótesztben egyaránt olyan tanuló szövegei mutatták a legmagasabb fogalmi sűrítettséget, aki összesen egy hónapot tartózkodott csak Magyarországon. Ellenpéldaként szolgálhat az a tanuló, aki fél éves magyarországi tartózkodás után is az anyanyelvi szövegektől messze elmaradó fogalmi sűrítettségű szöveget alkotott. Ezen megállapítás azonban egyelőre – célzott kutatás hiányában – csak a feltételezés szintjén érvényes.

A hallgatók utótesztjeiben előforduló hibák és tévesztések összeszámolása és csoportosítása után elmondható, hogy az utótesztben megnövekedett fogalmi metaforikus kifejezések számával magasabb hiba- és tévesztési szám is együtt járt. Az előtesztben a fogalmi metaforikus kifejezések 33,88%-a nem volt helyes, az utótesztben ez az arányszám 42,33%-ra emelkedett. Az előteszt és az utóteszt összehasonlítása arra is rámutat, hogy az utótesztben a

fogalmi hibák aránya megnőtt az előteszthez képest: az előtesztben az összes hiba 65,95%-a volt fogalmi hiba, míg az utótesztben a 70%-a. Ennek magyarázata valószínűleg az, hogy az előtesztben a résztvevők teljes szabadságot élveztek a szöveg megformálásának tekintetében: vagyis ha nem voltak biztosak egy kifejezés használatában, elkerülő stratégiát alkalmazva eltekinthettek annak használatától. Erre nem volt azonban lehetőség az utótesztben, így a még nem megfelelően elsajátított (vagy még el nem sajátított) kifejezést mindenképpen használni kellett.

A vizsgálat eredményei arra is rámutatnak (és ez számszerűleg az előző bekezdésben is látható), hogy az elő- és utótesztben egyaránt a fogalmi jellegű hibák dominálnak, ugyanakkor jelentősnek, mindkét esetben 30 % körülnek tekinthetők a verbális megformálás hibái. Ez az arány arra figyelmeztet, hogy a fogalmi metaforák elsajátításának helyessége mellett azok nyelvi megvalósulásának tanítását sem szabad figyelmen kívül hagyni.

A célzott fogalmi kifejezések hibáinak vizsgálata azt mutatta ki, hogy a diákok a kifejezések 44,6 %-át nem megfelelően használták. Ez – mivel a kifejezésekkel nem sokkal az utóteszt előtt találkoztak először – a nyelvelsajátítás folyamatával hozható összefüggésbe: az elsajátítandó nyelvi elemek még nem épültek be a diákok köztes nyelvbe. A célzott kifejezésekben elkövetett hibák 75,75%-a fogalmi volt, a maradék 24,25% pedig a nyelvi megvalósulással kapcsolatos. Ebből az a következtetés vonható le, hogy a fogalmi folyékony-ság elsajátítása nagyobb nehézséget jelent.

A teszteredmények arra utalnak tehát, hogy a fogalmi metaforikus kifejezések tanításakor két mentális nyelvelsajátítási folyamatot kell figyelembe venni. Az egyik magának a metaforikus kifejezésnek a köztes nyelvi fogalmi elsajátítása, vagyis beépülése a fogalmi köztes nyelvbe, a másik pedig a metaforikus kifejezés nyelvi megvalósulása.

4. Összegzés és kitekintés

Dolgozatomban a fogalmi folyékony-ság és a metaforikus kompetencia idegennyelv-
oktatásban elfoglalt szerepének bemutatása után egy kismintás empirikus kutatásban egyrészt arra kerestem a választ, hogy a magyart mint idegen nyelvet tanuló diákok szövegeinek fogalmi denzitása megegyezik-e a magyar anyanyelvű kontrollalanyok által írt szövegekével, másrészt pedig hogy a fogalmi vagy a nyelvi elsajátítás okoz-e nehézséget. Az első kérdést illetően a kutatás azt mutatta ki, hogy a fogalmi metaforák elsajátítása segített abban, hogy a diákok anyanyelvi fogalmi sűrítettségi szinthez közelebbi szövegeket írjanak.

A második kérdést illetően az eredmények azt mutatják, hogy a fogalmi elsajátítás feltételez nagyobb nehézséget a diákok számára, ugyanakkor gyakoriak a metaforák verbális megvalósulási hibái is. Ennek üzenete a nyelvtanári munka felé az, hogy metaforikus kifejezések tanításakor nem elegendő a célnyelv fogalmi rendszerének tanítása, hanem a szerkezeti megvalósulásra is hangsúlyt kell helyezni.

A dolgozatban bemutatott eredmények nagyobb mintával való alátámasztása mindenképpen szükséges. További vizsgálatot igénylő kérdés, hogy az anyanyelv (vagy más tanult nyelvek) és a célnyelv fogalmi struktúrájának hasonlósága vagy különbözősége hogyan befolyásolja a fogalmi metaforák elsajátítását. Szintén érdekes lehet annak felderítése, hogy a fogalmi metaforák használatát milyen mértékben befolyásolja az anyanyelvi környezetben eltöltött idő, illetve hogy milyen szerepet tölt be az egyéni tényező. A jelen és jövőbeli kutatási eredményekre alapozva a fogalmi folyékony-ság elsajátítását megcélzó tananyagok dolgozhatók ki.

Irodalom

- Casasanto, Daniel 2009. When is a linguistic metaphor a conceptual metaphor? In: Vyvyan Evans, Stéphanie Pourcel (eds.): *New Directions in Cognitive Linguistics* Bangor University, UK, John Benjamins Publishing Company Amsterdam / Philadelphia
- Danesi, Marcel 1995. Learning and teaching languages: The role of “conceptual fluency.” *International Journal of Applied Linguistics*. 5/1. Elérhető: https://www.researchgate.net/publication/227660734_Learning_and_teaching_languages_the_role_of_conceptual_fluency
- Danesi, Marcel 2004. Metáfora, pensamiento y lenguaje (Una perspectiva viquiana de teorización sobre la metáfora como elemento de interconexión) Universidad de Toronto. Elérhető: <http://institucional.us.es/civico/uploads/minimaciv/pdf/minima6.pdf>
- Danesi, Marcel 2016: Conceptual Fluency in Second Language Teaching: An Overview of Problems, Issues, Research Findings, and Pedagogy. *International Journal of Applied Linguistics and English Literature*. 5/1: 145–153. Elérhető: <https://journals.aiac.org.au/index.php/IJALEL/article/viewFile/1971/1782>
- Ellis, Rod – Sheen, Younghee – Murakami, Mihoko – Takashima, Hide 2008. The effects of focused and unfocused written corrective feedback in an English as a foreign language context. *System* 36: 353–371. Elérhető: https://www.researchgate.net/profile/Young_H_Sheen/publication/222298830_The_effects_of_focused_and_unfocused_written_corrective_feedback_in_an_English_as_a_foreign_language_context/links/004635159c241e4771000000/The-effects-of-focused-and-unfocused-written-corrective-feedback-in-an-English-as-a-foreign-language-context.pdf
- Gutiérrez Pérez, Regina 2015: La metáfora en la enseñanza del español como segunda lengua. *ASELE actas*. XV, Instituto Cervantes. Elérhető: http://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/asele/pdf/15/15_0442.pdf
- Kaitian, Lu 2011. Metáforas en la enseñanza de español a alumnos chinos: propuestas didácticas para mejorar la conciencia y competencia metafórica. Selección de artículos del II Congreso de Español como lengua extranjera en Asia-Pacífico (CE/LEAP). Elérhető: https://cvc.cervantes.es/ensenanza/biblioteca_ele/publicaciones_centros/pdf/manila_2011/23_aplicaciones_03.pdf
- Kecskés István 2000. Conceptual fluency and the use of situational-bound utterances in L2. *Links & Letters*. 7: p 145–161. Elérhető: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.524.9710&rep=rep1&type=pdf>
- Kecskés István, Papp Tünde 2000: Foreign Language and Mother Tongue. Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah, NJ. Elérhető: <https://books.google.es/books?id=fvt5AgAAQBAJ&pg=PT31&lpg=PT31&dq=danesi+teachability+of+metaphors&source=bl&ots=MB5vbyyQ24&sig=PmSRSvdmooX1IjwUDu7nNbCDi9I&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwiQk JrspozWAhWEKVAKHYh0ALkQ6AEIPzAE#v=onepage&q=danesi%20teachability%20of%20metaphors&f=false>
- Kövecses Zoltán - Szabó Péter 1996. Idioms: a View from Cognitive Linguistics. *Applied Linguistics*. 17/3, 326–355. Oxford University Press
- Kövecses Zoltán 2005. A metáfora. Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe. Typotex. Budapest.
- Kövecses Zoltán 2010. Metaphor and Culture. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*. 2/2. 197–220. Elérhető: <http://www.acta.sapientia.ro/acta-phil/C2-2/phil022-1.pdf>
- Kövecses Zoltán 2005. Túl a fogalmi metaforákon. Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXI. Akadémiai Kiadó, Budapest. 71–89.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors we live by*. Chicago, The University of Chicago Press
- Langacker, Ronald W. 1986. An Introduction to Cognitive Grammar. *Cognitive Science*. 10: 1–40.
- Tyler, Andrea 2012. *Cognitive Linguistics and Second Language Learning: Theoretical Basics and Experimental Evidence*. Routledge, New York/London
- www.keronline.hu

FÜGGELÉK: Feladatlap

1) Tudja-e, mit jelentenek a következő szavak: *megragad, lefékez, tart*? Milyen szituációkban használná a *csap, hangsúly és tiszta* kifejezéseket?

2) Ismeri a következő kifejezéseket? Ön szerint mit jelenthetnek? Ezen kifejezések közül melyik létezik pontosan ebben a formában japánul, melyik az, amelyiket egy kicsit másképp fejez ki a japán, és melyik az, amelyik egyáltalán nem létezik?

- *megragadja az alkalmat*
- *a csapból is az folyik*
- *lefékez*
- *hangsúlyt fektet valamire*
- *szem előtt tart*
- *tisztában van valamivel*

3) Nézze meg a fenti kifejezések formai használatát a következő mondatokban, és próbáljon meg a következő kérdésekre válaszolni!

- **Ki végzi a cselekvést az aláhúzott kifejezésekben?**
- **Mely kifejezéseknél kell figyelni a vonzat használatára?**
- Szeretném megragadni az alkalmat, hogy megköszönjem a dietetikusomnak, hogy megtanított egészségesen táplálkozni.
- A tv, a rádió, az újságok csak az életmódváltásról beszélnek. Még a csapból is az folyik.
- Mostanában egyfolytában rohantam valahova, egy perc szabadidőm sem volt. Azt hiszem, le kell fékeznem egy kicsit!
- Próbálunk arra hangsúlyt fektetni, hogy vendégeink a lehető legjobban érezzék magukat spa-hotelünkben.
- Nem szabad elfelejteni, hogy az extrém sportok egyre trendibbek a fiatalok körében. A kampányban ezt szem előtt kell tartani!
- Tisztában vagyok vele, hogy híznom kellene néhány kilót. Nem csak mások mondják, én is látom, hogy nagyon vékony vagyok.

4) Még mindig ugyanazoknál a kifejezéseknél vagyunk. Illessze be őket a megfelelő mondatba!

- Javasoltam már Péternek, hogy _____ egy kicsit. Nem lehet mindent egyszerre csinálni.
- Amikor feladom a házi feladatot, _____, hogy a diákoknak nagyon sok más órájuk van még.
- _____, hogy a posta emeli a levelek küldésének díját. Csak erről beszél mindenki.
- _____ (ti), hogy mit tettetek?
- Az óráimon a szóbeli kommunikációra _____.
- Akkor most _____, hogy eláruljam: a miniszter is korrupciós ügybe keveredett.

5) Keressen az interneten mondatokat a fenti kifejezésekkel!

Kovács, Renáta

Focal points in the development of conceptual fluency and metaphoric competence in Hungarian as a foreign language: insights of a small-scale study

Marco Danesi (1986) argues that in addition to high communicative and verbal competence, second language learners must also gain metaphoric competence in order to achieve native-like proficiency in the target language. Furthermore, he suggests that conceptual fluency, which he divides into three sub-competences, is just as teachable and learnable as any other linguistic competence (Danesi 1995). With these claims in mind, the present paper, based on the insights drawn from a small-scale empirical study, an error analysis, attempts to sketch out possible focal points in the teaching of conceptual fluency in Hungarian as a second language.

Szita Szilvia

Ön most eljött vagy megjött? Korpuszhasználat a magyar mint idegen nyelv tanításában*

1. Problémafelvetés

„Tanárnő, kérem, mit jelent pontosan az, hogy *megjön*? És az, hogy *eljön*? Melyiket mikor használjuk? Mi a különbség közöttük?”

A nyelvtanulók a tanulási folyamat során rendre szembesítenek bennünket olyan kérdésekkel, amelyekre nehéz egyértelmű választ adni. Az igeikötős igék problémák tekintetében vitathatatlanul élen járnak: használatukra igen nehéz szabályokat megfogalmazni, és még nehezebb a szabályokat (rögtönzött) példákkal alátámasztani. Nyelvtanárként kézenfekvő, hogy első lépésben szabályt próbálunk adni a nyelvtanulónak – hiszen ez többnyire lerövidíti az adott nyelvi jelenség megértéséhez vezető utat –, majd a szabályra példákat keresünk. Ez a módszer számos nyelvi jelenség (többes szám, múlt idő stb.) esetében jól működik, vannak azonban a nyelvnek olyan jellemzői, amelyek nem feltétlenül írhatók le egyértelmű szabályokkal. Ezek közé tartozik az igeikötős igék használata. Márpedig ha egy jelenségre nem tudunk pontos szabályt adni, még nagyobb bizonytalanságban hagyjuk a tanulót, mint mielőtt feltette kérdését: az lehet az érzése, hogy „itt nincs szabály,” „ezt érezni kell”, „ezt csak az anyanyelvi beszélők tudják helyesen használni.”

Ebben a cikkben emellett kívánok érvelni, hogy azokban az esetekben, amikor nehezen körülírható, nem egyértelmű jelentéssel bíró nyelvi elemről van szó, ne elvont szabályok, hanem autentikus, anyanyelvi beszélőktől származó példák felől közelítsük meg a kérdést. Ahelyett, hogy először szabályokat, majd példákat próbálnánk megfogalmazni a nyelvtanuló számára, fordítsuk meg a munkafolyamatot: először adjunk nagy mennyiségű, autentikus példát, amelyeken keresztül a nyelvtanuló megfigyelheti a használati tendenciákat. Vagyis adjunk lehetőséget arra, hogy a tanuló a példákon keresztül olyan nyelvi tapasztalatot építsen fel, amellyel az anyanyelvi beszélő implicit, nem reflektált módon eleve rendelkezik, és amelynek birtokában (többnyire) helyesen használja anyanyelvét. Az anyanyelvi beszélőnek – hacsak nem nyelvtanár – ugyanis nem a szabályokról van elméleti, rendszerezett tudása, hanem a használaton keresztül rendelkezik az adott lexikai elemről való gyakorlati tudással. Ha a nyelvtanuló először nagy számú példát tanulmányoz és elemez, és csak ezután próbálja levonni a használati tendenciákat, hasonló módon fejleszti nyelvi kompetenciáját, mint ahogyan az anyanyelvi beszélő szerezte meg azt.

A modern technológiának, elsősorban az internetnek köszönhetően korábban soha nem látott méretű nyelvi adatbázisok (irodalmi szövegek, fórumok, posztok, blogok stb.) állnak rendelkezésünkre, és teszik lehetővé az élőnyelv vizsgálatát. Ezek a korpuszok számtalan autentikus példát kínálnak egy-egy lexikai elem használatára, amelyeket megfelelő didaktizálás mellett már alacsonyabb szinteken is bemutathatunk a nyelvtanulóknak. Az alábbiakban arra kívánok egy lehetséges munkafolyamatot bemutatni, hogyan dolgozhatunk az interneten elérhető magyar nyelvű korpuszokkal, milyen válaszokat nyerhetünk ki belőlük az igeikötős igék használatával kapcsolatban, és ezeket hogyan prezentálhatjuk a diákoknak. A módszer szemléltetéséül a *megjön* és az *eljön* igék vizsgálatát választottam.

2. *A tankönyvek és a nyelvtanár lehetőségei*

A tankönyvek az élőnyelvről legfeljebb keresztmetszeti képet adhatnak (Leńko-Szymańska–Boulton 2015, 12). Még ha a dialógusok, narratív szövegek és kapcsolódó feladatok a valós nyelvhasználatot tükrözik is, a tankönyv – terjedelménél fogva – nem adhat elegendő példát egy-egy lexikai elem használatára, hiszen ezek nem szerepelhetnek benne azzal a gyakorisággal, amellyel a mindennapokban előfordulnak. Ez azért rendkívül lényeges, mert mindenfajta nyelvtanulásra igaz, hogy minél több példán keresztül találkozunk egy szóval, annál inkább rögzülnek a hozzá tartozó, jellemző kontextusok is. **A szó ismerete tehát egyre inkább magában foglalja a használatáról való tudást is**, vagyis azt, hogy milyen más szavak társaságában, milyen összefüggésben fordul elő jellemző módon (Hoey 2005, 8).

A nagy számú példa hiánya olyan, egyértelmű jelentéssel bíró szavak esetében, mint *asztal, kávé, piros, sétál* stb., nem jelent problémát, hiszen a nyelvtanuló néhány példából megérti a pontos jelentést, levonja a fontosabb használati szabályszerűségeket, majd ennek a tudásnak a birtokában többnyire helyes összefüggésben használja a szót. A kevésbé egyértelmű jelentésű lexikai elemek használatával kapcsolatban – ide tartoznak az igekötők, illetve az igekötős igék – azonban a tankönyvek nem adhatnak elegendő számú példát, amelyekkel találkozva a nyelvtanuló megszerezheti a már említett, anyanyelvi beszélőhöz hasonló nyelvi kompetenciát. A nyelvtanári példák – még ha hozzájárulnak is a tanuló adott lexikai elemről való tudásának bővítéséhez – a biztos és helyes használathoz mennyiségüknél fogva nem adhatnak elegendő fogódzót. Ennek elsajátításához ugyanis a nyelvtanulónak az adott elemet sok-sok különféle kontextusban kellene megfigyelnie, csak így térképezheti fel az alakhoz tartozó használati lehetőségeket. Ebben segítenek a korpuszok.

3. *A korpuszok*

3.1. *A korpusznyelvészet és az anyanyelvi beszélők nyelvhasználata*

A korpusznyelvészet a valóban használt nyelv tanulmányozhatósága tekintetében vitathatatlanul új fejezetet nyitott (pl. Boulton–Tyne 2014; Biber 2009). Az ágazat az alkalmazott nyelvészet egyik legdinamikusabban fejlődő területe, a kutatások túlnyomó része az angol nyelvre irányul, és az angolszász országokban zajlik. Ez a nyelv mára számos írott és beszélt nyelvi korpuszal (*British National Corpus, American National Corpus, Brown Corpus* stb.) és korpuszalapú nyelveírással rendelkezik (ld. pl. Burnard–McEnery 2000; Carter–McCarthy 2014; Gray–Biber 2016; McCarthy–Dell 2016).

A korpusznyelvészet egyik legfontosabb felismerése, hogy valós nyelvhasználatunk általában nem eredeti és nem korlátlanul kreatív. Éppen ellenkezőleg: az anyanyelvi beszélők természetes nyelvhasználatának egyik jellemzője, hogy egy-egy közléshelyzet megvalósítására megvannak a maguk preferált kifejezési módjai. Ahelyett, hogy megnyilatkozásukat minden alkalommal egyes elemekből építenék fel, előszeretettel használnak részben vagy teljes egészében rögzített lexikai egységeket. Ezeknek előnye, hogy leegyszerűsítik a kognitív folyamatokat, gördülékennyé teszik a beszélgetést, és olyan közös teret hoznak létre, amelyet a beszélgetőpartnerek mindegyike magáénak ismer el (Davis–Kryszewska 2013, 8). Az eredetiség a szépirodalom, ezen belül is elsősorban a költészet ismertetőjegye: ez különbözteti meg minden más műfajtól, regisztertől, amelyekre az eredetiség és a kreatív nyelvhasználat sokkal kevésbé jellemző.

Annak a ténynek, hogy az élőnyelvi megnyilvánulások jelentős hányadát részben vagy teljes egészében rögzített kifejezések alkotják, az idegennyelv-tanítás gyakorlatában is figyelmet kell szentelni. Ha a nyelvtanuló egy adott szót önmagában sajátít el, az jó eséllyel

vezet nyelvhasználati hibákhoz, hiszen a tanuló éppen a leglényegesebb információval nem rendelkezik, nevezetesen azzal, hogy a szó milyen kontextus(ok)ban fordul elő jellemző módon. Ahhoz, hogy a hibákat elkerülje, azt is tudnia kell, **mi veszi körül a szót**. Ha tehát nyelvtanárként az a célunk, hogy megkönnyítsük diákjaink számára a természetes nyelvhasználat elsajátítását, akkor lényeges, hogy valószerű, anyanyelvi beszélők által használt nyelvi eszközöket tanítsunk, és ezekre külön is felhívjuk a diákok figyelmét (Lewis 1997, 21; Davis–Kryszewska 2013, 10). A preferált kifejezésmódok ismerete nélkül ugyanis a nyelvtanuló képtelen az anyanyelvi beszélőkhöz hasonló, természetes nyelvhasználatot elsajátítani, holott ez volna a nyelvtanulás elsődleges célja (vö. pl. Cowie 2002, 3; Pace-Sigge 2013; Boulton–Tyne 2014, 23). A természetes nyelvhasználat megfigyelésére, a preferált kifejezésmódok összegyűjtésére és tanulmányozására az interneten található, hatalmas élőnyelvi adatbázisok adnak egyedülálló lehetőséget.

3.2. *A felhasznált magyar nyelvű korpuszok*

A korpusz „ténylegesen előforduló írott, vagy lejegyzett élőnyelvi adatok gyűjteménye” (<http://corpus.nytud.hu/mnsz/>). Ebben az értelemben minden szövegeken alapuló, kellő méretű adatbázis tekinthető korpusznak. Az annotált korpuszok „a szövegeket valamilyen szempont szerint válogatják és rendezik is. (...) Nem csak tárháza a szövegeknek, hanem tartalmazza azok bibliográfiai adatait, bejelöli a szerkezeti egységeket (...). Emellett pedig feltünteti a szavak mellett szófaji kódjukat is” (uo.).

Annotált korpuszból magyar nyelven mindössze egyetlenegy áll rendelkezésünkre. A 2005-ben létrehozott és azóta folyamatosan bővülő *Magyar Nemzeti Szövegtár*, amely „az írott köznyelv általános célú reprezentatív korpusza” kíván lenni (uo.), jelenleg 187,6 millió szövegszót tartalmaz. Alkorpuszai a sajtóból vett, szépirodalmi, tudományos, hivatalos és személyes szövegeket tartalmaznak. A keresett szóval gyakorisági listát és konkordanciát készíthetünk, valamint kollokációs vizsgálatokat végezhetünk.

A másik nagyméretű adatbázis, a *Hunglish* korpusza magyar–angol nyelvű, és 120 millió szövegszót tartalmaz. Szótári bejegyzéseket, filmfeliratokat, szépirodalmi szövegeket, számítástechnikával kapcsolatos, sajtó-, jogi és tudományos szövegeket is találunk benne. A filmfeliratokat tartalmazó alkorpusz különösen érdekes lehet a nyelvtanár számára, hiszen – jellegéből adódóan – kevés narratív szöveget tartalmaz, ehelyett inkább az interakciókban használt, többnyire a beszélt nyelvet tükröző mondatok dominálnak. Ugyan korpuszelemzésre ezen az oldalon nincs lehetőség, a filmfeliratok rövid, viszonylag egyszerű mondatait magunk is könnyen megszerezhetjük. Jól használható az adatbázis szépirodalmi szöveggyűjteménye is, mert számos könny(ebb)en érthető művet tartalmaz, amelyek nyelvhasználata közelít a beszélt nyelvhez.¹

4. *A korpuszhasználat előnyei a nyelvoktatásban*

A korpuszok nyelvoktatásban való alkalmazásának több előnye is van: (1) belőlük statisztikai elemzéssel megbízható adatok nyerhetők egy-egy szó előfordulásának gyakoriságáról; (2) feltérképezhetőek azok a szókapcsolatok, amelyek a választott lexikai elemet tartalmazzák, s annak jelentését újabb és újabb árnyalatokkal bővítik; valamint (3) a szó mondatbeli viselkedésének grammatikai, szintaktikai és pragmatikai jellemzői is leírhatóak. A korpuszhasználat tehát összességében abban segít, hogy a nyelvtanuló egy-egy lexikai elem használata-

¹ Ez nyelvtanulói szempontból azért lényeges, mert a Közös Európai Referenciakeret az A1–B1-es szinten a mindennapi nyelvhasználat, rutinszerű kommunikációs helyzetekben való megnyilvánulások ismeretét irányozza elő, így ebből a korpuszból már alacsonyabb szinten is releváns példák meríthetők.

tát az élőnyelvből vett nagy mennyiségű, rendszerezett példán figyelhesse meg, és ne példákából levont, gyakran csak nehezen értelmezhető használati szabályok felől közelítse meg. A nyelvtanuló ezáltal autentikus mondatok birtokába kerül, ezeken keresztül vizsgálhatja a nyelvnek egy olyan aspektusát, amely a tanulás adott fázisában releváns számára. Ennek köszönhetően az élőnyelv működéséről szerzett tudása is mélyül, finomodik, nyelvi tudatossága erősödik (Leńko-Szymańska–Boulton 2015, 3).

Ebben a munkafolyamatban a konkrét példától haladunk az absztrakció felé, ám a folyamatnak csupán egyik eredménye a használati tendenciák rendszerezése. Legalább ugyanennyire lényeges, hogy a tanuló újfajta módon közelít a nyelvhez: megtanulja, hogy bizonyos esetekben kellő mennyiségű, releváns példa vizsgálata jobb eredményre vezet, mint egy-egy elvont szabály értelmezése.

Az alább ismertetendő munkafolyamatban az *eljön* és a *megjön* igék példáján azt kívánom bemutatni, milyen információk nyerhetők ki a választott korpuszból, amelyek segíthetnek két hasonló jelentésű szó (jelen esetben ige) használati jellemzőinek megfigyelésében és elsajátításában. A vizsgálathoz a *Magyar Nemzeti Szövegtár* magyarországi irodalmi és sajtóban megjelent szövegeit, fórumbejegyzéseit, valamint a *Hunglish* filmfeliratainak és irodalmi szövegeinek gyűjteményét használtam fel. A gyakorisági eloszlás megfigyeléséhez két helyen a *Google* keresőprogramján keresztül elérhető dokumentumokat is bevontam a vizsgálatba.

5. A munkafolyamat leírása

A választott lexikai elemeket a javasolt munkamenetben három lépésben vizsgáljuk: (1) előfordulási gyakoriságuk, (2) jellemző környezetük, szemantikai tartományuk és (3) grammatikai, szintaktikai, pragmatikai sajátosságai. Mivel jelen cikk elsődleges célja, hogy a munkamódszert bemutassa, lemondunk a sajátosságok mindenre kiterjedő leírásáról, csak megjegyezzük, hogy ezek mindegyike tovább pontosítható.

5.1. Az igeidők eloszlása gyakoriság alapján

Az összehasonlító vizsgálat első lépésében a gyakoriságot vesszük nagyító alá. Egy egyszerű keresés a jelen és a múlt idejű, egyes szám harmadik személyű alakok gyakoriságára a *Magyar Nemzeti Szövegtárban* az alábbi eredményeket hozza:

1. táblázat: A használati arányok eloszlása a Magyar Nemzeti Szövegtárban

megjött	megjön	eljött	eljön
7989	4059	17623	15338
ebből 2364 mondatkezdő pozíció	ebből 207 mondatkezdő pozíció	ebből 3772 mondatkezdő pozíció	ebből 1378 mondatkezdő pozíció
66%	34%	53,5 %	46,5 %
Összes találat: 12 048		Összes találat: 32 961	

A *Google* keresőprogramjában folytatott keresés egy jóval nagyobb adatbázisban hasonló eredményt mutat:

2. táblázat: Használati arányok a Google keresőprogramban

megjött	megjön	eljött	eljön
899 000	297 000	1 320 000	917 000
75,16 %	24,84 %	59 %	41 %
Összes találat: 1 196 000		Összes találat: 2 237 000	

A fenti adatokból kiderül, hogy az *eljön* és *eljött* együttesen mindkét korpuszban legalább kétszer olyan gyakran fordul elő, mint a *megjön* és a *megjött* igék. Az is látható, hogy a *megjön* ige esetében egyértelműen a múlt idejű alakok dominálnak, míg az *eljön* esetében a múlt idejű alakból mindössze néhány százalékkal van több, mint a jelen idejű alakból.

Ezzel az egyszerű vizsgálattal máris egy fontos jellemzőt tártunk fel a két ige kontrasztív leírásához: amellet, hogy gyakoriság szempontjából az *eljön* ige alakjai vannak túlsúlyban, az is kiderül, hogy a *megjön* igével túlnyomórészt múltban lezárult eseményeket írunk le, míg az *eljön* ige esetében a jelen és a múlt idejű használat is gyakori.

Ezeket a vizsgálati eredményeket első lépésben a tanulókkal is megoszthatjuk, hiszen a jellemző igeidők ismerete is hozzájárul az ige használatáról való tudáshoz. A teljes munkafolyamaton is végigvezethetjük őket, megtaníthatjuk, hogyan végezhetnek tanári segítség nélkül hasonló vizsgálatokat.

5.2. A jelentések eloszlása gyakoriság alapján

A következő lépésben először érdemes önmagunk számára feltérképezni a két ige lehetséges jelentéseit. Nézzük meg ehhez *A magyar nyelv értelmező szótárának* bejegyzéseit az *eljön* és a *megjön* igékhez!² *Eljön*: 1. a beszélő közelébe, lakásába vagy valamely szóban forgó helyre jön, s oda megérkezik; jön és ideérkezik: *Eljön vhova; eljön vkiért, vmiért; gyalog, autón, vonaton jön el. Eljössz hozzám? Jöjjön el holnap újra. Sokan ott voltak az ünnepélyen, kár, hogy ti nem jöttetek el.* Elmegy v. elmenni készül oda, ahova a beszélő is megy: *Eljössz velünk kirándulni? Ki jön el velem? Ő is eljön velünk az ünnepélyre.* 2. Valahonnan útnak indul a beszélő felé, s így tartózkodási helyét elhagyja: *Már eljött hazulról. Mikor visszamentem, még ott volt, csak később jött el. Eljött egész a sarokig.* 3. (átvitt értelemben) <Időpont, -szak> bekövetkezik. *Eljön vminek az ideje, az órája. Végre eljött az ő napja is. Eljött a cselekvés órája. Eljött a szocializmus ideje.*

Ezek után nézzük meg, hogyan csoportosítja az értelmező szótár a *megjön* ige jelentéseit! 1. <Személy dolga végeztével> valahonnan visszatér, megérkezik otthonába, ahol a beszélő vagy az író is tartózkodik. *Megjön az iskolából, a városból, a mezőről, a mulatságból. Megjött a fogságból, a harctérről, külföldi útból. Megjöttek a fecskék, a gólyák.* 2. <Kül. várt, beígért személy> megérkezik oda, ahol várják, v. ahova érkező szándékozik, s ahol a beszélő v. az író is van. *Megjött a vendég, az új munkatárs. Csakhogy megjöttetek! Megjött a csomag, a levél, a távirat, a rendelt kocsi. Mikor jön meg a levélre a válasz?* 3. (átvitt értelemben) <Valamely rendszeresen visszatérő időszak, jelenség, állapot> bekövetkezik, újra itt van. *Megjön a tavasz, a nyár, az ősz, a tél; megjön a farsang; megjön az őszi esőzés.* 4. (átvitt értelemben) <Várt dolog vagy jelenség> megvalósul, létrejön, megjelenik, bekövetkezik. *Megjön majd az is! Hajnalban végre megjött az eső.* <Rendsz. állandósult szókapcsolatokban: vkinek vmely képessége, kedvező testi v. lelki állapota> kifejlődik, létrejön v. újra megjelenik, helyreáll. *Megjön a bátorsága; megjön az esze; megjön az étvágya; megjön a kedve; megjön a szava.*

A fenti – használatra és jelentésre vonatkozó – rövid leírások az anyanyelvi beszélő számára teljesen világosak, hiszen olyan implicit, nem reflektált, spontán módon alkalmazott tudást fogalmaznak meg, amellyel már a szócikk elolvasása előtt is rendelkezett. A példák pedig mindössze arra szolgálnak, hogy felidézzék számára a már eleve ismert jelentéseket (Kiss 1999).

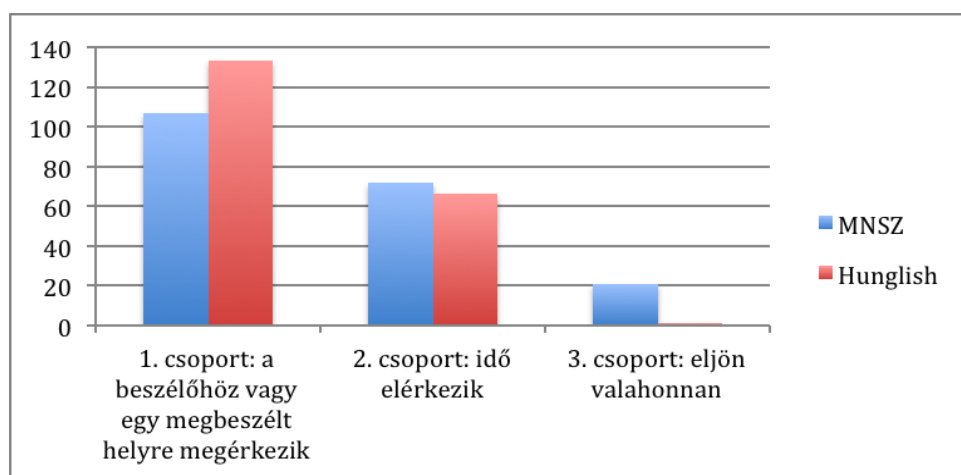
A nyelvtanuló azonban egy efféle összefoglalással csak nehezen boldogul, hiszen általában az anyanyelvi beszélőhöz képest jóval kevesebb tapasztalata van a nyelvhasználatot illetően. Egyrészt jóval több példára van szüksége, mint amennyit a szótárban talál, másrészt olyan jellegűekre, amelyek a jellemző használatot, nyelvi környezetet is bemutatják, és amelyek

² Ezen a helyen nem idézem azokat a példákat, amelyek szépirodalmi szövegekből vett idézetekben találhatók.

mennyisége és sorrendje tükrözi a jelentések gyakoriságát. Mint feljebb már említettem, az értelmező szótár elsősorban nekünk, nyelvtanároknak segít a jelentések feltérképezésében. A szótári definíciókat tehát ne ebben a lépésben ismertessük meg a tanulókkal, hanem csak azután, ha a korpuszból vett, nagy mennyiségű, rendszerezett példán keresztül megfelelő mennyiségű nyelvi inputot szereztek, és a példákat már tanulmányozták, elemezték (4.3–4.5). Azt is látni fogjuk, hogy a szótár definíciói a korpuszokból vett példákhoz köszönhetően tovább finomíthatóak és számos olyan, a nyelvtanuló számára hasznos információkkal bővíthetőek, amelyek sem a szótárban nem szerepelnek, sem az anyanyelvi beszélő nem képes saját nyelvi tapasztalatai alapján levonni.

Ha jelentésük szerint osztályozzuk a *Magyar Nemzeti Szövegtár* első kétszáz példáját, akkor azt látjuk, hogy az *eljön* ige az esetek több mint felében a szótárban első jelentésként definiált 'megérkezik valahova' jelentésben fordul elő, egészen pontosan 107-szer. A második leggyakoribb jelentés a szótár által harmadik, átvitt jelentésként megadott jelentés (időszak, idő elérkezik), amely 72-szer szerepel a korpuszban. A másodikként megadott 'eljön valahonnan' jelentés a korpuszban viszonylag ritka, 21 előfordulással az összes használatnak kb. 10 százalékát teszi ki. A *Hunglish* korpuszában az eloszlások aránya 133, 66 és 1.³

1. ábra: Az *eljön* ige szótárban feltüntetett jelentéseinek eloszlása a *Magyar Nemzeti Szövegtárban* és a *Hunglish* korpuszában⁴

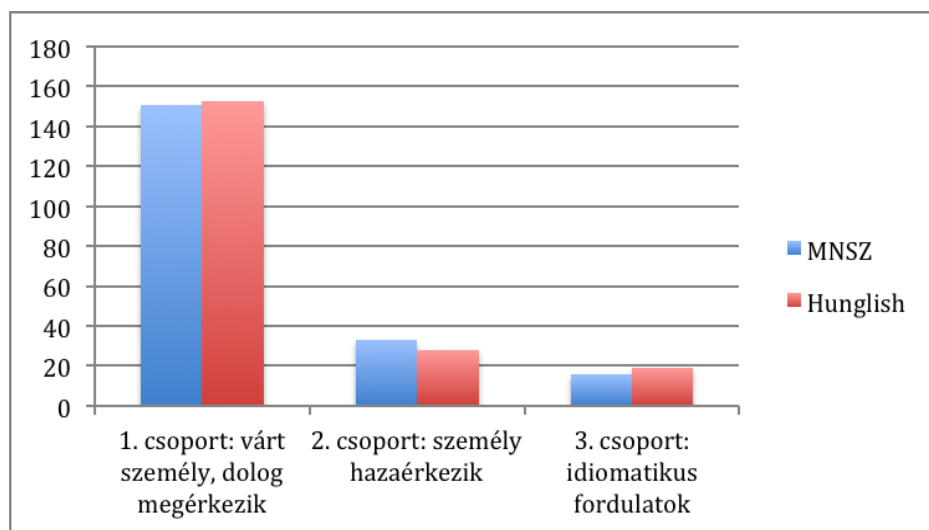
A 2. ábrán a *megjön* ige jelentéseinek eloszlását tanulmányozva azt látjuk, hogy a két korpusz erős hasonlóságot mutat. Idiomatikus fordulatokból van a legkevesebb (MNSZ: 16, Hunglish: 19 találat), de a 'hazatér, hazaérkezik' jelentés is viszonylag ritkán fordul elő (MNSZ: 33, Hunglish: 28 találat). A legtöbb példát a 'várt személy, dolog megérkezik' jelentéshez találjuk (MNSZ: 151, Hunglish: 153 találat).⁵

³ Az első és a harmadik jelentés eloszlásának különbségét a szövegek regiszterbeli különbsége magyarázhatja. A *Hunglish* korpuszában nagyobb számmal található informális kommunikációs helyzetekre jellemző megnyilvánulások, mint a *Magyar Nemzeti Szövegtárban*. A hipotézis igazolására további vizsgálatokra volna szükség.

⁴ A MNSZ korpuszában a találatokat a még pontosabb eredmények érdekében igeidők, szám, személy és mód szerint is lekérdeztük.

⁵ Az 'ismétlődő időszak visszatérése' jelentést a 'várt személy, dolog megérkezik' jelentés alá soroltuk be, hiszen valójában ennek egyik alcsoportját képezi.

2. ábra: A megjön ige szótárban feltüntetett jelentéseinek eloszlása a Magyar Nemzeti Szövegtárban és a Hunglish korpuszában

5.3. A példák rendszerezése: eljön

A Magyar Nemzeti Szövegtár és a Hunglish korpuszában több ezer példát találunk az *eljön* igével. A merítés elsődleges kritériuma, hogy ebből a nagyon bőséges anyagból olyan mondatokat gyűjtsünk ki, amelyek a gyakori, jellemző használati lehetőségeket mutatják. Amint korábban már megállapítottuk, a nyelvtanulónak nagy számú példára van szüksége ahhoz, hogy a nehezen körülírható jelentésű lexikai elemek használatát el tudja sajátítani. Ha a jellemző használatra keresünk példákat, természetes, hogy a választott mondatok között ismétlődéseket, részleges átfedéseket fogunk tapasztalni. A tipikus kontextus(ok) rögzítéséhez szükség van az ismétlődésre, de mivel a mondatok az átfedések mellett mindig tartalmaznak némi variációt is, újabb és újabb – hasonló, de nem teljesen azonos – nyelvi környezet megfigyelését is lehetővé teszik. Sinclair szerint „tíz példa szegényes minta; legalább ötvenre van szükség, hogy egy szó jelentéseit körvonalazhassuk, és százötvenre ahhoz, hogy megbízhatóan számoljunk be róluk” (Sinclair 1993, 7; idézi Szirmai 2005, 29). Mivel tapasztalataim szerint száz–százötven példával a nyelvtanulók – kivált alacsonyabb nyelvi szinteken – nemigen tudnak mit kezdeni, a nekik szóló példasor összeállításánál az ötven mondatot tartom irányadónak.

A következő lépésben az általunk összeállított példatárral dolgozunk. Az alábbi mondatok a Magyar Nemzeti Szövegtár sajtó, személyes és irodalmi szövegek valamint a Hunglish filmfelirat és szépirodalmi szövegek alkorpuszaiból származnak, amelyeket szemantikai alapon csoportosítottam. A különböző jelentéseket nem adtam meg – ezeket az elemzés során derítik majd ki a nyelvtanulók. Az első fázisban a példák megfigyelésén, a sokrétű nyelvi tapasztalat felépítésén van a hangsúly. Az *eljön* igével az alábbi ötven példát választottam, a példák mennyiségét a jelentések gyakoriságának megfelelően:

1. csoport

Ugye, eljössz?

Eljössz?

Eljössz megnézni a meccset?

Eljössz velünk?

Eljöttél!

Hát eljöttél.

Eljött hozzám.

Tudtam, hogy eljössz!

Remélem, el tudtok jönni.

Kösz, hogy eljöttél.

Kösz, hogy eljöttetek.

Köszönöm, hogy eljöttél.

*Jó, hogy eljöttél.
Jól tetted, hogy eljöttél.
Örülök, hogy eljöttél.
Örülnénk, ha eljönnél.
Szeretném megköszönni, hogy eljöttetek a dr.
Meinheimer tiszteletére adott fogadásunkra.
Személyesen is eljöttem, hogy megköszönjem.
Nem tudom, jó döntés volt-e, hogy eljöttem.
Eljött, ahogy ígérte.
Ha te ott leszel, talán a többiek is eljönnek.
Egyszer eljöttek az unokatestvéreim, és nekik is
megmutattam a házat.
Eljöttél meglátogatni bennünket?*

2. csoport

*Eljön még a mi időnk!
Eljön a te időd.
Eljön mindennek az ideje.
Tudtam, hogy egyszer eljön ez a nap.
Eljött az én időm.
Eljött a nagy nap.
Eljött a búcsú ideje.*

3. csoport

*Eljössz velem Párizsba, vagy nem?
Eljössz velem moziba?*

4. csoport

Eljött értem apukám, és hazavitt.

5. csoport

Láttam, hogy nincs szükség rám, ezért eljöttem.

*Szerinted eljön?
Az anyja és az apja is eljött, hogy beszéljen
velünk.
Tegnap volt a születésnapja. Eljött hozzá az
anyja és az öccse.
Eljöttél meglátogatni a barátaidat?
Sokan eljöttek a bulira?
Szeretném, ha eljönne erre az útra.
Amikor eljött hozzám, már tudta, hogy el fog
utazni.
Sajnos nem tudtam eljönni.
El tudsz jönni?
Nem tudok eljönni.*

*Eljött a döntő pillanat.
Eljött a karácsony is.
Eljött a születésnapom... és nem kellett újra
ugyanazt kívánnom.
Eljött augusztus eleje, semmi. Eljött a közepe is,
de semmi.*

Ágnes is eljött velünk túrázni.

Eljött a gyűrűért.

Eljöttem otthonról.

A vizsgált korpuszok szerint az *eljön* legtöbb esetben a szótárban elsőként megadott ('a beszélő közelébe (...) vagy valamely szóban forgó helyre jön s oda megérkezik') jelentésben fordul elő, így a legtöbb példamondatban ezzel találkozunk a nyelvtanuló.

A második csoportba azok a mondatok tartoznak, amelyeknek alanya idővel kapcsolatos kifejezés: pl. *Eljött a nagy nap. Majd eljön a te időd* stb.

A harmadik és negyedik csoport az első szótári jelentés két alcsoportjának felel meg (ezeket az 1. ábrán az első jelentés alá soroltuk).

A szótárban másodikként megadott ('valahonnan útnak indul a beszélő felé, s így tartózkodási helyét elhagyja') jelentés a korpuszban igen ritka: *Láttam, hogy nincs szükség rám, ezért eljöttem. Eljöttem otthonról.*

A mondatokat tanulmányozva azt is megállapíthatjuk, hogy a szótár definícióit több helyütt is tovább pontosíthatjuk. Például az első csoport leírását kiegészíthetjük azzal a megfigyeléssel, hogy az itt felsorolt mondatok többsége valamilyen meghívásra adott válasz, reakció: *Megígérte, hogy eljön. Azt mondta, hogy eljön. Köszönöm, hogy eljött. Örülnénk, ha eljönnél* stb.

Az elemzés során az is világossá válik, miért választottuk külön a harmadik és a negyedik csoportot a korpuszból nyert információk alapján. Bár a szótár ezeket is az első jelentés alá sorolja, látjuk, hogy az ige bővítményei mindhárom jelentésben különbözőek, illetve a csoportok között más eltérések is feltárhatóak; ilyen például a jellemző mondatfajta és a pragmatikai jellemzők. Az *eljön valakivel valahova* gyakran – igaz, nem kizárólag – olyan jelen idejű kérdésekben fordul elő, amelyekkel elhívunk valakit valahova: *Eljössz velem*

moziba? Eljössz velem Párizsba? stb. Az *eljön valakiért valahova* jelentés pedig egyenesen új aspektussal bővíti az ige szemantikai tartományát: *Eljött értem apukám, és hazavitt. Eljött a gyűrűért.* Az *eljön* ige itt ugyanis nem a valahova való tartós megérkezést jelöli, mint az 1–3. csoport mondatainak esetében, hanem valaminek vagy valakinek egy bizonyos helyről való elhozatalát. Rövid ideig tartó cselekvést ír le, amelyet távozás követ. Az első csoportot a nyelvhasználati jellemzők világos prezentálása érdekében volt érdemes további alcsoportokra osztani.

Ezeket a jellemzőket a nyelvtanulók vonják le. Ehhez először tanulmányozzák a mondatokat, majd megpróbálják összegyűjteni az egyes csoportok jellemzőit. A megfigyelés irányítását kérdésekkel is segíthetjük: pl. *Milyen szó áll gyakran az ige előtt? Hol áll az ige a mondatban? Melyik igeidő/személy dominál? Miben hasonlítanak a csoport mondatainak alanyai? Hogyan írhatjuk körül az ige jelentését az egyes csoportokban? Milyen bővítményei vannak az igének?* stb. Ismét emlékeztetnék arra, mennyire fontos tudatosítani a nyelvtanulókkal, hogy a példamondatok gondos átolvasása legalább annyira lényeges, mint a csoportok jellemzőinek összegyűjtése és megfogalmazása, hiszen ez utóbbi művelet szükségszerűen leegyszerűsíti és leszűkíti a példából nyerhető információkat. A példák ismételt átolvasása újabb és újabb aspektusokkal gazdagíthatja az igeről való gyakorlati tudást, még akkor is, ha ennek a tudásnak nem minden részletét tudjuk explicit módon leírni. A munkafolyamat következő lépésében a tanulók által leszűrt jellemzőket összehasonlítjuk a pontosításokkal kiegészített szótári definíciókkal.

5.4. A példák rendszerezése: megjön

Hasonlóan járunk el a *megjön* ige esetében is. Ezzel az igével a Magyar Nemzeti Szövegtár és a Hunglish korpusza alapján az alábbi ötven példát választottuk, szemantikai kritériumok szerint a következőképpen csoportosítva:

1. csoport

Itt van, megjött a válasz.

Végre megjött az italunk.

Ha megjönnek az eredmények, kivel kell beszélnem?

Legyenek készen, mire megjön az engedély!

Délutánra szokott megjönni a kenyér.

Amikor megjött az értesítés, hogy az apja eltűnt, nagyon megijedt.

Megjöttek az első gólyák.

Nézzétek, gólyák! Megjöttek végre!

Na, megjött a láda Pestről.

Megjött a titkos üzenet.

Végre megjött a pizza!

És a pénz is megjön majd a jövő héten.

Na, jó, ülhetsz a fotelban, amíg megjön a taxi, de aludni nem engedlek.

Ha megjön a tavasz, elutazom Kiskunmajsára.

Megjött a fagy is.

Megjött az első hó.

Napok múlva megjött az eső.

Holnapra biztosan megjön a szél.

Mikó úr, megjött a felesége.

Úgy látom, megjött a gondnok.

Ha megjön Peti, mit mondasz neki?

Na végre, megjöttél!

Szevasz, Joci! Hát megjöttél?

Megjött a postás.

Megjött az orvos.

Végre megjött Rosemary.

Ilona néni, megjött a Pista!

Amíg a doktor úr megjött, ott maradtam Ilona néni mellett.

Itt van Süsü! Megjött Süsü! Sziasztok!

Jó, hogy megjöttél.

Csak hogy megjöttél!

Öt órát vártam, míg végre megjött.

Örülök, hogy megjöttél.

Amint a professzor megjön, értekezletet tartunk.

Menned kéne, mielőtt Harald megjön.

Beszélek a sráccal, ha megjön.

Elnézést, de megjött az újságíró.

Azt mondta, parkoljunk itt háromkor, és várjunk, amíg megjön.

2. csoport*Megjöttem!**Megjöttél?**Angéla, megjöttem!**Apám szeptemberben jött meg a frontról.**Reménykedtek, hogy majdcsak megjön a rég elment családtag.**Van, amikor két hét, van, amikor egy hét múlva jön haza, de azért megjön mindig.**Elmegy sétálni, de már jóval hat előtt megjön. Itthon családiasabb.**Mindig olyan lehetetlen időpontokban tudsz megjönni!***3. csoport***Házasodjunk össze, mielőtt megjön az eszed.**Végre megjött az önbizalma.**Hogy megjött a hangja!**Majd megjön a bátorságod.*

A *megjön* igét tartalmazó mondatokat a korpusz alapján alapvetően egy domináns és két ritkábban előforduló jelentés köré csoportosíthatjuk: (1) várt személy vagy esemény elérkezik, (2) valahonnan visszatér, megérkezik otthonába, (3) idiomatikus fordulatok. A példából az is világos, hogy tulajdonképpen mindhárom esetben arról van szó, hogy a beszélő várta az adott cselekvés bekövetkezését, egy adott személy vagy dolog érkezését. A jelentést a mondatokban igen gyakran előforduló *végre* határozószó is erősíti.¹ Ebben magyarázatot találunk a dominánsan múlt idejű előfordulásra is, hiszen a mondatok többsége egy-egy esemény bekövetkeztét, lezárulását adja hírül.

5.5. Példa a kollokációs vizsgálatokra

A Magyar Nemzeti Szövegtár keresőfelülete kollokációs vizsgálatokra is lehetőséget ad. Ezeket elvégezve pontosabb adatok nyerhetők arról, ami „a szó körül van,” azaz felállíthatjuk a vizsgált szót jellemzően kísérő szavak és kifejezések listáját, és ezek mondatbeli helyéről, azaz a szórendről (erről a magyar nyelvben olyan problémásnak tartott aspektusról) is levonhatunk következtetéseket. Például felállíthatjuk az igét jellemzően megelőző idő- és módhatározók, tipikus mondatkezdetek gyakorisági sorrendjét, és – legalább részben – leírhatjuk a velük járó szórendet:

eljött + alany (leggyakrabban személy)**eljön + alany (leggyakrabban személy)**ÖRÜLÖK, HOGY / JÓ, HOGY / KÖSZÖNÖM, HOGY *eljött + alany* (leggyakrabban személy)REMÉLEM, HOGY *eljön + alany* (leggyakrabban személy)HA *eljön + alany* (leggyakrabban idő)MAJD (egyszer) *eljön + alany* (leggyakrabban idő)VÉGRE *eljött + alany* (leggyakrabban idő)ÚJRA *eljön + alany* (leggyakrabban idő)LASSAN *eljön + alany* (leggyakrabban idő)**megjött + alany (személy vagy dolog)**VÉGRE *megjött + alany* (személy vagy dolog)HA *megjön + alany* (személy vagy dolog)MAJD(csak) *megjön + alany* (személy vagy dolog)MIRE *megjön + alany* (személy vagy dolog)

Fontos hangsúlyozni, hogy a fenti információk kizárólag korpuszból nyerhetők ki. Korpusz nélkül még az anyanyelvi beszélő sem rendelkezik megbízható mennyiségű és minőségű statisztikai adatokkal, valamint olyan eszközökkel, amelyek alapján a vizsgált lexikai elemmel gyakran együtt használt szavak listáját összeállíthatná. Márpedig – amint a cikk

¹ Az a tény, hogy a *megjön* szűkebb jelentésmezővel bír, magyarázatul szolgálhat arra, miért fordul elő ritkábban a korpuszokban, mint az *eljön*. A hipotézis megerősítésére további vizsgálatokra volna szükség.

elején utaltunk rá – éppen a gyakori szókapcsolatok, preferált kifejezőmódok jelenléte az, amely az anyanyelvi beszélő természetes nyelvhasználatát jellemzi (még ha ennek az anyanyelvi beszélő nincs is feltétlenül tudatában), és amelyekre a nem anyanyelvi beszélőnek a nyelvtanulás során olyan nagy szüksége van.

Elemzésünket tovább folytathatjuk, ha a rendelkezésünkre álló példákon további szintaktikai-grammatikai vizsgálatokat végzünk. Az egyszerű mondatok szerkezetét összehasonlítva látjuk például, hogy mindkét ige – ahogy sok más igekötős ige is – általában mondatkezdő (hangsúlyos) pozícióban áll: *Eljött a nagy nap. Megjött a pizza* stb.

Ha a mondatokat bővítjük, a gyakran használt határozók tekintetében ugyan különbségek vannak, ám ezek mondatbeli pozíciója és funkciója (legtöbbször mód- és időhatározó, amely az ige előtt áll) megegyezik: *ha / majd (egyszer) / lassan + eljön + alany* (személy vagy tárgy), *végre / ha / majd(csak) / mire + megjött + alany* (személy vagy tárgy). Az igékkel használt helyhatározók listája részben fedi egymást, a személyes névmás ragozott alakja (*hozzám* stb.) azonban jóformán csak az *eljön* igével használatos.²

A segédigékkel alkotott szerkezeteket vizsgálva kiderül, hogy leginkább a *tud* igét használjuk, elsősorban az *eljön* igével együtt: *El tudsz jönni? Nem tudok eljönni* stb., a *megjön* igével csak igen ritkán, speciális jelentésben fordul elő, mégpedig ha szemrehányást teszünk: *Mindig olyan lehetetlen időpontokban tudsz megjönni!*

Már ez a – teljesség igénye nélkül készített – leírás is mutatja, hogy más-más jelentés esetén nemcsak az ige szemantikai, de grammatikai, szintaktikai, sőt pragmatikai jellemzői is eltérnek.

Vizsgálataink alapján megállapíthatjuk, hogy bár a *megjön* és az *eljön* jelentése első látásra igen hasonló, a mondatban nagyon is eltérően működnek. Minél részletesebben térképezzük fel a két ige viselkedését, annál egyértelműbben választhatók el egymástól használati jellemzőik, és annál több fogódzót kap a nyelvtanuló, hogy a két igét megfelelő kontextusban tudja használni.

5.6. A munkafolyamat zárása: a rendszerezés

A munkafolyamat záró lépéseként egy rövidebb, rendszerezett áttekintést készítünk a jelentésekről. Ennek funkciója, hogy – csupán jelzés szintjén – felidézze azt a nagy mennyiségű példát, amelyekkel a nyelvtanuló az előző lépésekben dolgozott, és rögzítse a belőlük levont megfigyeléseket. Az áttekintéshez az értelmező szótár definícióit vehetjük alapul, amit a korpuszvizsgálat során nyert adatokkal egészítünk ki. Az *eljön* ige első jelentéséről és használati jellemzőiről készített összesítés ennek alapján így mutathat:

Személy valahova, ahol a beszélő van (általában meghívásra) ELJÖN.

ÖRÜLÖK, HOGY / JÓ, HOGY / KÖSZÖNÖM, HOGY *eljött* + alany

REMÉLEM, HOGY *eljön* + alany

Örülök, hogy eljöttél. Köszönöm, hogy eljöttek. Nem tudom, miért nem jött el. Ne haragudj, de nem tudok eljönni a bulira. Mikor jössz el hozzánk?

A rendszerező összefoglalás mindegyik csoport esetében hasonló módon építhető: (1) definíció, (2) jellemző szöveggörnyezet szórendi információkkal, (3) tipikus példák.

A nyelvtanuló az összesítéssel természetesen a példatárat is megőrzi, hiszen a két dokumentum együttesen tükrözi a tanulási folyamatot. A nyelvtanuló folyamatosan vissza tud kanyarodni a példákhoz, sőt a példatárat bővítheti is. A módszert elsajátítva pedig egy-egy felmerülő kérdéssel kapcsolatosan önállóan is végezhet egyszerűbb vizsgálatokat. Gyakorlás céljára további korpuszalapú mondatokkal könnyen készíthetőek feladatok is, amelyekben

² A *megjött hozzám* a Google keresőprogramjában 948 találatot mutatott, míg az *eljött hozzám* 56 700 találatot.

például az igét vagy az ige előtt álló szót kell kiegészíteni, a helyes igeidőt vagy igemódot kell eldönteni, szöveget kell írni megadott szókapcsolatokkal vagy mondatokkal stb.

6. Összegzés

Ebben az írásban azt kívántam bemutatni, hogyan segíthetnek a korpuszok a természetes nyelvhasználat jellemzőinek, különös tekintettel az igekötős igék használati tendenciáinak feltérképezésében és elsajátításában. A nagy nyelvi korpuszok – mint az anyanyelvi beszélők valóban elhangzott mondatainak gyűjteményei – megmutatják egy-egy szó előfordulási gyakoriságát és tipikus nyelvi környezetét. Annak szemléltetésére, hogy milyen információkat nyerhetünk ki ezekből az adatbázisokból, és ezeket milyen módszerrel dolgozhatjuk fel a magyaróra keretében, az *eljön* és a *megjön* igéket választottam.

A bemutatott munkafolyamatban a nyelvtanuló először a Magyar Nemzeti Szövegtár és a Hunglish korpuszából vett, nagy számú, jelentés szerint rendszerezett példát tanulmányozza, ezeken figyeli meg az adott szó környezetét, viselkedését. A használati tendenciákra, lehetséges jelentésekre vonatkozó tudnivalókat csupán ezután vonja le. Vagyis nem szabályokhoz rendel példákat, hanem példákhoz használati tendenciákat valamint egyéb – grammatikai, szintaktikai, esetenként pragmatikai – jellemzőket. A jelentések csoportosításához az értelmező szótár definícióit vettük alapul, de – amint láttuk – ezek kiegészítést, pontosítást igényelnek, és a gyakoriságot figyelembe véve sorrendjükön is változtatnunk kell. A bemutatott munkafolyamatban a nyelvtanuló olyan széles körű nyelvi tapasztalatot szerez, amelynek köszönhetően a vizsgált nyelvi elemet sikeresebben képes beépíteni nyelvhasználatába, és ezáltal fontos lépéseket tesz az anyanyelvi beszélőéhez hasonló nyelvi kompetencia megszerzése felé.

Irodalom

- Bárcki, Géza – Ország, László (szerk.) 1959–1962. *A magyar nyelv értelmező szótára*, I–VII. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
<http://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/elolap.php>
- Boulton, Alex – Tyne, Henry 2014. *Des documents authentiques aux corpus*. Collection langues et didactique. Les Édition Didier, Paris.
- Burnard, L. – McEnery, T. (eds.) 2000. *Rethinking language pedagogy from a corpus perspective*. Peter Lang, Frankfurt am Main.
- Carter, Ronald – McCarthy, Michael 2014. *Cambridge grammar of English*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Conrad, Susan 2004. Corpus linguistics, language variation, and language teaching. In: Sinclair, John (ed.) *How to Use Corpora in Language Teaching. Studies in Corpus Linguistics*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia. 67–85.
- Cowie, Anthony P. 1992. Multiword lexical units and communicative language teaching. In: Arnaud, Pierre J. L. – Henri Béjoint (eds.) *Vocabulary and applied linguistics*. Palgrave Macmillan, London. 1–12.
- Davis, Paul – Kryszewska, Hanna 2013. *The company words keep*. Delta Publishing, London.
- Dóla, Mónika 2014. Lexikon és grammatika kapcsolatáról – különös tekintettel az idegennyelv-tanulásra. *Hungarológiai Évkönyv* 15: 8–25.
- Gray, Bethany – Biber, Douglas 2016. *Grammatical complexity in academic English*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Firth, John Rupert 1957. *Papers in Linguistics 1934–1951*. Oxford University Press, Oxford.
- Hoey, Michael 2005. *Lexical priming*. Routledge, London.
- Kiss, Jenő 1999. Nyelvi intuíció és elfogadhatósági ítéletek. In: *Magyar Nyelv* XCV/2: 129–137.
<http://www.magyar nyelv.c3.hu/99-2/kissj.html>

- Leńko-Szymańska, Agnieszka – Boulton, Alex 2015. Data-driven learning in language pedagogy. In: Leńko-Szymańska, Agnieszka – Boulton, Alex (eds.) 2015. *Multiple affordances of language corpora for data-driven learning*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia. 1–14.
- Lewis, Michael 1993. *The lexical approach*. Language Teaching Publications, Hove.
- McCarthy, M. – O'Dell, Felicity 2016. *Academic vocabulary in use*. Cambridge University Press, Cambridge.
- O'Keeffe, Anne – McCarty, Michael – Carter, Ronald 2007. *From corpus to classroom*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Pace-Sigge, Michael T-L. 2013. *Lexical priming in spoken English usage*. Palgrave MacMillan.
- Sinclair, John 1991. *Corpus concordance and collocation*. Oxford University Press, Oxford.
- Szirmai, Mónika 2005. *Bevezetés a korpusnyelvészetbe. A korpusnyelvészet alkalmazása az anyanyelv és az idegen nyelv tanulásában és tanításában*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Felhasznált korpuszok

Hunglish: www.hunglish.hu

Magyar Nemzeti Szövegtár: <http://corpus.nytud.hu/mnsz/>

Szita, Szilvia

Those verbs with a prefix!

The use of corpora in the teaching of Hungarian as a foreign language

This article presents a possible classroom approach to verbs with a prefix, through the use of corpora. Language learners are considered to benefit significantly more from observing the behaviour of real-life utterances than from memorising abstract rules for their use. This is all the more relevant as the precise meaning of certain lexical items – and the way they are used by native speakers – cannot always be captured satisfactorily with rules alone. Examples taken from large linguistic databases and processed with simple statistical tools are, however, capable of providing first-hand information about the use of such items in real-life situations. Not only does an example-based approach allow us to analyse the occurring forms of words, but it also makes possible the observation of the context(s) in which they are used. The study of lists of examples, therefore, enables learners to refine and expand their understanding of how language actually works.

The present paper focuses on Hungarian verbs with a prefix since they seem to present extreme problems for language learners. As a matter of fact, in lack of a comprehensive linguistic description, prefixed Hungarian verbs are a frequent source of error for learners trying to employ them. For the present purpose, two verbs with similar meanings (*eljön* and *megjön* – lit. *arrive*) have been selected to illustrate the relevance and usefulness of the proposed corpus-based analysis. The method presented is aimed to provide Hungarian as a foreign language teachers with practical tools to help their learners build real-life linguistic experience and understand the insights that can be gained from the use of corpora.

Waseda Mika

Mi a különbség a „Megjött a tavasz” és „Eljött a tavasz” között?*

1. Bevezetés

A magyar igekötő használata az egyik legnehezebb elem a japán tanulók számára, különösen akkor, amikor aspektuális különbség nincs, de mégis van valamilyen szemantikai eltérés, mint például a cím példamondataiban. E két igekötős ige (a *megjön* és az *eljön*) használatát fogom elemezni a kognitív szemantika keretében. A célom az, hogy találjak egy hatékonyabb oktatási módszert az igekötős igék elsajátítására a magyart idegen nyelvként tanulóknak.

2. Kollokációs megoldás

Először nézzük meg, mit ír az egyik általánosan használt és megbízható szótár (*Magyar Értelmező Kéziszótár*; Pusztai szerk. 2003):

megjön

1. Eljön oda, ahova várják. ~ **a vendég**. | Visszatér. ~ **külföldről**.
2. <Várt hír, küldemény> megérkezik. ~ **a levél**. | <Gyermek> megszületik.
3. <Időszak, jelenség> bekövetkezik. ~ **a tél**.
4. <Kif-ekben:> vmi (újra) jelentkezik, megnyilvánul. ~ **a bátorsága**: nekibátorodik; biz: ~ **az esze**: a) okosabb lesz; b) józanul, megfontoltan kezd viselkedni; ~ **az étvágya**: (újra) étvágya támad; ~ **a kedve**: a) jó kedvű lesz; b) kedvet kap vmihez; ~ **a szava**: beszédessé válik.

eljön

1. A beszélőhöz, ill. a szóban forgó helyre jön, és oda megérkezik. Eljött **hozzánk**. | A beszélővel együtt elmegy vhoiva. ~ **velem egy darabig**.
2. Vhonnan elindul a beszélő felé. ~ **hazulról**. | Vmely helyet, hivatali beosztást elhagy. **Eljött a régi munkahelyéről**.
3. <Vmi(nek az ideje)> bekövetkezik, elérkezik. | ~ **vkinek az ideje**: a) vki nagy lehetőségekhez jut; b) születésének az ideje elérkezik ; ~ **vminek a sora**: sor kerül rá.

A fenti szótári leírásokból az tűnik ki, hogy a két ige alapjelentése nem különbözik, mindkettő azt jelenti, hogy 'valahova megérkezik'. Abban viszont eltér, hogy mi az alanya. A szótár szerint a *megjön* igének <várt hír, küldemény> vagy <időszak, jelenség> lehet az alanya, az *eljön* igének azonban <valaminek az ideje> lehet. Szóval a kollokációs kapcsolata más.

A kollokáció olyan szókapcsolat, amelynek két vagy több szava gyakran együtt fordul elő, vagyis olyan idiomatikus egység, amelyben a szavak az egyedi jelentésüket megtartva nagy gyakorisággal fordulnak elő együtt. Sok esetben kötött a kollokáció, azaz nem lehet a szavakat más szavakra kicserélni.

A kollokáció kötöttségével magyarázhatóak a következő mondatok:

- (1) Megjött/*eljött a csomag Londonból! Benne ismét szívmengető sorok és tündéri képek Dóri és Barnabás mindennapjaiból. (Google)
- (2) ... de tudni valójában szinte senki nem tudott semmit, egészen addig, míg eljött/*megjött a napja, a kolostort felavatták, s a félrenéző Buddha az aranyozott dobozában végleges helyére odakerült. (Krasznahorkai 2003)

Az (1) mondatban a csomag küldemény, ezért a *megjön* ige szerepel. A (2) mondatban egy eseménynek az idejéről van szó, ezért az *eljön* igét használjuk.

A szótári leírások alapján azonban nem magyarázhatóak a következő mondatok:

- (3) Rufus a hátán vonszolta Ráchelt a partra, akinek közben megjöttek/*eljöttek első fájásai. Ott szülte a fiút. (Nádas 1977)
- (4) Az összes unokatestvéreim között nekem jött meg/*jött el leghamarabb a menzeszem. (Szvoren 2012)

A fenti mondatokból levezethető, hogy a *megjön* ige a dolgok természetes rendje, menete vagy ciklusa szerinti eseményre utal. Az adott kollokáció, mint látjuk: szülési fájások, illetve menstruáció.

A kollokáció a nyelvtanulásban természetesen nélkülözhetetlen, hiszen a szavak többé-kevésbé kötött szókapcsolatokban léteznek. A kollokációs megközelítést alapul véve azonban felmerül a kérdés, hogy hatékonyan segíti-e a tanulót a nyelvelsajátításban, hiszen minden szónak van néhány sajátos kollokációja, és mindegyiket külön-külön kell tanulnia.

3. Prototipikus megoldás

Az igező igé jelentésének az elemzésében hasznos lehet a kognitív nyelvészeti szemlélet. Az angol partikulás ige jelentésének vizsgálatában többen (Brugman 1988, Dewell 1994, Tyler–Evans 2003) kimutatták, hogy az *ige + partikula* összetett szerkezetek jelentése több esetben motivált, és ily módon bizonyos fokig elemezhető és megmagyarázható.

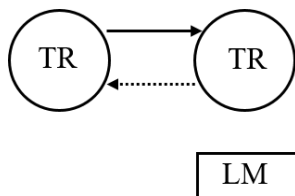
A kognitív szemantikában a partikulák esetében a szó szerinti térbeli jelentés emelkedik ki legjobban a sokféle jelentés közül, mivel ez fordul elő a leggyakrabban, és így ez képviseli a központi, prototipikus jelentést (Rosch 1978, Lakoff 1987, Taylor 1989). A kognitív nyelvészet feltételezése szerint a többi jelentés ebből a prototipikus jelentésből indul ki, és a jelentések közötti kapcsolatok a metafora és metonímia révén jöhetnek létre. A legtipikusabb jelentések általában a szó szerinti, konkrét térbeli jelentések, amelyek nyelvtörténetileg valószínűleg a legkorábban alakultak ki.

Mint ismeretes, a *meg-* igező történetileg a *mögé* határozószóból alakult, az irányjelentése 'hátra' vagy 'vissza' volt (Budenz 1863, 178–181). Ez az eredeti irányjelölő jelentés jelenleg csak néhány igező igében mutatható ki: például *megfordít* 'visszafordít', *megfordul* 'visszafordul', *megjön* 'visszajön', *megtér* 'visszatér' (Soltész 1959, 30), bár nem mindig jelent feltétlenül visszafelé irányulást. A 'vissza' jelentésének elhomályosulása nyilvánvaló tény, amelyet a leíró nyelvészek egyhangúlag elismernek, de néhány igenél, mint pl. a *megjön* vagy *megtér*, még kimutathatónak vélik a 'vissza' jelentés továbbélését (Perrot 1966, 43–44). Hegedűs (2004, 96) a *meg-* igező egyik jelentésárnyalatoként említi az 'újra, vissza, hátra' jelentést: *megadja a pénzt, megvonja vkitől a támogatást, megismeri a régi barátját*.

Igaz, hogy a *meg* igekötő a legtöbb esetben teljes mértékben grammatikalizálódott, az eredeti irányjelentése elveszett, és perfektiváló elemmé vált, de mégis – ahogy a fenti példákban látható – a ’vissza’ jelentése elméletileg feltételezhető. Más szóval ezekben az igékben a ’vissza’ jelentés aktiválódik (Langacker 1988).

A *meg*- igekötő eredeti ’visszafelé mozgás’ jelentését a Langacker-féle modellben (Langacker 1987, 1991) a következőképpen lehet ábrázolni:

1. ábra: A *meg*- igekötő sémája

Az 1. ábra a *meg*- igekötő dinamikus térviszonyát ábrázolja, amelyet két entitás jelez. Az egyik a *trajektor* (TR), amely egy eseményben a legfontosabb szerepet játszó, a beszélői figyelem előterében álló elsődleges figura, a másik a *landmark* (LM), amely a trajektornak a tájékozódási pontot jelölő másodlagos figurája. A trajektor a landmarkhoz képest előtérbe kerül, és a trajektor a landmark viszonyában határozható meg (Tolcsvai 2001, 2005).

Az 1. ábrán a trajektor mozgó tárgy, és a landmarkhoz megy vissza. A vonal a trajektornak a landmark felé haladó útvonalát jelöli. A trajektor a landmark irányába halad, azaz térbeli végpontba ér, amely egyben időbeli végpont is. A *meg*- igekötő perfektiváló elemmé válása az útvonal végpontjának a fókuszba tételezéséből és az útvonalnak a figyelem háttérbe történő helyezéséből eredeztethető.

Véleményem szerint azonban a háttérbe szorult útvonal nem tűnt el teljesen, és adott esetben előléphet és aktiválódhat. Az aktiválódott útvonal jelenléte magyarázza meg a *megjön* ige ciklikusan visszatérő eseményre való használatát.

Ha azt feltételezzük, hogy a *megjön* prototipikus jelentése ’visszajön’, az alábbi mondat jobban értelmezhető:

- (5) 10 perc múlva hallottam, hogy a férjem mondja a gyermeknek, hogy megjött/*eljött a kutya. Erre volt nagy megkönnyebbülés és természetesen az ígért jutalmakat is megkapta a kutya. (Google)

De vajon miért furcsák a (6b) és a (7b) mondatok?

- (6)
 (a) Megjött a kutya.
 (b) ?Eljött a kutya.
- (7)
 (a) Megjött a vonat.
 (b) ?Eljött a vonat.

Több magyar anyanyelvű szerint az *eljön* igeének a prototipikus alanya személy, aki saját akarattal rendelkezik, és általában nem lehet egy állat vagy egy tárgy.

A (7a) mondatban a vonat nem ’visszajött’, hanem itt ’megérkezés’-ről van szó. A megérkezési pont vagy pillanat áll a figyelem fókuszában. Ez a *meg*- igekötő leggyakrabban

használt perfektíváló funkciója. A következő mondatokból is kitűnik, hogy a *megjön* ige a megérkezési pillanatot helyezi a figyelem fókuszába.

- (8) Pontosan 10 órakor megjött/?eljött a miniszterelnök.
- (9)
- (a) Senki sem gondolta volna, de eljött/*megjött a miniszterelnök.
- (b) Senki sem gondolta volna, de időben *eljött/megjött a miniszterelnök.
- (10)
- (a) Aki csak tehetett, eljött/*megjött az előadásra.
- (b) Aki csak tehetett, időben *eljött/megjött az előadásra.
- (11) Tudtam, hogy megjött a lovászlány, mivel apa ádámcsutkája félúton megakadt. (Szvoren 2012)

Ha a mozgás végpontja kerül a figyelem fókuszába, a *megjön* ige használatos. A (11) mondat is arra a pillanatra utal, amikor megérkezett a lovászlány.

Szemben a *meg-* igekötővel az *el-* igekötő előre irányuló mozgást, a kiindulóponttól való távolodást fejez ki (Soltész 1959, 57; Budenz 1864). Az *el-* igekötős ige azt fejezi ki, hogy az alapigében jelzett mozgás a kiindulóponttól távolodik. Ennek ellentmondani látszik az, hogy közelítést jelentő igékhez járulhat távolodást jelentő igekötő: *eljön, elérkezik, elhoz*; ezeknél az igekötős igéknél a mozgás kiindulópontja távol van a beszélőtől, s onnan közeledik a beszélőhöz (Soltész 1959, 38).

- (12) Először Ilike férje halt meg, pedig fiatalember volt még, a mája vagy a hasnyálmirigy, Ilike nem kért boncolást, valamivel százhetvenezer fölött volt a temetés, számla nélkül. De szép volt. Sokan eljöttek/*megjöttek, két lovaskocsira sem fért föl a virág. (Greco 2016)

A (12) mondatban nemcsak a végpont, hanem a távolból a szóban forgó személyhez való közelítés folyamata is a figyelem előtérben áll. Ennek következtében két jelentéstani elem is kapcsolódik az *eljön* használatához. Egyrészt az igyekezet, idő, energia – az ennek megfelelő prototipikus alany egy ember lehet. Másrészt a várakozás és vágyakozás összetevője. Ezek a jelentések metonimikusan vezethetők le a kiindulóponttól távolodás, illetve közelítés prototipikus jelentéséből. A (13) mondatnak az a kontextusa, hogy a fiú várta, hogy újra jöjjön az apa, és meséljen neki, s örül, hogy eljött.

- (13) Itt a mese vége. Menj aludni.” De nem akartam elhinni, hogy vége van. Pedig vissza kellett mennem az ágyamba. „És a csizmák, mi lett a csizmákkal?” – kérdeztem, amikor újra eljött/*megjött és ott feküdhettem a sötétben. (Nádas 1977)

Az *el-* igekötőnek is van perfektíváló jelentése, de eltérő grammatikalizációs fokon áll, mint a *meg-* igekötő. A *meg-* igekötő ma gyakorlatilag teljes mértékben grammatikalizálódott, míg az *el-* megtartja az elsődleges irányjelölő jelentését. Más szóval a *meg-* igekötő esetében eltűnt, és háttérbe került a trajektornak a landmarkhoz haladó útvonala, az *el-* igekötő esetében viszont még ott van, s könnyebben és gyakrabban aktiválódik, mint a *meg-* esetében. Úgy vélem, hogy az útvonal meglétében keresendő a két ige használati különbsége.

4. Összegzés

A fentieket összefoglalva: a *megjön* ige prototipikus jelentése 'visszaérkezés', azaz ciklikus eseményre utalhat. A *meg-* igekötő grammatikalizációval, a mozgás végpontba érésére való figyelemáthelyezéssel a megérkezésre mint perfektív állapotra vonatkozhat. Az *eljön* ige prototipikus jelentése viszont 'távolból közelítés a célponthoz'. A távolság megjárásából metonimikusan létrejöhet olyan használati kötöttség, hogy az *eljön* ige alánya inkább ember, mégpedig valamilyen várt személy vagy metaforikusan megszemélyesített esemény.

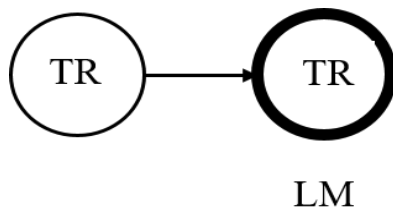
Térjünk vissza az eredeti kérdéseinkre!

(14)

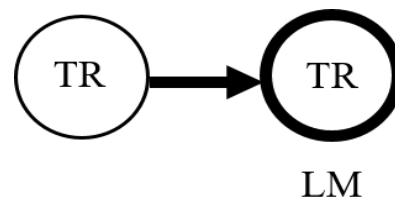
- (a) Megjött a tavasz.
(b) Eljött a tavasz.

Végül is a két mondat között nincs lényeges különbség. Véleményem szerint a (14a) mondat a tavasz megérkezési pillanatát állítja fókuszba, a (14b) mondatban pedig nemcsak a megérkezési pillanat, hanem az előző közelítési folyamat is a figyelem előtérében áll.

2. ábra: A *meg-* igekötő sémája

3. ábra: Az *el-* igekötő sémája

Az igekötő kognitív szemantikai megközelítése hasznos lehet a magyar igekötős ige tanulásában és tanításában, ha további kutatásokkal sikerül kideríteni, hogy a legtöbb igekötő nem csupán véletlenszerűen kapcsolódik egy igehez, hanem a különböző jelentések prototipikus hálózatot képeznek, és motiváltak.

Az elmondottakkal remélhetőleg sikerült bemutatni, hogy a kognitív megközelítés alkalmas arra, hogy például az igekötős igék legkülönbözőbb típusaiból egyre többet értelmi alapon rendszerezzen, de azt nehéz megjósolni, hogy ennek a vállalkozásnak mikor érünk a végére. Egy ideig azonban bizonyosan nem maradunk munka nélkül.

Irodalom

- Budenz József 1863. A magyar *meg* igekötőről. *Nyelvtudományi Közlemények* 2: 161–188.
 Budenz József 1864. A magyar *el* igekötőről. *Nyelvtudományi Közlemények* 3: 73–96.
 Brugman, Claudia 1988. *Story of OVER*. Garland, New York.
 Dewell, Robert B. 1994. *Over again: Image-schema transformations in semantic analysis*. *Cognitive Linguistics* 5/4: 351–380.
 Hegedűs Rita 2004. *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
 Lakoff, George 1987. *Woman, Fire and Dangerous Things*. University of Chicago Press, Chicago & London.
 Langacker, Ronald W 1987. *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 1, Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press, Stanford.
 Langacker, Ronald W. 1988. A View of Linguistic Semantics. In: Brygida Rudza-Ostyn (ed.): *Topics in Cognitive Linguistics*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
 Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. 2*. Stanford University Press, Stanford.
 Perrot, Jean 1966. *Adalékok a meg igekötő funkciójának vizsgálatához a mai magyar nyelvben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar Értelmező Kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Rosch, Eleanor 1978. Principles of Categorization. In: Rosch, E. – Lloyd B.B. (eds): *Cognition and Categorization*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Hillsdale. 27–48.
- J. Soltész Katalin 1959. *Az ősi magyar igekötők (meg, el, ki, be, fel, le)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor. 2001. Conceptual metaphors and blends of „understanding” and „knowledge” in Hungarian. *Acta Linguistica Hungarica* 48: 79–100.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. Kognitív jelentéstani vázlat az igekötős igéről. *Magyar Nyelv* 101: 7–43.
- Taylor, John 1989. *Linguistic Categorization – Prototypes in Linguistic Theory*. Clarendon Press. Oxford.
- Tyler, Andrea – Vyvyan Evans 2003. *The Semantics of English Prepositions*. Cambridge University Press, Cambridge.

Források

- Grecsó Krisztián 2016. *Jelmezbál*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Krasznahorkai László 2003. *Északról hegy, Délről tó, Nyugatról utak, Keletről folyó*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Nádas Péter 1977. *Egy családregény vége*. Jelenkor Kiadó, Budapest.
- Szvoren Edina 2012. *Nincs, és ne is legyen*. Új Palatinus Könyvesház, Budapest.

Waseda, Mika
„Megjött a tavasz” and „Eljött a tavasz” (*‘Spring is here’*)
What is the difference?

Both Hungarian sentences “*Megjött a tavasz*” and “*Eljött a tavasz*” mean ‘*Spring has come*’, with no obvious difference in aspect or function. This paper uses the cognitive framework of image schema, focusing, foregrounding and activation to investigate whether there is any pragmatic difference between the two sentences.

Historically, both verbal prefixes *meg* and *el* evolved from adverbial elements indicating direction of movement – “back” and “off” respectively. This movement consists of a starting point, a path, and an end-point. It is argued in the paper that the perfectivising function of the verbal prefixes today originates in the central image schema of movement and emerged through metonymical extension, end-point focusing and path backgrounding.

The verbal prefix *meg* has almost entirely grammaticalised by now, and it solely focuses on the end-point of the process. On the other hand, the verbal prefix *el* has not yet grammaticalized completely, and it does not only focus on the end-point, but also on the path of the movement. The paper offers an analysis to show how this line of explanation can account for the subtle difference in the use of the two prefixed verbs.

II. NYELV ÉS KULTÚRA

Sturcz Zoltán

Egy reformkori konzervatív, Dessewffy Aurél a magyar nyelvről és a magyar kultúráról

A család, az indíttatás, a tanulmányok

A sajátos írású és a még inkább sajátos ejtésű arisztokratikus Dessewffy név számtalan nagy személyiséget, hőst, mártírt adott a századok során a magyar történelemnek. Elég csak az 1848/49-es szabadságharc vértanú tábornokának, Dessewffy Arisztidnek a nevére gondolni. Mellesleg megjegyezhetjük, ezzel a családi névvel tizennégyen vettek részt a szabadságharcban, köztük egy másik „rendkívüli” Dessewffy, Dessewffy Dénes, aki Prágából hazalovagolt egy huszárszázaddal. Jókainak az ő katonai kalandja adta az ötletet – *A kőszívű ember fiai* című regényében – a Baradlay-huszárok hazatéréséhez.

A reformkor politikai harcaiban is többször feltűnik ez a név. Az egyik ezek közül írásunk tárgya Dessewffy Aurél, akit egyik méltatója – Marx Tibor István – a következő sorokkal mutat be egyik internetes írásában: „Gróf Dessewffy Aurél a magyar arisztokrácia egyik kiemelkedő, a 19. század honi konzervatív gondolkodásának pedig legmeghatározóbb alakja volt. Írásunkkal a nagyszabású személyiség emléke előtt kívánunk tisztelegni, olyan utat felidézve, amely példaértékű foglalatát adja az uralkodóhoz, illetve a monarchikus elvhez való hűségnek, a felelősségteljes hazafiságnak, valamint a társadalom egészét áthatni akaró aktivitásnak egyszóval mindannak, ami a valódi arisztokratizmus mibenlétét jelenti” (Marx 2016). Jelen dolgozat a nyelvpolitikust, a művelődéspolitikust kívánja bemutatni.

A megközelítő bemutatáshoz számtalan más forrást is használhatunk. Ezekből kiderül, hogy cserneki és tarkeői gróf Dessewffy Aurél 1808. július 27-én Zemplén megyében Nagymihályon született, és 1842. február 9-én Pesten halt meg. (Megjegyzés: Nagymihály – szlovák nevéen Michalovce, korábban Michalany; német nevéen GrosMichel – Szlovákiában Kassától mintegy 50 km távolságra található kisváros.) A források többsége megemlíti, hogy főrend, politikus, a magyar konzervatív párt meghatározó alakja, közíró, szerkesztő, a Magyar Tudományos Akadémiának levelező tagja, a Kisfaludy Társaságnak alapító tagja.

Szülei jelentős eszmei, erkölcsi befolyást gyakoroltak rá: az apa Dessewffy József gróf (1771–1843), az anya Sztáray Eleonóra (1780–1849) grófnő. Az apa mély klasszikus műveltséggel rendelkező és a kor aktuális szépirodalmában, sőt szakirodalmában is rendkívül tájékozott főúr, aki számára a magyarság és a magyar nyelv meghatározó volt. Életrajzírója idézi egyik levelének részletét, amit Kazinczynak címzett, akihez közel negyvenévnnyi barátság kötötte:

„Hazám nyelve volt az első nyelvem. Későbbi utazásaim ugyan félbe szakasztották a magyar szólás gyakorlatát, de én akkor is, a hol és mikor lehetett, és mint kitelt tőlem magyarul beszéltem és olvastam. Már régen tudtam magyarul, minekelőtt francziául kezdettem volna beszélni. Tizenhét esztendő koromban még egy szót sem tudtam németül.” (Ferenczy 1897, 8)

Gyermekeit – Aurélt, Emilt, Virginiát, Marczelt – is ebben a szellemben nevelte: a magyarság és a magyar nyelv elsőbbségének gondolatkerében. Minden bizonnyal a fiának, egyben író- és harcostársának, Aurélnak szánhatta az *Egy fiatal urfi emlékkönyvébe* című, 1819-ben keletkezett versét, amelyben így ír: „Ahogy a nyelv a szív a gondolkodásnak / Eleven jelképe’ és élénk bélyege [...] Nézd minden okos nép nyelvét mint faragja / Azért él, virágozik’ s el nem temettetett.” A nyelvekre legfogékonyabb fiát, Aurélt görög és latin nyelvre is oktatta. A

nyelvek iránt igen érzékeny fiú tíz éves korában az Iliász első könyvét kívülről tudta. A nyelvi képzésben az igen művelt édesanya is részt vett, ő tanította franciára és olaszra. Az udvarházban pedig a „tót” nyelvet is megismerte. A házi nevelők munkáját is a gyakorlatban az édesanya irányította, elviekben pedig az apa, akinek kialakult nevelési koncepciója volt, sőt egy nagyobb műve részeként, éppen a bevezető egységben rögzítette az ifjúság neveléséről szóló alapelveit. Az atyai birtok udvarháza és a kassai ház kulturális központok is voltak, írók, művészek, politikusok egyaránt megfordultak ott, többek között Kazinczy Ferenc is rendszeres vendég volt, aki rendkívüli hatással volt az ifjú Aurélna. Annak is jelentősége van, hogy a családnak szokatlan nagyságú és tudatosan fejlesztett könyvtára volt: az egyik testvér visszaemlékezése szerint „több ezer kötetre menő válogatott könyvtárról” van szó.

Az apa nevelési elveihez tartozott, hogy a gyermekek nyilvános iskolába is járjanak, sőt a gyermekek neveléséről nagyon átgondolt, felépített és írásban is rögzített tervezete volt. Így került Aurél 1823-ban a kassai iskolába, és itt tanult meg – magánszorgalomból – németül. Megemlíthetjük, hogy az angol nyelvet későbbi angliai utazására készülve, illetve annak során sajátította el. Így gyakorlatilag poliglottnak tekinthetjük, mivel nyolc nyelv birtokában volt, úgymint: magyar, „tót” (ezt saját szavai szerint a „cselédektől felkapva” tanulta), latin, görög, francia, olasz, német, angol. Tanulmányai és olvasmányai során ezeket használta, az általa kedvelt jogtudományi, államtudományi, politikatudományi munkákat eredetiben olvasta. A rá emlékezők – többek között Emil testvére – szerint mindehhez társult az a sajátos képessége, hogy rendkívül gyorsan, de ugyanakkor mélyen, értően és az ismereteket megőrzően tudott olvasni. Nem véletlen, hogy nyelvtudása és érdeklődése – szándékaiban, gondolataiban – a diplomácia felé terelte, de életútja egyre inkább a politika, a közszereplés felé irányította.

Nyelvtudása, olvasottsága, tájékozottsága az irodalom felé is vitte. Fordításokkal próbálkozott, verseket írt, sőt drámai írásokkal és esszé jellegű tanulmányokkal is kísérletezett, ráadásul több nyelven: leginkább magyarul, de olykor franciául vagy németül is. Munkái egy részét az apja által indított Felső Magyar Országai Minervában publikálta. Ezek inkább az irodalomtörténet és a stílustörténet számára lehetnek érdekesek. 1823-ban a költészetével kapcsolatosan így ír:

„Ezen esztendőben tettem néhány poétai próbatételt is. [...] De csakhamar átláttam, hogy költőnek nem születtem.” Később pedig, 1836-ban mintegy önértékelésként így fogalmaz: „Literaturai életem számos töredékeket és próbálkozásokat, de semmi befejezettet nem szült.” (Dessewffy 1887, 309, 408)

A közéleti, a politikai pályáiv

A fiatal Dessewffy Aurélna testvére, Emil visszaemlékezéseiben a következőket írja: „Már 14,15 éves korában kezdé tehát Aurélna tisztiválasztásokra, megyegyűlésekre atyját elkísérni, ki vele ez időben a’ hazai felvidék és Morva meg Gácsország’ egy részét is beutaztatá” (Koszorú 1857, 16). Valós politikai, közéleti, hivatalnoki tapasztalatszerzése gyakorlatilag Pozsonyban elkezdődik, ahova atyja magával viszi a reformkort megnyitó, 1825-ös országgyűlésre. Az apa itt is kinyilvánította a magyar nyelv iránti teljes elkötelezettségét. Egyik beszédében ki is fejt, hogy hazai „extenzív kultúrát” nem lehet holt nyelven, azaz latinul művelni. Meghatározó élmény volt az ifjú Dessewffy számára, hogy tizenhét évesen közvetlen kapcsolatba kerül Széchenyivel, Wesselényivel és olyan meghatározó családokkal, mint a Károlyiak, a Zichyek vagy az Eszterházyak. Így emlékezik vissza az első országgyűlési időszakára:

„Az országgyűléssel új epocha kezdődött életemben. Széles mezőt leltek itt kifejtésre a bennem szunnyadó jó és rossz tulajdonok. Apám által csakhamar megismerkedtem a diaeta minden nevezetesebb embereivel. Nagy faiseur valék az oppositio részére, újságot kezdtem, mely aztán elmaradt, beszédeket készítettem a gyengébb tagok részére stb.” (Dessewffy 1887, 400)

Jogi tanulmányai lezárásaként 1827-ben visszatér Kassára. Apja kapcsolatai révén Pestre kerül joggyakorlatra, ahol hamarosan Pest megye tiszteletbeli aljegyzője lesz. Szintén a szülői kapcsolatokon keresztül 1828-ban Bécsbe, az udvari kancelláriához kerül fogalmazó gyakoronoknak Reviczky Ádám kancellárhoz, aki 1830-ban magával viszi a pozsonyi, ún. rövid országgyűlésre, ahol – írói, jogi, magyar, latin és német nyelvtudását felhasználva – a király számára az országgyűlési eseményekről német nyelvű naplót kellett írnia.

Mind bécsi, mind pedig pozsonyi tartózkodása alatt fegyelmezetten, szakszerűen és rendkívüli munkabírással dolgozott, de emellett a nagyvilági életbe is belevetette magát: kártya, nők, adósságok, két párbaj mutatja ennek jelét. A munka és a nagyvilági élet mellett folyamatosan képzi magát, sokat olvas, politikai cikkekkel próbálkozik, ismereteit nyelvtudása révén a diplomáciai körökkel való kapcsolattartással is bővíti. A bécsi angol nagykövet számára pedig – részben hivatalos, azaz kancelláriai, részben baráti felkérésből – francia nyelven készít feljegyzéseket.

1832-ben Zemplénben követnek jelölteti magát, de későbbi nagy politikai ellenfele – Kossuth – legyőzi. Erről így emlékezik meg Önéletrajzi jegyzetek című visszaemlékező írásában:

„A zempléni követségre vágyódtam. Elmentem Ujhelybe; de csakhamar megláttam, hogy ezen cél nem valósodhatik. Itt lépék fel azonban legelőször megye előtt; az ékesszóló Kossuthtal vívtam meg. Hasonló helybenhagyást kaptam Kállóban.” (Dessewffy 1887, 405)

Még egy kísérlete lesz a megyei követség elnyerésére 1839-ben Sáros megyében, de itt sem nyert. Ezért inkább főrendi mivoltát kihasználva és szónoki meg közírói tehetségét felhasználva vállalt szerepet a főrendi tábla országgyűlési tevékenységében. Összességében konzervatív értékrendben gondolkodott, de szemléletében számtalan új és előrevivő elem jelen volt, és ezzel néha ütközött mind az udvari, mind pedig a főrendi körökkel.

Visszatérve még az 1832-es évhez elmondhatjuk, hogy ekkor visszaköltözik Pestre, illetve Budára, ahol helytartósági titoknoknak nevezik ki. Az 1838-as nagy árvíz után a segélyező bizottmány tagja, és minden eszközt, lehetőséget megragad, hogy a város gondjain enyhítsen. Ezért a tevékenységéért Pest városa díszpolgárává fogadja.

Különbféle állami szolgálatai jutalmaként Metternich herceg 1840-ben bevásztotta a büntetőtörvénykönyv kidolgozására alakított bizottságba, majd inkább eltávolításként európai körútra küldte a börtönrendszerek tanulmányozása céljából. Tapasztalatait egy néhány oldalas francia nyelvű összefoglalóban és tervezetben rögzítette, aminek magyar fordítását összegyűjtött munkáiban adta közre a kiadója. Tanulmányútja során elvégezte a kötelező feladatokat, de a politika, az államberendezés, a gazdaság, a kultúra területével is igyekezett megismerkedni. Legmélyebb benyomást az angol alkotmányos monarchia tette rá, amit aztán politikai mintának is tekintett. Ilyen értelemben a tanulmányút – a megbízó oldaláról nézve – fordítva sült el. Egyéniségét, műveltségét, rendkívül finom modorát mindenütt elismerték. Útja során Párizsban találkozott Thierssel, de megismerkedett Heinével és sok más jelentős európai egyéniséggel.

Az európai utazás, amelynek során érintette Franciaországot, Hollandiát, Angliát, Németországot, nagy hatást gyakorolt rá. Megérlelte benne a változtatás gondolatát, de ezt szigorúan a monarchia szolgálatával összekötve és ezek között a keretek között tudta elképzelni, sőt

gondolkodásában a főrendi szempontok érvényesültek. Úgy gondolta, hogy a magyar arisztokráciának feladata és hivatása van mindebben, éppen ezért nem lehet veszélyeztetni a gazdasági alapját, a nagybirtokot. Ez a gondolatsor már korábban is a fejében volt, hiszen még Széchenyivel is vitába szállt. Atyja 1831-ben egy ellenműben elemezte, bírálta Széchenyi Hitel című nagyhatású művét, amelynek címe *A Hitel cz. munka taglalatja*. Széchenyi egész vitaművel és keményen válaszolt a *Taglalatra*: ez a mű a *Világ* volt 1832-ből. A három Dessewffy fivér Aurél, Marczel és Emil viszontválaszként megírta és megjelentette a *Néhány szó a Hitel, Taglalat és Világ ügyében* című munkát, amelyben apjuk gondolatmenetének védelmére kelnek, és a két Széchenyi könyvet bíráló észrevételekkel illetik. A kiváló stílusú írás egyértelműen Aurél tollából eredt, a másik két testvér a családi összetartozást képviselte, bár a feljegyzések szerint közösen és alaposan átgondolták a válaszművet.

Az európai utazásból hazatérve teljesen a politikára adta fejét, és kereste a fórumot a konzervatív párt irányvonalának kifejtésére, annál is inkább, mert Kossuth *Pesti Hírlapja* 1841 januárjától a radikális ellenzék fő fegyverévé vált. Dessewffy véleménye szerint ez egyrészt „téveszméket” terjesztett, másrészt felismerte, hogy a sajtó jelentős politikai eszközzé vált. Így 1841 közepére megszerezte a *Világ* című lapot, és minden erejét a politikai és közírói küzdelmeknek szentelte, a lapot a konzervatív párt közlönyévé formálta. Szenvedélyesen vetette bele magát a munkába: író, szerkesztő, lektor, szervező, támogató volt egy személyben. Amúgy is gyenge egészségét felőrölték a következő feszültséggel teli hónapok, ereje végére ért, és 1842. február 9-én meghalt. Erről az időszakról írja az emlékkötetben testvére, Emil a következőket:

„...az 1839-1840-iki országgyűlésen, midőn egy politikai pártot alkotni, műszerezni, eljárásába rendet, öszvefűggést behozni tűzétömerdek munkával járó feladatául; - és így végre midőn 1841-1842-ben az eszmék azon tusájába, mely Kossuth' „Pesti Hírlapja”, Széchenyi' „Kelet Népe” által lön előidézve, belekeveredett, és mint író, szónok és országos küldöttségi tag megfeszített erőalkalmazással vívott, történelmünkben, mindenkorra emlékezetes küzdelmeket, testi erejét meghaladókat, kora végének kétségtelen siettetőit.” (Koszorú 1857, 20)

Politikai, közírói és magyar nyelvi, mondhatni nyelvalkotói, nyelvművelői munkásságának csúcspontjaként egyértelműen a *Világ* tekinthető. Méltán fogalmaz így erről Veliky János:

„A politikai közbeszédben az 1840-es évekre olyan magyar nyelvi kultúra alakult ki, amely alól senki sem tudta magát kivonni, legalábbis a szigorú megítélés kockázata nélkül. A reformkonzervatívok jeles képviselője Dessewffy Aurél sem politikai nézeteinek, hanem elsősorban a publikációkban megnyilvánuló nyelvi-kulturális színvonalnak köszönhette általános elfogadottságát, vagyis főként ebben a tekintetben tudta felvenni a versenyt az ellenzéki vezérekkel. Dessewffy magyar nyelv iránti érzékenysége már igen korán feltűnik és folyamatosan jelen van a publicisztikájában...” (Veliky 2011, 309)

Ehhez az idézethez hozzá kell tenni, hogy Dessewffy ezt maga is érezte, ezért a *Világba* írt legfontosabb tizenhét cikkét összeszerkesztette és 1841-ben – *X. Y. Z. Könyv* címen – kiadta, mintegy a konzervatív párt eszmei összefoglalójaként. A mintegy kétszáz oldalas, és a kiemelt tanulmányait tartalmazó művet a címlapon „szíves indulattal” Eötvös Józsefnek ajánlotta, kiből szavai szerint „az író, hazafit és barátot tisztetem.” Az mindenképpen megállapítható ezekből az írásokból, hogy Dessewffy írásmódjával, érvelésével, háttérismereteivel messze „versenyképesebb” és „stílusképesebb”, mint bármelyik ókonzervatív párti politikustársa. Ez az összefoglaló kötet – függetlenül a politikai nézetektől – a korabeli publicisztika és retorika

csúcsteljesítményei közé sorolható. Ahogyan a kor nyelvén fogalmaznánk „irálya” a magyar nyelv, főleg a magyar publicisztikai nyelv emelkedését is szolgálta.

Írások, nézetek a magyar nyelvről

A magyar nyelv ügyével és annak oktatásával kapcsolatos írásai közül három nagyobb lélegzetű munkáját emelhetjük ki. Ezeket – megjelenésük időpontjától függetlenül – keletkezésük történeti sorrendjében tárgyaljuk. Tehetjük ezt azért is, mert a papírra vetett tanulmányok gondolatsorai, tételei egész magatartását, érvelésrendszerét meghatározták.

Magyar nyelv és ellenzői

A nyelvpolitikai szempontból legjelentősebb mű ezek közül az a húsz oldalas tanulmány, amelyet halála után kéziratok hagyatékából Széchenyi István tett közzé az *Üdvlelde* (értsd: *nemzeti temető*) című műve keretében a következő címmel: *Gróf Dessewffy Auréltől hátrahagyott irománytöredék e cím alatt „Magyar nyelv és ellenzői”*. Széchenyi magyarázatot is ír a kiadáshoz. Felemlíti, hogy mind Dessewffy atyjával, mind pedig magával Auréllal kemény politikai vitában volt, de ez tisztán eszmei szinten folyt, méltányos és szakszerű eszközökkel, ráadásul a család – korábbi véleményeltérésük ellenére – rábízta az elhunyt közírói hagyatékát. Széchenyi megjegyzésként azt írja, hogy. „Innen, valamint a’ töredék más helyeiből is kitetszik, hogy e’ közlemény az 1832/6-ki országgyűlés folyta alatt iratott” (Széchenyi 1843, 137). Elemzésemben – már csak Széchenyi megjegyzései miatt is – részben ezt a forrást mint az időben legkorábban közzétett forrást tekintem mérvadónak, másrészt a Dessewffy összes műveiben szereplő szöveget.

A hosszabb kifejtésnek induló tanulmány a *Foglalat*, a tartalomjegyzék szerint a következő részeket tartalmazza: *Bevezetés / Nemzeti irány a’ nyelv dolgában / Ezen irány indító okai’s szelleme / Általános politikai helyzet / Alkotmány / Matriális szükségek / Deák nyelv Tudományossági állapot / Törvénykedés Belső igazgatás / Német miveltség Királyi Városok Kereskedés Ipar / Jó társaság Vagyonos aristocratia / Tót, horvát felekezet / Befejezés*. A Foglalathoz is megjegyzést fűz Széchenyi, mely szerint: „Nem lehet nagyon nem sajnálnunk, hogy az e’ Foglalat szerint tervezett tárgyrészleteket a’ lelkes elhunyt a’ két első cikken kívül nem dolgozhatta ki” (Széchenyi 1843, 62). Az igazság valóban az, hogy ebben a töredékben csak két fejezetet dolgozott ki a szerző, de ez a kettő lényegében tömör összefoglalója a tartalomjegyzékben felvetett gondolatsorának, illetve egy másik nevelési tárgyú munkájában több, már itt felvetett gondolatot kifejt, továbbá egyéb írásaiban, beszédeiben is ezen Foglalat némely problémakörét fejtegette.

A jelentős terjedelmű *Bevezetés* fejezetet így kezdi:

„Ama rég kívánatos melegség, melylyel századokig tartott tespedés után sorvadozó nyelvünket előbb egyesek és írók, utóbb törvényhatóságok, végvalahára magok az ország rendei is felfogák, sok jó és szép mellett, mit előhozott, néha s egy két helyen egy két túlságra, kellelten kitörésre s keresztülsapásra adott alkalmat.” [...] A magyar nyelvre nézve – s ezt senki, ki az idő jelenségeire figyelmeztet, nem tagadandja – új évkor kezdődött: az ellenhatás évkora. Az ellenvetések azonban s a vádak, mikkel ügyünk ostromlatatik, s ezeknek hevességük, sőt még mértékök és irányuk is, felette különbözők, épen úgy mint a különféle szempontok, mikből különböző helyzeteikhez képest ellenzőink kiindulnak.” (Dessewffy 1887, 296)

Az „új évkor” meghatározás az 1832-ben nyíló országgyűlésre utal, ahol a magyar nyelv ügyével kapcsolatos viták, vélemények erős politikai köntösben jelentek meg. A felvezető gondolatok után csoportokba rendezi a magyar nyelvet ellenzők sokféleségének „elveit.”

Az ellenzői táborban szerinte „első helyt” azok állnak, akik a latin nyelv hivatalosságának megtartása mellett vannak, azzal az indokkal, hogy ez a nyelv a birodalom egészének egyik „összecsatoló” eleme. Mások – mint írja – „alkotmányunk aristocratiai szellemére utalnak,” mivel a magyar jogrendszer egyértelműségét a latin tudás és műveltség adja. „Még mások ezen nyelv (*a magyar nyelv*) melletti buzgalmat idétlen heveskedésnek, ifjúi éretlen fellobbanásnak tekintik...” és politikai vagy „materialis” érdekből „önczéljaikra” akarják fordítani a magyar nyelv melletti küzdelmet. „Jönek azok, kik a tudományosság álláspontja miatt vannak aggodásban.” – mivel a latin nyelv ennek hordozója, akik „zentúl csupán csak magyarul fognak tudni, valóságos vandalizmust szülend.” Az ötödik csoportba tartozók a törvénykezés és a magyar történelmi ismeretek latin nyelvű fenntartása mellett érvelnek. „Ezután a német felekezet (*felfogás, pártolás*) következik.” – ennek pártolói azt hirdetik, hogy a magyar nyelv előtérbe kerülésével a német nyelv háttérbe szorul, és így „földmivelésünk és iparunk felfergődésének a német nyelv kiszorítása által tetemes nehézségeket szerzünk.” Az ellenzők jelentős és veszélyes csoportját alkotják azok, akik „tettlegetesen a magyar nyelvtől félelmet mutatnak”, azaz sem ők, sem gyermekeik nem vagy alig tudnak magyarul. „Jó végre a tót, horvát felekezet; [...] hogy a magyar nyelvet a társországokra reátolni nem lehet.” A további ellenzőkről így fogalmaz:

„Némelyek úgy látszik, nem ellenzik a magyar nyelvnek tudományos és hivatali polczra emelését, de a nép nyelvét tétetni átalják. Ezek a deák, amazok a német, ismét ezek a tót, horvát nyelv érdekeit védelmezik a magyar ellen. Egymással megegyeztetni őket talán nem épen igen könnyű lenne. Mindnyájan csak azon egyben fognak kezdet, hogy a magyar nyelv barátait szerfeletti sietéssel és a fennálló érdekek megsértésével vádolják.” (Dessewffy 1887, 299)

Megemlíti, hogy más ellenzői felvetések is vannak, de ezek „részint alacsony szenvedelmekhez vannak intézve, részint piszkos alakot viselnek,” így ezekkel nem kíván foglalkozni. Összegzésként kifejti, hogy minden érvet meg kell vizsgálni, mérlegelni kell, és a vitákban kell tisztázni a dolgokat, mert mint írja: „szent célunk így lesz elérhető”, majd így folytatja:

„Állandó és tartós győzelemre csak az tarthat számot, a mi józan és hidegvérű polgárok helybenhagyásán alapul. Nem elég tehát, ha a magyar nyelvet az azt anyjok tejjével beszitt polgárok pártolják, s a forró vérű ifjúság védelmezi; de kell, hogy ez ügy azon honfiak segítségére is számot tarthasson, kik menten minden hevességtől csak úgy fognak az ügy mellé állani, ha annak hasznos volta bebizonyíttatik. A külföld előtt sem akarunk erőszakos nyelvterjesztők, a valódi jót üres szónak feláldozó ábrándozók gyanánt megjelenni; tudja meg a világ, mennyire az, mit a nyelv mellett teszünk, érett meggondolás, hideg eszmélet szüleménye, hogy nyelvünk előmenetele kapcsolatban áll mindennemű előmeneteleinkkel, s azoknak előleges feltétele, melyen polgári boldogságunk, nemzeti dicsőségünk s a királyi szék ereje egyaránt sarkallik.” (Dessewffy 1887, 300)

A második fejezetben, mely a *Nemzeti irány a nyelv dolgában* címet viseli, számba veszi mindazokat a magyar nyelv ügyével, használatával kapcsolatos törvényi változásokat, amelyek 1791–1834 között az országgyűléseken születtek. Ebben a törvényi keretek közötti folyamatos térnyerésben látja a nemzeti irányt, és ebben a folyamatban az Akadémia megszületését, a tudós társaság sokirányú anyanyelvi működését (kiadások, fordítások, szótárak,

nyelvemlékek feltárása, pályázatok) mint a „nemzeti irány” betetőzését rendkívül fontos és egyre szélesedő tevékenységnek ítéli meg.

„Világos mind ezekből az irány, melyet e tekintetben nemzetinek egyedül nevezhetni. Ezen irány tehát pedig az: országossá, diplomatikaivá, jó társaságivá és miveltté tenni a nyelvet...” (Dessewffy 1887, 303)

Eszmefuttatása zárásaként – szigorúan a törvényes útra és eszközökre utalva – a következőket írja:

„Erőltetésről, gondolatlan sietésről tehát itten szó sem lehet. [...] „...arról pedig, hogy az országban lakozó különféle nyelvű néptömegek sajátágaikból következtessenek, magyarokká változtassanak által országosan soha szó nem volt. Tudjanak, tanuljanak magyarul minél többen; de hogy azon túl mit tudnak, hogy micsoda népfaj ivadékanak tartják magukat, abba az országnak magát avatni nem szándéka. Ez tehát azon irány, melyet én előbb ugyan szellemében s indító okaiban bővebben kifejtteni, aztán pedig ellenzői állítása ellen védelmezni kívánok. (Dessewffy 1887, 304)

Töredék gondolatok egy nevelési tervezet felől

Dessewffy 1835-ben budai tartózkodása alatt írt dolgozatot *Töredék gondolatok egy nevelési tervezet felől* címmel. A munka egy bécsi főrangú nő, illetve család kérésére született meg, és sajátága, hogy német nyelven fogalmazódott. Magyar fordítása sokkal később, összegyűjtött műveinek kiadásakor jött létre. Amiért itt foglalkozunk vele, annak az a magyarázata, hogy a szerző a szellemi, erkölcsi és a testi neveléssel foglalkozó „egyszerű tanulmányi tervében” több ponton is foglalkozik a magyar nyelv fontosságával, súlyával és annak tanulásával. A bevezető gondolatokból kiderül, hogy az arisztokrácia körében szokásos tanulmányi elgondolásokat veti papírra:

„Fiainak nevelésénél két fő szempontot kell tekintetbe vennünk, először azt, mely minden embernél a szív és művelődés szempontjából általában figyelembe veendő; másodszer azt, mely őket mint magyar állampolgárokat a királylyal és hazával szemben elfoglalt sajátágos helyzetüknél fogva illeti.” Majd ugyanezen az oldalon nem sokkal lejjebb leszögezi nevelési alaptételét: „Nemzetivé kell tenni a művelődést és műveltté kell tenni a nemzetiséget.” (Dessewffy 1887, 305)

Kifejti, hogy a nemzeti műveltség számára a teljes magyar kultúra ismeretét jelenti, és megismerésének – valamint a politikai, közéleti szereplésnek – a „legfontosabb eszköze” a magyar nyelv minél alaposabb ismerete, mivel:

„az aristocratia tagjait vagyónánál, politikai jogainál és társadalmi helyzeténél fogva igazságosan is, törvényesen is megilleti, és kell, hogy ezen eszközöket mérlegbe vetve érvényesítse. A közügyekben való ezen részvétel azonban teljesen lehetetlen a hazai nyelv és a hazai állapotok alapos ismerete nélkül.” (Dessewffy 1887, 307)

A nevelők személyével kapcsolatban az „első nevelő” személyét emeli ki, aki a magyar nyelvet és a magyar gondolatokat közel tudja hozni a nevelendő ifjakhoz. Felállítja a nyelvtanulás fontossági sorrendjét: magyar, német, francia, és természetesen – folyamatosan – a latin is jelen van.

„A mi az élő nyelveket illeti, a legnagyobb figyelmet a magyar nyelv kívánja, nemcsak azon fontos okoknál fogva, melyeket fentebb felsoroltam, hanem hogy fiai a hazai eszméket az első behatás ifjúi üdeségével hazájuk nyelvén foghassák fel és tarthassák meg.” (Dessewffy 1887, 321)

A magyar nyelv használatáról – figyelmeztetésül – megállapítja, hogy „tíz főrendből” igazából egy bírja megfelelően. Nevelési elveiből kiemelhetők még a következő javaslatok: sok és sokféle olvasás, részvétel és tanulás a nyilvános iskolákban is, továbbá az igen modernnek tűnő tétel, hogy „tanulj meg t a n u l n i.”

A magyar nyelv és előkelőink nevelési rendszere

Nevelési tervezetének részben megismételt, részben új gondolatokkal kibővített és immár magyarul megírt változata *A magyar nyelv és előkelőink nevelési rendszere*. A mintegy tizenöt oldalas dolgozatot az ún. *Árvízkönyv* 1839. évi kiadásában, annak harmadik kötetében tette közzé a szerző. (A kötetet Eötvös József szerkesztette, és a kiadásból befolyó pénz az árvízkárosultak javára jótékonyági célokat szolgált.) Széchenyi ezt a művet is felvette az *Üdvlelde* című kötetének 1843-as kiadásába. Sőt a Dessewffy emlékére szentelt és a barátai, tisztelői által szerkesztett, 1857-ben megjelent kötetben is ez az egyik főtanulmány. A műnek két vezérgondolata van: az egyik az, hogy a magyar arisztokrácia a nemzet megtestestítője, annak vezető ereje; a másik, hogy a nevelés során a magyar nyelvnek a tanulmányok és az életvitel középpontjában kell lennie, mert ez az identitás, a nemzetiség meghatározója. Maga a cím is ezt a „kettős hangsúlyt” hivatott tükrözni. A szerző a következő gondolattal indítja útjára az írást:

„Semmi sem emel nyelvet jobban, mint annak általános behozása a jó társaság körébe, mert szükségképen hajlongóvá kell válnia, s ezer új formát, s kellemes fordulatot nyernie, mihelyt állandóan rajta foly a beszéd olyanok közt, kik sok világot láttak, s jó izlés, miveltség, sok oldalú ismeretek birtokában vannak.” (Dessewffy 1887, 322)

Szembeszáll „osztályosai,” az arisztokrácia körében a magyar nyelv ellen felhozott különböző vádakkal, hogy például az kellően nem kifinomult, nincs irodalmilag kiművelve, nem társasági nyelv. Dessewffy ezekről összefoglalóan azt írja, hogy „inkább ürügy, mint meggondolás.” Két érvet szegez szembe a magyar nyelvet méltánytalanul kezelőkkel szembe: az egyik szerint, tapasztalataira hivatkozva Erdély meggyőző példája, ahol a „magyar nyelv közdivatú lévén, a jó társaság köreiben;” a másik, hogy a felszínes megközelítése, a felületes tanulása a magyar nyelvnek azt az álságos véleményt alakítja ki, hogy nyelvünk nem alkalmas a funkcióira. Ez utóbbi véleményéhez a következő megjegyzést fűzi: „A mi nyelvet az ember rosszul tud, azt rendszerint fásnak s ügyetlennek szokta tartani” (Dessewffy 1887, 322). Éppen ezért úgy ítéli meg, hogy az „ifjak és leányok” nevelésébe be kell tervezni a magyar nyelv minél előbbi tanulását, „magyar nyelvtanító cím” alatt nevelőt kell alkalmazni, lehetőleg a családnak is a magyar beszéddel példát kell mutatni, különösen „szép szerep van nyújtva az asszonyoknak.” Véleménye szerint minden lehetséges módon bővíteni kell a nyelv minél alaposabb elsajátítását; itt elsősorban a magyar nyelvű művek olvasására gondol.

„Az ideák ezen rendszerében jelesen a fiúkra nézve fő hely jut a diák és a magyar nyelv alapos ismeretének nem belső becsük miatt, mivel amaz a classicitas nyelv, emez pedig sajátunk; hanem úgy mint egyetlen eszköz a hazai dolgokban jártasságra szert tenni, igazainkat gyakoroltatni, polgártársainkra behatni, s szíves és állandó közlekedésben létezhetni hazánk fiaival.” (Dessewffy 1887, 323)

Kölcseynek a magyar és az idegen nyelvek tudásáról szóló, ismert és sokszor idézett gondolataihoz hasonlóan Dessewffy a magyar nyelv kiemelése, teljes elsajátítása mellett az idegen nyelvek valós tudását is fontosnak tarja. Ebben a sorban kiemeli a németet „mint teljesen elkerülhetlent,” de a politikai és a szalonbeli életből vett tapasztalatai alapján hozzáteszi, hogy a német nyelvet beszélőknél a legnagyobb vétek és szégyen az „ungrisch-deutsch” használata. A sort így folytatja „a divatban most a francia nyelvet sokaknál az angol váltotta,” mivel ezen a nyelven „gondolkozó és szabadlelkű emberhez méltó ismereteket” lehet szerezni. Ezzel részben arra a kordivatra is utal, mely szerint az arisztokrata ifjaknak mintegy kötelező az európai körutazás. Mindjárt fel is teszi a kérdést:

„És mikor utazni megyen a gazdag magyar ifjú, becsületére válik talán az okosabb emberek előtt, ha hazája előtt terra incognita, s azt illető kérdésekre felelni nem tud? A külföldi igen jól tudja a csak mulatság végett utazó üres úrfiakat azoktól megkülönböztetni, kik a szükséges előkészületekkel ellátva jelennek meg, s hazánkfiai közül legtöbbrre azokat becsüli, kik a haza érdekei előmozdításában legszilárdabban munkálkodnak, s külső országokba is ily célból utaznak. Kettős pedig az előkészület, melyet a külföldre menő magyartól meg lehet kívánni; egyik: általános helyes ideák azon országokról, melyeket vagy másik hibázik, ott az utazás eredményei, mind az individuumra, mind hazájára nézve kétesek...” (Dessewffy 1887, 329)

E gondolatsor kapcsán – mintegy életrajzi kiegészítőként – utalni kell arra, hogy Dessewffy a saját hazai és külföldi útjait tudatosan tervezte, a megismerés, illetve az összevetés kötelező eszközének tekintette. A korábban már említett „atyai utazásokon” kívül három – nagyobb és hosszabb időtartamú – hazai, a „terra incognitát feltáró” utazásáról tudunk. Ezek a Felvidéket, a Dunántúlt és Erdélyt érintették. Atyai barátjának, Kazinczy Ferencnek részben beszámol ezekről leveleiben, részben tanácsokat, ajánlásokat kér az utazási tervhez, mint teszi ezt az erdélyi útja előtt.

A nevelési eszményeit úgy összegezhetjük, hogy a teljes művet áthatja a magyar nyelv, a magyar kultúra és a honismeret iránti elkötelezettség. Az arisztokrácia nevelési rendszerének, nevelési gyakorlatának a kritikájaként is felfogható a szerző írása. A művével, tanácsaival az eddigi gyakorlatot próbálta a haza és a magyar nyelv ügye irányába terelni. A következő – mondhatni kemény ítéletű – gondolatsorral zárja írását:

„Ne vessék meg a vár kulcsát, melyet megnyerni kívánnak; fogják fel a nyelvet, a maga egész fontosságában mint eszközt, hatni a nemzetre, ismereteket szerezni, nemzetiséget emelni, szíves közlekedésben maradni honosaikkal. Szabaduljanak ki penészes előítéletek s asszonyos babona félelmek békőiből, s győződjenek meg, hogy csak tőlök függ megvalósítani elemző évkorunk symbolumát: a mívelt nemzetiséget, s a nemzetesedett miveltiséget. Ha erre körülményeink hideg megfontolásában, s tulajdon helyzetök minden oldali megtekintésében elegendő okot, s állandó erőt most sem találnak: úgy én hazám aristocratiáját gyógyíthatatlan betegnek vagyok kénytelen kinyilatkoztatni.” (Dessewffy 1887, 336)

A fenti két nevelési tervezet, illetve nevelési mű nemcsak a magyar nyelv melletti határozott elvi és gyakorlati elkötelezettsége miatt emelhető ki, hanem sokirányúan kifejtett pedagógiai tartalma (szellemi, erkölcsi, politikai, testi nevelés, iskolázottság menete stb.) miatt is. Ennek elemzésével Virág Irén a magyar arisztokrácia neveltetésével foglalkozó doktori munkájában részletesen foglalkozik; Dessewffy ezen írásait méltán sorolja a „nemzeti nevelés megjelenése” címszó alá, illetve azon művek közé, amelyek a reformkori magyar arisztokrácia – hazai célokat szolgáló – átformálását, átnevelését tüzték ki (Virág 2013). Ehhez annyit fűzhetünk hozzá, hogy ezeket a műveket nemcsak pedagógiai tartalmú írásoknak, hanem bizonyos értelemben politikai – hazafias – tartalmú röpiratoknak is minősíthetjük.

Protestantizmus, magyarizmus, szlavizmus

A magyar nyelv államnyelvvé tételének szándéka és célja a reformkori országgyűlések állandó és visszatérő témája volt. Nádor Orsolya megfogalmazása szerint: „...a cél nem más nemzetek nyelvének visszaszorítása volt [...], hanem az, hogy a magyar korona országaiban ne egy mindenki számára idegen nyelv (latin vagy német) legyen az államigazgatás nyelve” (Nádor 2002, 65). Természetesen a magyar nyelvvitát – annak kifejlődésével és az idő előrehaladásával – a politikai irányzatok, a nemzetiségi érdekek, sőt a vallási felekezetek sokféle-képpen értelmezték, sokféle célra felhasználták, vagy éppen félremagyarították. 1841-ben erre a „sokféleségre” reagál a protestantizmus és a pánszlavizmus körül kibontakozó aktuális, ún. Zay-féle vitában Dessewffy. Álláspontját az alábbi idézetekkel világítjuk meg:

„Nemzeti nyelvünk ügyét eddigilé minden magyarországi és az ország Rendei is minden alkalommal általános nemzeti ügy gyanánt pártolták. Azt mondták, hogy általa az általános nemzeti értelmességet, egyetértést s erkölcsi erőt, és így az ország jólétét, boldogságát s dicsőségét szándékoznak kifejteni és emelni s ez által a királyi széknak a megszilárdult, mivel, nyelv- és érzeményben összeforrt nemzetben rendíthetetlen alapot és támaszt adni. Minden felszólalásuk a hazai nyelv mellett azon eszméből folyt ki, hogy annak terjesztése s emelése az egész nemzetnek kivétel nélkülközös érdeke” (Dessewffy 1841, 102)

Itt is, mint más, a magyar nyelvvel kapcsolatos gondolatmenetében megjelenik a magyar nyelvvel, annak elterjedésével, elterjesztésével kapcsolatos pragmatikus megközelítés: a „hasznossági elv.” Ebben az elvben, illetve gondolatmenetben elképzelése összetalálkozik Széchenyi nyelvfelfogásával, de abban is egy platformon voltak, hogy a nyelvterjesztés csak nagy türelemmel és toleranciával működhet.

„A magyar törvényhozás eddigilé azt, hogy az országban lakozó bármely néposztálytól nemzetiségének feláldozását kívánna, sehol és soha nem mondta; soha sem kívánt többet az országban lakozó idegenajkú honfiaktól, mint azt, hogy magyarul tudjanak.” (Dessewffy 1841, 107)

„Meggyőződésünk szerint a magyar nyelv- és nemzetiség-terjesztés érdeke kívánja, azt úgy adni elő s úgy üzni minden alkalommal, mint közös nemzeti ügyet, melly minden hon-polgárnak egyformán szükséges és üdvös.” (Dessewffy 1841, 109)

Észrevételek a magyar kultúráról, az országról alkotott képről

Dessewffy a magyar kultúrával kapcsolatos eszme-futtatásait, gondolatait mindig szoros összefüggésben kezelte a magyar nyelv ügyével és sorsával mint a „nemzetiségi” attribútum legfőbb kifejezőjével és meghatározójával. Ennek az alapállásnak számtalan tanújelét adta. Most ezekből emelünk ki néhány jellemző megjegyzést, észrevételt.

A Játékszín-építés

Dessewffy 1834-ben Pest vármegyével folytat vitát a magyar színjátszás ügyében. Számára a vita lényegét két pont alkotta: az egyik a racionális pénzügyi megközelítése az alapításnak; a másik az elhelyezés, a „fundus,” azaz a telek kérdése. Mindennél fontosabb kérdésnek tartotta azonban a színjátszás által a magyar nyelv terjesztését. Erről vallanak a vitában elhangzott érvei, amiket fontosságuk miatt írásban is megjelentet. A *Játékszín-építés* című, először a Társalkodó 1834. évi 72. és 73. számában megjelent írásában így fogalmaz:

„A magyar játékszín ügyét a nemzetiség és a műveltség magas szempontjából kell tekinteni. Úgy kell azt nézni, mint jó ízlés iskoláját, mint új munkássági mezőt, mely íróinknak, – mint új pályát, mely művészségre hajlandó hazánkfiainak nyílik; mint módot: idegen nyelvű honfitársainkat a nyelv tanulására édesgetni; mimagunkat a művészetben rejtőző bájos erő által pallérozni, hatni a nemzetiségre a nemzetiség által, és vissza. [...] A vásárra begyűlő vidékiek hirül vihessék rokonaiknak, s barátaiknak, hogy Budapesten már magyar játékszín is van.” (Dessewffy 1887, 290, 291)

Szerinte éppen ezért a város belső területén kell a játékszínt felépíteni. Majd kifejti, hogy az államtól is elvárható jelentős „tőkepénz” nélkül a felépítés, a fenntartás és a folyamatos működés, továbbá az elvárt színvonal nem tartható fenn, ezért ennek kikényszerítése alapvető feladat. Példákat is hoz, hogy a bécsi és a párizsi nemzeti teátrumok is csak tartós és jelentős központi, állami támogatással tudnak jól működni. Leszögezi, hogy nálunk a játékszín megteremtése egyértelműen nyelvi és kulturális kérdés, a hangsúlyt az elsőre helyezi.

Magyarország és az utazók

Utazásai során tapasztalta, illetve széleskörű olvasottsága, tájékozottsága révén jól ismerte a Magyarországról alkotott külföldi „országképet,” amit többségében és egyértelműen hamisnak és torznak ítélt meg. A francia, az angol és a német nyelvű írások alapján joggal állapítja meg, hogy: „Magyarország a még mindig terra incognita” a külföld számára. Továbbá fájdalommal állapítja meg, hogy a latin nyelvű források alapján, azaz „latin nyelven tanulmányozva” képtelenség a hazai viszonyokról reális képet adni, és utal azon nehézségekre, melyekkel gyakran meg kell küzdeni, „hogy az igazságnak utat törjünk” (Dessewffy 1887, 336, 339–340).

Az angol, francia és német nyelvű sajtó és szakirodalmi élményei, magyar országismereti olvasmányai alapján megállapítja, hogy torzkép alakult ki a magyar világról. Ennek számtalan példáját idézi fel a *Magyarország és az utazók* című cikkében. Ezek közül az észrevételek közül most kettőt idézünk. Mindkét példa számára a hamisítás és a félreértés körébe tartozik. Az egyik angol nyelvű példája a hamis felfogásra a következő:

„A tényt én annál inkább bizonyíthatom, mert nekem jutott a szerencsétlenség egy kézzelfogható tévedés helyreigazítását ki nem vihetni. A dolog a következő: Dr. Bowring, az ismert nyelvtudós, kiadott egy magyar anthológiát, ez alkalomból megjelent egy bírálat az *Edinburgh Review* 104-ik számában, (1830. okt.–1831. jan.) melyben Magyar- és Csehország, a magyar nyelv és irodalom és a cseh nyelv és irodalom egymással össze vannak zavarva s mint egy és ugyanazon dolog tárgyalva. Én írtam egy rövid helyreigazítást s elküldtem a nevezett folyóirat szerkesztőségének, honnan azt a választ kaptam, hogy helyreigazításom kétségkívül helyes, s a tévedés durva: de a lapnak nem szokása saját állításait megczáfolni (to cut themselves) és a cikk czáfolat nélkül maradt...” (Dessewffy 1887, 340)

Ebben, illetve ezekben a sorokban a legmeglepőbb az, hogy Dessewffy mind az *Edinburgh Review* cikkeit, mind pedig a magyar nyelvért és kultúráért rajongó Bowring munkásságát figyelemmel kíséri. Majd lejjebb egy német nyelvű példát is hoz:

„...mit szóljunk, ha Normannak Ungarn wie es ist című könyvében olvassuk, hogy a magyar ezredek mögé ágyúkat kell felállítani, ha tűzbe akarják vinni őket...” (Dessewffy 1887, 341)

A magyar nyelvvel kapcsolatos vélekedések alapján felháborodva jegyzi meg a következőket:

„Csaknem alig múlik el év, midőn nem kérdeznék, hogy mily rokonságban van a magyar nyelv a latinnal” (Dessewffy 1887, 340).

Élményei tanulságaként leszögezi a következőket:

„Én már rég foglalkozom azzal az eszmével, hogy e czélra külön hírlapot kellene létesítenünk ily czímen: Unwarheit und Warheit über Ungarn. Szakértők által kellene szerkesztetni, az anyag szerint időhöz nem kötött füzetekben kiadatni, melyben lenne egy compte courant a Magyarország felől bármely tudományágban nyilvánuló hibákról, hogy így a ránk vonatkozó államtudomány, politika és történelem ne fajulna regénynyé. [...] Nyelvre nézve e lapnak rendeltetésénél fogva: hogy a hibát ott pótolja, ahol keletkezett, szükségszerűleg nem magyarnak kellene lennie...” (Dessewffy 1887, 341)

Úgy gondolja, hogy egy ilyen műnek, illetve sorozatnak azért egyértelműen német nyelven kellene megjelennie, mivel a Magyarországról szóló német nyelvű munkák, azok ferdítései itt – a német nyelvű sajtótermékekben – jelennek meg, ráadásul a torzítások segédeszközeként egy Európa számára is jól ismert élő nyelven. Terve komolyságát bizonyítja az is, hogy kéziratai között megtalálták egy ilyen típusú lapnak az általa már megfogalmazott bevezető szövegét.

Kiemelés levelezéséből

Mint korábban már jeleztem, a család közvetlen kapcsolatban állt Kazinczy Ferencsel. A Dessewffy-fivérek közül Aurél folyamatosan fenntartotta és ápolta ezt a kapcsolatot. Erről tanúskodik levelezése. Kazinczy egyértelműen befolyással volt Dessewffy Aurél nyelvszemléletére, a magyar nyelvvel kapcsolatos felfogására és esztétikai véleményformálására. Ez tükröződik azokban az állásfoglalásokra, amelyeket leveleiben megfogalmazott. Dessewffy levelezéséből – szemléltetésként – két részletet emelhetünk ki. Mindkettőt Petrochevich Horváth Lázár íróhoz, szerkesztőhöz, barátjához írta, annak Byron fordításával kapcsolatban. 1834 júliusában, az első levelében a Byron-fordítás előszavának tervezetével kapcsolatban – akadémiai munkatársként és a magyar nyelv elkötelezettjeként – írja:

„Egy más kérdésem az angol előbeszédet s textust illeti. Angol előbeszéd magyar fordításhoz nem való; mert annak ki magyar fordítást olvas, magyar előbeszéd kell; [...] Az Akadémia az angol textust maga költségén nem nyomtatattja. (Dessewffy 1887, 362)

Ennél sokkal határozottabb a néhány hónappal későbbi levele, amelyben a már elkészült fordításról írt véleményét fejt ki, és egyértelműen a magyar nyelv és a magyar irodalom színvonalát egyszerre kívánja védeni. Ez a vélemény rámutat Dessewffy határozott és megalkuvás nélküli értékrendjére. A részlethez hozzá kell fűzni azt a kommentárt, hogy P. Horváth Lázár az arisztokrácia ismert és jeles tagjaként Dessewffy barátja volt. Ennek ellenére – a leveléből vett szavaival élve, így egybeírva – „szeretetreméltoságnak” a következőképpen fogalmaz:

„Byron iránt nem adtuk még be véleményeinket; mivel azonban csalni nem szeretek, főképpen pedig régi barátomat csalni nem is tudnám, előre mondhatom, hogy azt elfogadni nem fogjuk. Mit hímezzek, hámozzak? Verseidben hibázik az a csin, az a correctség, melyet nyelvünk míveltségének jelen állapotja a költésnek kivált ezen nemétől előleges feltétel gyanánt kíván meg. Most, a míg ezen tulajdonokkal nem bír a dolgozás, annak belső becse iránt szó sem tétetik.” (Dessewffy 1887, 365)

Esztétikai, nyelvi, főleg anyanyelvi kérdésekben nem túrt semmiféle megalkuvást. Ugyanaz a határozottság és elvi tisztaság tükröződik ebben a fenti véleményében, amit már két fiatalkori és igen mély elemzésbe bocsátkozó tanulmányában – *Az ízlésről, A szépről* címmel – megfogalmazott.

Zárszó, értékelés

Dessewffy Aurél szakmai életét, politikai pályafutását értékelve mind a kortársak, mind pedig az utókor nehéz feladat előtt áll. Egyértelműen az ókonzervatív párt reményteljes vezéralakjának tekintik, aki sok ellentmondásos gondolattal állt elő, többek között mereven ragaszkodott az arisztokráciának a vezető szerepéhez, és kimondottan ragaszkodott a föld-birtokrendszer fenntartásához is, a rend és a törvényesség elkötelezett híveként a változásokhoz, a változtatásokhoz csak a királyi utat tudta elképzelni. Véleménye politikai kérdésekben – sok vonatkozásban – még a vele részben közös platformon állókkal is ütközött, hiszen Széchenyivel, Deákkal és másokkal is vitába keveredett. Sőt a sajtószabadság témájában még atyjától is eltérő véleményen volt, mivel ő a kontrollált, a törvényes rend ellen nem izgató véleményszabadság mellett foglalt állást. Ezzel szemben alapvető álláspontja mégis az volt, hogy a „nyilvános vitályok során” és „a szellem eszközeivel” kell a „szükségyszerű előmenés” feltételeit, módját meghatározni.

A politikai küzdelemben a sajtónak, az országgyűlésnek, a vármegyéknek egyértelmű és meghatározó szerepet szánt – kiemelve a *mindenkori magyarnyelvűséget* mint a legfontosabb meggyőző eszközt és megnyerő erőt. (Ne feledjük, hogy még a magyar nyelvet hivatalossá tevő 1844. évi II. törvény előtt vagyunk.) A magyar nyelvnek a törvényes eszközökkel való hivatalossá tételében a nyelvünk élő, használt és széleskörű megjelenését alapvető és meghatározó „nyomatéknak” és „eszköznek” tartotta.

Barátja és akadémiai munkatársa – Toldy Ferenc – gyászbeszédében az óvatos és körültekintő politikusról azt mondta, hogy: „Dessewffy Aurél a szabadelmű félhez állott”, majd így folytatta: „...átallátá, mikép hazánk, nehogy az idő nyakára nőjön, szükségkép és határozottan a javítások ösvényére van utasítva...” (Toldy 1872, 55)

Egyik későbbi életrajzírója, Deák Farkas így összegzi, illetve jellemzi Dessewffy „történelmi feladatát”, egyben személyiségét: „Nem az volt az ő hivatása, hogy akár a felséges kancellária, akár a nagyméltóságú helytartótanács collégiumaival vagy tanácsos uraival töltse idejét, hanem az, hogy antagonistái Széchenyi vagy Kossuth legyenek s ezeket győzze meg a nemzet nagygyá léteért folyó küzdelemben” (Deák 1885, 13).

Sokatmondó, hogy a legnagyobb politikai ellenfél, Kossuth a *Pesti Hírlapban* – Dessewffy halála után már egy nappal, február 10-én – véleménykülönbségük ellenére tisztelettel és elismeréssel méltatja tevékenységét, tehetségét, elkötelezettségét és jellemét; sőt a „február 17-i szent miseáldozat” híret is kiemelten közli.

Talán az értékek, a tisztelet, az elismerés és a kétségek keveredése fogalmazódik meg Vörösmarty Mihály visszatekintő gyász-epigrammájában, amelyet 1844 nyarán írt:

Desseffyy Aurél

*Kétes uton jártál, kevesektől értve, s ha célod
Nagy vala, elfedezé azt kor előtti halál.
Díjzatlan ha jeles, meg nem büntetve ha vétkes,
Élve, temetve talány hagyta el a honi tért.
Nem vesztenk-e nagyot? Kérdjük most aggva magunkban,
Szent nemzetiség anyala súgja: Igen.*

Desseffyy 1841-ben saját lapjában, a *Világban* a *Pesti Hírlappal*, illetve Kossuthal és híveivel vitázva – a *Nyilatkozat és igazolás* című – hosszú cikkében írja az alábbiakban idézett sorokat. Ezt a gondolatsort mintegy saját politikai önértékelésként is idézhetjük:

„Magyar honunk sem nem egyetlen, sem nem első ország Európában, melly a mult századok elavult formáiból kivergődni, s az idő s körülmények kellékeivel magát öszhangzásba tenni törekvék. Az átalakulásnak e processusán földrészünk több országa már átment Ott áll előttünk két nagy birodalom, mindkettőben megtörtént az átalakulás külön módon s külön eredményekkel.” (Desseffyy 1841, 153)

A cikk szerint a „két nagy birodalom” közül az egyik ország Anglia, a másik Franciaország. Számára a kétségtelen út és példa Anglia: a „fekvő birtoknak túlnyomó befolyásával,” az alkotmány, a törvény, a királyság szilárdságával és hatalmával; a másik, a kétséges út Franciaország, ahol a „véres forradalom épen ezen elvet forgatta fel,” és emiatt „egy crisisből másikba esik.”

Irodalom

- B. Eötvös József (szerk.) 1839. *Budapesti árvízkönyv III. kötet*. Pesten, Kiadja Heckenast Gusztáv (In: Magyar nyelv és előkelőinek' nevelési rendszere. Gróf Desseffyy Aurél. 1–22.)
- Bényei Miklós 1998. *A nemzeti és polgári kultúra felé*. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- Deák Farkas 1885. *Gróf Desseffyy Aurél életrajza*. Pozsony, Dudapest, Kiadja Stampfel Károly (Magyar Helikon: Jeles férfiak életrajzai 53. füzet)
- Ferenczy József 1897. *Gróf Desseffyy Aurél életrajza*. Budapest.
- Gróf Desseffyy Aurél 1841. X. Y. Z. Pesten, Nyomt. Trattner – Károlyi betűivel, Uri utca 453.d szám
- Gróf Desseffyy Aurél összes művei 1887. I–V. Sajtó alá rendezte, életrajzzal és jegyzetekkel kísérte: Ferenczy József. Budapest.
- Gróf Desseffyy Emil 1843. *Néhány nevezetesebb darab gr. D. A.-nak hátrahagyott eredeti magyar munkáiból és országgyűlési beszédeiből*. Összeszedte gr. Desseffyy Emil.
- Gróf Széchenyi István 1843. *Üdvlelde. Desseffyy Gróf Aurél hátrahagyott némi iromány-töredékeivel*. Pesten, Nomt. Trattner – Károlyi betűivel Uri utca 453. sz. (In: Magyar nyelv és ellenzői. / Magyar nyelv és előkelőinek nevelési rendszere. című Desseffyy Aurél tanulmányok.)
- Koszorú 1857. *Koszorú Gróf Desseffyy Aurél emlékének*. Tisztelői és barátai. Pest, Kiadja Heckenast Gusztáv.
- Magyarország története* 1980. (Főszerk.: Mérei Gyula) Akadémia Kiadó, Budapest (5/2. kötet: 1790–1848)
- Marx Tibor István 2016. Gróf Desseffyy Aurélról (<http://traditioetrestauratio>)
- Nádor Orsolya 2002. *Nyelvpolitika: A magyar nyelv politikai státusváltozása és oktatása a kezdetektől napjainkig*. BIP, Budapest.
- Néhány szó a Hitel, Taglatat és Világ ügyben* 1832. Desseffyy Aurél, D. Emil és D. Marczel közös munkája. (Kassa, 1832, magyarul; Pest 1833, németül)
- Toldy Ferenc 1872. *Összegyűjtött munkái V. Gyász- és emlékbeszédek*. Pest, Kiadja Ráth Mór.
- Vaderna Gábor 2013. *Élet és irodalom. Az irodalom használata gróf Desseffyy József életművében*. Ráció Kiadó, Budapest.
- Veliky János 2011. A programalkotó politikai viták nyelv-kulturális kerete a reformkor második évtizedében. *Irodalomtörténet* 2011/3. 291–320.
- Virág Irén 2013. *A magyar arisztokrácia neveltetése (1790–1848)*. Líceum Kiadó, Eger.
<http://docplayer.hu/19507830-Virag-iren-a-magyar-arisztokracia-neveltetese-1790-1848.html>

Sturcz, Zoltán

A Hungarian Reform-era Conservative on the Hungarian language and culture: Aurél Dessewffy

Count Aurél Dessewffy (1808–1842) was an eminent member of the Hungarian aristocracy and a prominent figure in the Reform Movement of the 19th century in Hungary. He pursued a wide range of activities: he was a writer, a publicist, an editor, and a politician; he played an important part in the Hungarian Conservative Party, and he was a member of the Hungarian Academy of Sciences and a co-founder of the Kisfaludy Society. He spoke eight languages and was one of the most learned men of his time. He took an active part in the political and academic struggles for the Hungarian language. He believed that speaking Hungarian was a compulsory element of patriotism for the politically active Hungarian aristocracy, and he advocated his views on this at various platforms from politics to journalism and pedagogy. He was deeply concerned about the false image of Hungary and Hungarian culture so prevalent outside the country at the time. He put enormous efforts into the task of forming a positive image of Hungary through his travels, his political connections and his foreign publications.

Szűcs Tibor

A magyar regös német és olasz prológusa (A kékszakállú herceg vára – A regös prológusa)

1. *Az ősbemutató 100. évfordulója elé*

A Balázs Béla azonos című misztériumának (1910) szövegére komponált Bartók-opera (1911) – a Lipótvárosi Kaszinó operapályázata zsűrijének a mű előadhatatlanságára hivatkozó elutasító minősítése folytán – csak hét éves késéssel kerülhetett színpadra: végül 1918. május 24-én volt az ősbemutatója a Magyar Királyi Operaházban. A most éppen közelgő 100. évforduló, a „Kékszakállú100” jegyében az eredeti tervek szerint addig frissen felújított Magyar Állami Operaház 2018. május 24-én újra ünnepi műsorára tűzi (a teljes felújítás várható elhúzódása miatt azonban valószínűleg még az Erkel Színházban).

Az immár világhírnévre szert tett operának időközben számtalan hazai és külföldi előadása, illetve bemutatója és felújítása volt különféle neves operaszínpadokon és hangversenytermekben,¹ számos felvétele (hanglemez, CD, DVD) mellett több filmes feldolgozás is készült. A sokféle rendezések között egészen különlegesek is voltak; itthon ilyenek számítottak például a balettel kombinált (ennek megfelelően kettős szereposztású) 1995-ös pécsi és a 3D újdonságával szolgáló 2011-es budapesti bemutatók.

Az előadások változatosságán belül mindenesetre meghatározó jelentőségű lehet, hogy színpadi vagy koncertszerű megoldást választanak-e (a szerzői előírásokban hangsúlyos fény- és színeffektusok egyébként még ez utóbbi, akár végletekig stilizált látványképpel is biztosíthatóak), hogy magyarul vagy idegen nyelven (feliratozással) szólaltatják-e meg (magyar, illetve más anyanyelvű énekesek), s hogy a prológus elhangzik-e. (A külföldön gyakorta inkább koncertszerű előadások rendszerint attól függően illesztik a mű élére, hogy az magyarul vagy idegen nyelven szólal-e meg.)

2. *Prológus a dialógus előtt – a misztérium szimbolikus kulcsaként*

A műhöz írott prológus mint lírai előjáték (az operaváltozatban is megzenésítetlenül maradt „nyitány”) – metanyelvi szinten – voltaképpen előre megadja a kulcsot a többszörösen titkos „vár” (az egész mű) talányosan összetett szimbolikájának értelmezéséhez.² Ekként tehát a prológus, amelyet az előadások – sajnos még itthon is – gyakran mellőzni szoktak, hangsúlyosan figyelemirányító monológként, „előszöveggként” szervesen kapcsolódik a színpadi misztérium, illetve az opera balladásan drámai szövegéhez, s egyébként nemcsak enigmatikus szimbolikájának megértéséhez járul hozzá, hanem rövid prozódiai ráhangolódásként nyelv-

¹ Első német nyelvű külföldi bemutatója Frankfurtban volt (1922). Olaszországban először Firenzében mutatták be, magyar nyelven (1938).

² A prológus feltűnően emlékeztet a *Bajazzók* (Leoncavallo: *I pagliacci*; 1892) nyilvánvaló mintaként szolgáló – azonban énekelt – prológusára, amely a közönséget még a függöny előtt megszólítva dramaturgiailag hasonlóképpen előrevetíti a külső és a belső világ, a látszat és a valóság, a komikus külső és a tragikus belső ellentétét, bár egyszerűbb értelmezési keretben és kifejezettebben szenvedélyes, sőt vészjósló érvénnyel, ám szintén a lelkivilágra, az érző lélekre irányítva a nézők figyelmét. Emellett figyelmet érdemel még az intertextuális rájátszás is: „Kezdődjék a játék!” – a regös prológusában is (ennek olasz fordításában: „incominci pure lo spettacolo”); „Incominciate!” – a verista olasz opera eredeti librettójában (Pless Károly fordításából közismert magyar változatában: „Kezdődjék a játék!”).

zenei bevezetésül is szolgál az opera folytonosságban ívelő monumentális duettjének, a drámai dialógus parlando-recitativo jellegének deklamációjához. Éppen ezért megnyugtató manapság újra és újra megtapasztalni, hogy szerencsére mégis érzékelhető a prológus visszatérésének tendenciája (elhagyásával szemben), hiszen különben is nyilvánvaló lehet, hogy a mű azzal együtt alkot teljes egészet.

2.1. A sokrétű értelmezési keret konnotációs szintjei

A következőkben röviden fölviláncolhatjuk e polifon műalkotás lehetséges értelmezéseinek szimbolikusan összetett rendszerét, annak egyes konnotációs szintjeit (Szűcs 1983, 2–5):

- (1) **pszichológiai** értelmezési keret: VÁR–LÉLEK
a férfi és a nő eltérő lelki alkatukból adódóan eleve tragikus szerelme
a lélek rejtett titkai – tilalom és kíváncsiság motívuma
(vö. Bóka 1966; Kroó 1962)³
- (2) **szociológiai** értelmezési keret: VÁR–AJTÓK (TERMEK)
magány az elidegenedésben, megosztottság (egész–részek), zártság / zárközöttség
az egész a részek mögött; egység/egyesülés – elkülönülés; számszimbolika
(vö. Kelecsényi 1974; K. Nagy 1973)⁴
- (3) **esztétikai-metanyelvi (intertextuális)** értelmezési keret: VÁR–MŰ / MŰVÉSZ
a mű mint új vár régi építőkövekből – műalkotás a műalkotásban
művészsors – műalkotás a műalkotásról
(vö. Kocsis 1973, 101–107)
- (4) **filozófiai (lét- és ismeretelméleti) – kognitív** értelmezési keret: VÁR–ÉLET(ÚT)
életút a titkokkal tele világban – a megismerés és a megélés kettős folyamatában
élet–halál, próbatétel és megváltás motívuma, fény- és színszimbolika, éj-keret
(vö. Lendvai 1964, 112)

2.2. A VÁR-mű

A továbbiakban érdemes megfigyelni az értelmezés(ek)hez nélkülözhetetlen – egyfelől a két szövegrész (prológus és dialógus), másfelől az egész mű és a külső kontextus között feltárható – **intertextuális** kötődéseket.

A prológus fordításainak megítéléséhez is fontos észrevennünk, hogy jelképesen az egész mű maga is „vár”, hiszen konnotációi között metanyelvileg olyan szintézisként is értelmezhető, amely népi és avantgarde, magyar és egyetemes motívumok egybekapcsolásából építkezik. Régi „építőkövek” felhasználásával készült modern alkotás, amelybe absztrakcióval és stilizálással épülnek be a témához kapcsolódó motívumok és emblémák, a filozófiai-esztétikai hatások különféle rétegei. Gazdag kapcsolatrendszere így arra is kiválóan alkalmassá teszi, hogy intertextuális értelmezéséből és elemzéséből kiindulva olyan összefüggésekhez jussunk el, amelyekben sokoldalúan mozgósítható művelődéstörténeti, néprajzi, irodalmi és zenei ismeretek számai futnak össze.

A misztérium-opera **külső kontextusa** igen sokrétű: a Kékszakállú-monda történeti magjától az ismertebb művészi feldolgozásokig felöleli a mitológiai és népköltészeti ősforrásokra visszavezethető szimbólumok (a szám-, fény- és színszimbolika, a tilalom-, próbatétel-, kíváncsiság- és megváltás-motívum stb.) megjelenését, befogadja a szimbolizmus, a szecesszió, az impresszionizmus és az expresszionizmus vegyesen érvényesülő

³ A vár–lélek azonosítás hasonlóságot mutat Ady Endre *A vár fehér asszonya* című versével (Új versek, 1906; vö. Ujfalussy 1970): „A lelkem ódon, babonás vár...”

⁴ Vö. „Minden Egész eltörött...” (Ady Endre: Kocsi-út az éjszakában)

hatását, érzékelteti a korra jellemző elidegenedés-élmény árnyékában eklektikusan ható filozófiai nézetek (intuitivizmus, újplatonizmus, panteizmus) befolyását. Ebben az összefüggésrendszerben meghatározóvá erősödik a népköltészet hatása. Az alkotók (Balázs és Bartók) szimbolizmusa ugyanis azt a titokzatos felszín mögött rejtőzködő lényegi igazságot keresi, amelynek felismeréséhez itt éppen végletekig egyszerűsített, sajátosan stilizált művészetükkel közelíthettek. Így jutottak el a magyar népdal, népmese és népballada öserejűen egyszerűvé csiszolódott formakincséhez.

A régi székely-magyar népballadák nyelvén és ritmusában megalkotott – a szövegíró (Balázs 1968, 35) szerint színpadi balladának is nevezhető – misztérium szimbolikus szinteződésében is **két balladai embléma** emelkedik ki a számos népköltészeti motívummal építkező szerkezetből: a „fejbe nézés” és a „beépülés” motívuma (vö. Vargyas 1976). Az előbbi a Molnár Anna balladájában (az „Elcsalt menyecske” balladatípusban) is megtalálható, egy fa alatt lejátszódó jelenetre emlékeztet, amelyben a gyengédség mozzanatai és a női áldozatok látványa együtt fordulnak elő, miközben az asszony a férfi „fejébe néz.” Ennek az egyébként ószövetségi motívumnak (Bírák könyve) az álomba ringató és gondolatolvasó jellege Balázs és Bartók művében sajátosan kiteljesedik: a belső világ színpadát megjelenítő vár-lélek titkainak vizuális megismerése, a másik emberbe való behatolás a szemkontaktus vissza-visszatérő jelképes motívumában ölt testet. Már a Prológus fatikus elemei (a játékba bevont közönség megszólításával) előkészítik a szem-motívum és a sorozatosan ismétlődő nyitás-motívum összekapcsolódását: „*Nézzük egymást, nézzük...*”; „*Szemem pillás függőnye fent...*” (a proológusból) – „*Mit látsz?*”; „*Nézd, ...!*”; „*Lásd, ...*”; „*Nyisd ki!*” stb. (a drámai párbeszédből).

A bibliai áldozat-embléma népi változatának tekinthető beépülés-motívum is balladai kötődésű: az európai népballada „Falbaépített feleség” típusához tartozó Kőműves Kelemenné balladájának hősnőjéhez hasonlóan Judit is beépül – örök emlékként – Kékszakállú lélek-várába, amikor a férfi őt is besorolta a régi asszonyok közé, magába zárta a hetedik ajtó „örök-örző” álmkamrája”, s beolvadt az éjszaka sötétjébe. Mire a nő bejárja a titokzatos birodalmat, s a változtatás szándékával fölfedezné benne a maga helyét, addigra részévé válik annak. A jelenbe érő múlt és a jövőbe nyúló jelen nagy pillanatában, éppen a végső titok megfejtésekor már „róla szól a mese”: a férfi immár nem hozzá, hanem csupán róla beszél. Az élet misztériumában átlényegülve, immár a vár részeként így válik másokkal meg nem osztható múlttá, örök emlékké („*És mindig is éjjel lesz már*”). A műalkotás pedig e két ősi balladánk alapmotívumait egyesítő szimbolikus várrá, amelyben az előző motívum elsősorban a fokozatosan kibontakozó denotáció jelentésrétegére, az utóbbi pedig főként a zárójelenetben kiteljesedő konnotáció alakulására volt hatással. E két alapmotívumon kívül számos további balladai motívum (nyitó hívogatás, halogatás, vándorlás, öltözetváltás stb.) is azonosítható a szövegben (vö. Szűcs 1983, 66–72).

A misztérium szerkezeti képletének tükrözése mellett a szöveg a **ballada** műfaji jegyeit is hordozza. A költő tömör, balladai homályú és balladás lüktetésű drámáját ősi nyolcasokban írta meg. A színpadi ballada elé írt archaizáló proológus szintén az ősi énekelt néphagyományból, a regös-énekből merít mintát. A lírai, epikus és drámai vonásokat ötvöző balladához híven a misztérium-opera a szerzői utasítások mellékszövegében rögzített leírás szövegtípusát a vizualitás jelképes mozzanataiba fordítja át, az elbeszélést betétben emeli ki (a szerelmek időrendben és távolságtartással történő felidézésekor), a főszöveg drámáját pedig egyetlen, hosszú lélegzetű és feszült ívelésű vitában jeleníti meg. A Kékszakállú verbális, zenei és vizuális összetevői közül „minden bizonnyal a verbálisé a prioritás. (...) A darab ’kérdés-válasz szekvenciák’-kal indul (...), s egyre monologikusabbakkal zárul...” (Vass 2004, 141)

2.3. Szövegszervező elvek a konnotációk szövevényében

A sűrítés sejtelmes homálya – a hét titkos ajtó viszonyára célzó utalásokkal – számos ponton előrevetíti a női főszereplő eljövendő részességét, a várba történő beépülését. A lélekjellemező balladás ismétlődés Balázs és Bartók művében a **szimbolikus szöveg-szerveződés** alapvető eszközévé emelkedik: a vissza-térő jelentéselemek – az ismétlődéssel és más elemekkel kombinálódva – különböző szöveggörnyezetbe kerülnek, s ezzel a „vár” jelentése folyamatosan változik, módosul, gazdagodik; egyes szövegrészek hasonlóságával így kiemelkedik az eltérés is, az ismételt (állandó) elemek körül cserélődő (változó) szöveggörnyezetek révén módosuló jelentés.

A motívumszerűen végigvonuló ismétlődéseken kívül a szerkezeti egységek alakításában részt vevő ismétlések különféle típusai kifejezetten a balladai műfajra emlékeztetnek (vö. László 1985, 111–115). A sorkettőzés, a variációs, ellentétes, fokozó, rematikus ismétlés és az egyszerű szóismétlés esetei mellett külön figyelmet érdemel az ugyancsak balladai strófaismétlő szerkezet és a gondolatritmus. Tipikus strófaismétlő szerkezetben építkezik Kékszakállú asszonybúcsúztató monológja az emelkedett hangú befejező jelenetben (négyes tagolásban): az egyes napszakokhoz rendelt nők felidézése a zárt teljesség jegyében kicsiben megismétli az egész mű menetét, a sötétségtől sötétségig ívelő életutat. A négy egység összetartozását a búcsúztató nyelvi megformálása, az azonos szegmentumok gondolatritmusában állandósult téma-réma struktúra teszi zártan harmonikussá. A mű **szerves** építkezésében legnagyobb egységei, az ajtójelenetek is ugyanilyen elvű (strófaismétlő) szerkezetet mutatnak. A hét ajtó egy-egy jelenetének azonos a felépítése, miközben a hozzájuk rendelt tartalmak különbözőségével az egész várról szerezhető ismeretek, illetve a szimbolikus jelentések gazdagodása viszi előre a szöveg menetét.

Az **elem- és viszonyismétlések** szövevényes hálózatában a mikrokontextus (a saját szövegbelső összefüggések motívumrendszere) szintjén ismétlődő jelek és jelkapcsolatok a mű belső folytonosságát szolgálják, a makrokontextus (az emblematikus szöveggkülső összefüggések rendszere) pedig – azzal, hogy kifelé utal, a mű és más művek, például népballadánk között teremt ismétlődést – megszakítja a mikrokontextus folytonosságát. Ilyen a prolóógus sokat sejtető metanyelvi utalása is: „*Régi rege, haj mit jelent...?*” stb.

Hasonló hatásúak a misztériumszöveg balladán túlmutató egyéb népköltészeti sajátosságai, például a népmesei felsorolások tagoló jellege (a jelenettagolásban), az ellentétes képek szembeállításai (a világosság–sötétség, illetve nyitás–csukás párhuzamos motívumaiban), a mesei világot idéző fordulatok („*Hol volt, hol nem: kint-e vagy bent?*”; „*Egy életem, egy halálom, De én tudni akarom már...*”). Ezek is szimbolikus telítődnek, hiszen a konnotáció szintjén a titok megfejtése a lét legfontosabb kérdéseivel függ össze: „*Nem tudod, mit rejt az ajtó. – Életemet, halálomat...*” S ekkor megnyílik a vár-lélek „*legesmélye: örökörző álmkamra.*” E nép-mesei metaforában a szöveg legfontosabb motívumai futnak össze a zárójelenet csúcán, s éppen itt a népmesei atmoszférát archaikus kifejezések is hitelesítik („*Ott van mind a régi asszony...*”). Az ugyancsak folklorisztikus zárómondat („*És mindig is éjjel lesz már*”) lekerekítő befejezésként a kronotoposz szintjén is teljes lezártaságot sugall: az időszerkezetben a múlt elhatárolódott, s a jövő maga a jelen lett; a térszerkezetben pedig éppen ezzel együtt a sötét és bezárt vár marad előttünk.

A mű a diszharmónián át jut el a harmóniához, amelyben a megküzdött szépség az állandó harc folyamatában van jelen, merthogy „vér és arany” – miként Ady költészetében – paradox módon összetartozik; erre utal a várbeli harmadik ajtó titka is. A művön végigvonuló ellentétekben tükröződő, tragikusan végzetes megosztottság kettőssége az ismétlődéssel összefonódva **szervező elv**vé válik, s a dramaturgiai építkezést, a kompozíciót is meghatározza. Az ajtójelenetekben belül ez jelenik meg a kettéválasztó értelmű vér-motívumban, a jelenetek egymásutánjában pedig a hídszerkezet kettős tagolódása révén, ahol is a szimmetria

statikus arányát, harmonikus zártságát az éj-keretbe foglalt hét ajtó sorozatának önmagába záruló köríve, az aranymetszés dinamikus arányát az abszolút fény tetőpontjának (az ötödik ajtóhoz való) eltolódása jelzi (Lendvai 1964, 69; Tallián 1981, 98–101; Ujfalussy 1970, 133). Kicsengése így nem lehangoló visszatérés csupán, hanem az apoteózis („*Te voltál a legszebb asszony!*”) pontján a végső egyensúly belátásának sugallata: „minden létszerelme mellett is szerelmes egyesülés a végtelennel” (Lendvai 1964, 112).

A népköltészet tartalmi-formai elemeit, motívumait és nyelvezetét az „avantgarde folklorizmus” jegyében integráló műalkotás szimbolikus jelentésszerveződésből szövődő szövegének (és zenéjének) említett **külső és belső kapcsolatrendszerében** nemcsak az azonosságok, hanem a különbözőségek működése is meghatározó. Minthogy a mű ismétlődő közlésegségei elsősorban egymásra vonatkoznak (a műalkotás világán belül), a zártabb rendszert alkotó **motívum**-szerkezet jelentése elsődleges az **embléma**-szerkezettel szemben, azaz a külső ismétlések kapcsolatai függvényei a belső ismétlések rendszerének, hiszen ezektől függően aktualizálódhatnak a külső kontextus egyes konvencionális jelentései, s ekként módosulva és átalakulva épülnek be a misztériumba (Bernáth 1971, 443–444; vö. Csúri 1980; Kanyó 1976).

Ezzel magyarázhatóan, ilyen értelemben szólhatunk a Kékszakáll-téma XX. századi „humanizálásáról” is, s ennek modernsége nem egyszerűen az eredetileg véresen kegyetlen történet valamiféle megszépítését jelenti, hanem mindenekelőtt a kornak megfelelő mondanivaló korszerű kibontását, az örök érvényű probléma egyetemes üzenetének időtálló megfogalmazását. A költői misztériumjátékban a szimbolista Balázs a „láthatatlan ember” titkát tárja elénk. A népköltészet egyszerű formáinak és a szimbolizmus összetett lényegkeresésének művészi egységében, magyarság és európaiság összhangjában Balázs és Bartók műve gazdag konnotációs rétegzettséggel, „tisztá forrásból” merítő igényes stílussal vezet a lélek misztériumába, amelyben a zenés drámává alakult ballada örökölt tartalmi és formai vonásai átértelmeződnek, illetve **szintézisre** jutnak.

2.4. *A prolóógus evokációja*

A prolóógus megszólítási formuláinak stílusa archaikusan, ám mégis időtlenül hat, és mindvégig sajátos fatikus funkció jellemzi. A **metanyelvi és fatikus** funkciónak ebben az összjátékában bontakozik ki a művet meghatározó szimbolikus konnotációs tartalmak előrejelzése, kifejezetten talányos kérdésekkel és utalásokkal, a szemkontaktus hangsúlyosan ismétlődő említése révén a „fejbe nézés” (befelé fordulás, önreflexió) motívumának előkészítéseként. A kollektív felszólítás arra készíti a befogadó közönséget, hogy kezdje meg a vár legbelső lelki mélységeibe történő alászállást, s ezeket a kulcsot kínáló utalásokat ebbe a szimbolikus vár-lélek-világba, egyben annak intertextuális építkezésébe való bevezetésként értelmezze.

Bár a „*Zene szól, a láng ég, / Kezdődjön a játék*” sorok szinte középkorias atmoszférát árasztó evokációjukkal látszólag konkrét, külső játékkezdetet sugallnak (egyben erősen emlékeztetve Leoncavallo Bajazzók-prolóógusának hasonló szövegfordulatára), a lassan éppen kibontakozó színpad egyre stilizáltabb, egyre elvontabb, egyre inkább befelé forduló képet mutat.

Az archaizálás és különösen az ősi regösének, illetve a magyar népmese kezdőfordulata, valamint az ismétlődő megszólítási forma persze nyilvánvalóan nem adható vissza teljes értékkel egy fordításban. Ez esetben a német fordító legfőljebb csak a szükségszerű veszteség részleges kompenzációjára törekedhet. Ami a sajátosan magyaros – folklorisztikus-ceremoniális – felütést illeti, az eredeti szöveg tartalmazza a regösénekekből ismert varázsigét (*Haj regő rejtem*), amely mágikus erejénél fogva máris talányos – és különben etimológiailag is hiteles – összefüggést teremt *regölés*, *rejtély* és *rege* között, s ezzel a megidézett (mintegy

idevarázsolt) „régí rege” a rejtett világba történő beavatásra hív meg, vagyis metanyelvi szinten valóban bevezet a mű titokzatos szimbolikájába.

A filozófiai értelmezés mélységének megfelelően a megismerés és a létben elmerülő megélés folyamatának találkozása, majd végső egybeesése eközben nem csupán a kulcsszavakat képviselő igék (*néz, lát, hall, tud, ismer*) ismétlődésében tükröződik. A titokkal és a bizonytalansággal magyarázható, hogy a szövegben (a prológusban és a dialógusban) feltűnően sok a kérdő névmás, illetve az ilyen értékű határozószó (*mi(t), ki(t), milyen, honnan, hol, hova, miért*), s a dramaturgiailag tartalmas viszonyok alakulásával függ össze, hogy számuk a mű vége felé haladva mégis csökkenő tendenciát mutat: ahogyan nő a beteljesedés bizonyossága az utolsó ajtó helyzetében, úgy oszlik a titokzatosság és ismeretlenség. A vár világot uraló totalitás megnyilvánulásaként halmozódnak az általános névmások, illetve ilyen értékű határozószók is. Ezek gyakorisága viszont – a tartalomban fokozatosan összeálló teljességet tükrözve – természetesen emelkedő tendenciát mutat a szövegben előrehaladva (*mind, minden, mindenhová, akármí, mindig – sohse*). Természetesen az sem mellékes, sőt sokat elárul, hogy ezek mire vonatkoznak: például a *mind/minden* folyamatosan a lelki kincsek átadására, illetve birtoklására, a *mindenhová* a megismerő úton történő vezetésre, a *mindig* a vár állandóságára, a *sohse* végig kizárólag a kérdés tilalmára referál.

A megismerés és a megélés párhuzamos folyamata a mű legmélyebb lényegéből fakad, hiszen a misztérium a keletkezés–elmúlás, a megvalósulás (beteljesedés, illetve kiteljesedés) totalitásának a műfaja, így tehát végigjárva mutatja az életutat, amelyen a balázi vándor fokozatosan megismeri a világot, megpróbálja átalakítani, és végül elfoglalja a maga helyét, ahonnan visszatekintve immár felismerheti a keresett igazságot, annak a felvillanó titokzatos jelenségek mögött rejtőzködő lényegét. Részesévé, részévé válva a megszépítő emlékezet öröklétéhez jut. A tragikus és a szép összekötő hídja így lesz végül a fenséges esztétikai minősége a mű katarzist nyújtó befejezésében: Judit, aki eredetileg „nem tudja, hogy nem tud” (a tagadás tagadása az expozícióban), és eszmélésével később „tudja, hogy nem tud” (a tagadás állítása a bonyodalomtól kezdve), most végre Kékszakállú magaslatára emelkedik: már „tudja, hogy tud” (az állítás állítása az epilógusban).⁵

Éppen ez a tézis – antitézis – szintézis sorozatban kiteljesedő szembenállások szervezőelvének, a dialógusban végigvonuló állítások és tagadások ismétlésfolyamatának végső jelképes értelme a filozófiai konnotáció mélyén, a prológusban előrevetített belső színpad átváltozásának misztériumában: az ellentétek szimbolikusan mélyeséges egysége, a polaritás holisztikus kiegyenlítődése (vö. Lendvai 1964, 53–64; Rác 2006, 1).

3. A prológus (függelékben közölt) fordításai

Wilhelm Ziegler német változata (1921) – éppen a néphagyományból idézhető formula-szerűséget („*haj, regő rejtem*”) nélkülözni kényszerülve – nem talál megfelelő szállóigévé vált formát, mely ebből az irodalomtörténetileg körülhatárolható műfajból rendelkezésre állna, de hangsúlyos ismétléssel legalább kétszer is utal az ’elrejtés’ mozzanatára (*verbergen*).⁶ Giorgio Pressburger olasz szövege (1985) is kettősen, mégpedig a rím-helyzetben kiemelten összekapcsolódó szemantikai helyettesítéssel kompenzálja a formula hiányát: a valahol megtalálható titok sejtetésével (*storie segrete – trovarle*).⁷ Éppen ezért is

⁵ A tagadás tagadása („nem tudja, hogy nem tud”) – a tagadás állítása („tudja, hogy nem tud”) – az állítás állítása („tudja, hogy tud”) mint tézis–antitézis–szintézis sorozat a költő-festő Paul Klee „Zwei Berge gibt es...” kezdetű rövid versében (1903) is világhétközpontú tényező a maga hegeli dialektikájával (vö. Jakobson 1972, 373).

⁶ Egy másik fordítás azonban kifejezetten törekszik erre a stílushatásra: Horvát Henrik (Müller 1918) fordítását Kosztolányi (1919) is éppen ezért a finom nyelvi leleményért méltányolja. Ebben a változatban a prológus első sora („*haj, regő rejtem*”) németül így hangzik: „*Spielt leis Theorb und Galischan.*” A fordító itt a régi magyar verstörödék hangulatához két német középkori hangszer mára már feledésbe merült nevét idézi meg.

⁷ Ivan Plivelic olasz fordítása (1953) viszont átmenti az ’elrejtés’ explicit megfelelőjét is, sőt szinonímiával

fontos, hogy mindehhez a fiktív helyre vonatkozó kérdőszó (*hová, hová*) mindkét esetben híven ismételve megőrződik (*wo, wo; dove, dove*).

A „*Männer und Frauen*” megszólítási formának sem ugyanaz a képzetársítási értéke, mint az „*Urak, asszonyosságok*” fordulaté (ehhez közelebb állna a '*Herrschaften*' a maga archaikus stílusértékével – a manapság járatos „*Meine Damen und Herren*” ellenében). Sutasága ellenére legföljebb annyiban számíthat viszonylag találó megszólító megoldásnak, merthogy az eredeti verzióhoz híven mégis nemi különbséggel él (s mint láthatjuk, ennek bizony jelentősége van a férfi–nő kapcsolatot kutató értelmezés szempontjából). Az olasz változat is ezt a mintát követi („*Uomini e donne*”), azonban saját nyelvi-kulturális közegében inkább természetesnek ható szókapcsolatként.⁸

Szintén régiesen (illetve mai értékük szerint helyenként nyelvjárási evokációval) hatnak az *ím; az világ; az mese, ki; tik* szóalakok, amelyek már hangzásukkal is régi korokat idéznek, s ilyen értékű megfelelőkre hiába is várunk ebben a német fordításban. A „*Régi vár, régi már / Az mese, ki róla jár*” sorpár ugyancsak zeneileg mesteri kettős (belső és külső) rímelése is szükségszerűen stilisztikai megfelelő nélkül marad a fordításokban: „*Alt ist die Burg, alt die Sage, / Die davon meldet.*” – „*Antico castello; è antica la leggenda, / che narra la sua storia.*” Hasonlóképpen a figura etymologica alliterációja (*regő rejtem; regénket regéljük*). Mindehhez a folklorisztikus zeneiséghez az eredetiben természetesen hozzájárul a tősgyökeres magyar hangzású metrika is, amelynek ritmusa azonban a német és az olasz változatban nem jelenhet meg, hiszen a nyelv törvényszerűségei eleve nem teszik lehetővé a magyaros ütemhangsúly érvényesítését: egyfelől a magyaros hangsúlyozás elvének követését, másfelől az egyező ütemtagolást (ugyanis – különösen kiegyenlítettlenül hosszabb sorokban – adott esetben teljesen eltérő szakaszokat, szólamokat kívánnak meg az összetartozó szerkezetek).

A „*war es jemals, war es nicht*” kettős formulája tartalmilag ugyan valóban hű fordítása a magyar mesélés bevezetésének, ám tagadó összetevője semmiképpen sem hitelesen bevett része a szokványos német fordulatnak; az egyébként járatos *Es war einmal* pedig önmagában tényleg hiányérzetet keltene ebben a jelentőségteljes kontextusban. Viszont valóban a hitelesen őshonos mesekezdeshez igazodik az olasz fordítás: „*C'era una volta...*”⁹ Vagyis el kell ismernünk, hogy ebben az esetben sem az elidegenítő hűség, sem a honosítás törekvése nem bizonyulhat szerencsés megoldásnak. Az eredeti „*hol volt, hol nem*” mesekezdő fordulat billegő formulája – Kosztolányi Halotti beszédéhez hasonlóan – ugyanis itt sem üres formai elem, hanem az eredeti műben jócskán telítődik szimbolikus tartalommal: ingadozó valóságvonatkozásával (lét és nemlét határán, a külső világ és a belső valóság mezsgyéjén, a kérdés–felelet, illetve az állítás–tagadás érvényét lebegtetve) elmélyül egy ugyancsak kérdéses térbeli dimenzióban, a szubjektív színpadi tér sugalmazott talányosságában („*kint-e vagy bent*”).

A KINT–BENT szembenállás ismétlődése (először a történés létezésére, majd a színpadra vonatkoztatva) szövegű megfelelőseket mutat mindkét fordításban: *aussen oder innen? – dentro o fuori?*¹⁰ A tér függőleges dimenziójában a FENT–LE ellentéte még tovább mélyíti a

mege erősítve : „*Ah, dove, dove nascondere / Dove celare ciò.*” Sergio Sablich bővített fordítása (1987) pedig a kérdéses szó ismétlésével emeli ki az 'elrejtés' szimbolikus jelentőségét: „*Nascondo una leggenda / dove, dove la nascondo?*”

⁸ Sergio Sablich fordításában (1987) egészen a ma szokásos megszólítási forma (*Signore e signori*) szerepel, viszont erőteljes archaizálással él Ivan Plivelic (1953) feliratozása (*Gran dame e cavalieri*), s a kettő között mérsékelt régiiséget idéz Michele Girardi (1995) változata (*Signori e graziose signore*).

⁹ Ivan Plivelic (1953) olasz fordítása azonban lexikálisan megtartja a talányosan nyitott kettősséget (*Che c'era una volta, o forse no*), Sergio Sablich (1987) pedig a jelölten idézett formulára tudatosan rájátszva azt a jelen–múlt dimenziójára vetíti («*C'era una volta*»: *c'è, c'era*).

¹⁰ Michele Girardi (1995) fordításában szerencsésebb sorrenddel (*fuori o dentro*); Ivan Plivelic (1953) szövegezésében mindkét szöveghelyen még kifejtettebben: *là fuori o qui dentro di noi // dentro di noi o là fuori?*

lélek belső világát, s a szempilla függönyének metaforája szintén ismétlődik: „*Szemünk pillás függönye fent: / Hol a színpad: kint-e vagy bent...*” – „*Szemem pillás függönye fent. / Tapsoljatok majd, ha lement...*” A metaforikus egybejátszásnak ez a kognitív térbeli transzformációja a belső világnak a nyílt szemkontaktus révén történő hozzáférhetőségére utal, amikor is a lelki színpadot éppen nem rejti el függöny. Szimbolikus metanyelvi (ti. a várlélek-mű megfejtésére vonatkozó) kijelentés és a közönséget hatékonyan mozgósító fatikus felszólítás párosítása a prológusban. (Az azt követő drámai dialógus – immár nem a regős és a közönség, hanem Kékszakállú és Judit között – folytatódó szemkontaktusában pedig a *néz/lát* és a *nyit* kulcsigéinek mélyen szimbolikus összekapcsolódása.) A tartalmilag szinte szolgálai német fordítás itt ugyancsak kiválthatja hatásában ezt az elmélkedésre ösztönző szemlélődést: „*Aufgeschlagen sind die Wimpernvorhänge unserer Augen: / Wo ist die Bühne: aussen oder innen? – Aufgeschlagen sind die Wimpernvorhänge meiner Augen. / Klatscht Beifall, wenn sie sich wieder senken...*” Az olasz fordítás képe annyiban kidolgozottabb, hogy közvetlenebbül egy színházi függöny mozgását jeleníti meg: „*il sipario delle nostre palpebre si leva, / dov'è la scena: dentro o fuori? – si alza il sipario dai miei occhi; / quando si abbasserà, battete le mani...*”¹¹

Az előzőekben kiemelt szövegrészekhez még érdemes megjegyezni, hogy az eredeti prológus veretesen tömör és metrikailag feszes verssoraiban a rímhelyzet is döntő jelentőségre tesz szert: *bent – jelent, fent – bent, fent – lement*. Sorozatuk persze nem tükröződik a német és az olasz szövegekben, mivel az adott rímpozíciókban nem állhatnak rendelkezésre a szükséges nyelvi eszközök, hogy a jelentőségteljes hangzás kiemelésére – a polaritás jegyében – éppen ezek a kulcsszavak éppen ott egybecsenghessenek.

A német és az olasz fordítás a fent jelzett szimbolikus értékű összefüggéseknek inkább csupán a „tartalmi” oldalát képes érzékeltetni. A tartalom–forma egység tehát sokszorosán elvész. Mint láthattuk, bizonyos mértékig szükségszerűen (nyelvi-kulturális okokból, az összetett intertextuális vonatkozások hiányában), jelentős részben azonban a versforma rovására történő szó szerinti fordítás törekvéséből adódóan.

4. Epilógus

4.1. Kitekintés a prológus további fordításaira

Az eddigiekben alapul vett (függelékben is közölt) német és olasz szövegfordítás a máig is legelterjedtebb változatnak számít, amennyiben egyáltalán megszólaltatják a prológust a színpadi vagy hangversenytermi előadásokon.

4.1.1. Német szövegváltozatok

Léteznek azonban mind korábbi, mind későbbi német fordítások, illetve fordításváltozatok is, mégpedig vázlatos áttekintésben – különösképpen a prológust illetően, ám a felsorolásban a teljesség igénye nélkül – a következők (vö. Gombocz–Vikárius 2003):

¹¹ Michele Girardi (1995) fordításában hasonlóképpen: „*Il sipario delle nostre ciglia si solleva: / Dov'è la scena: fuori o dentro...*” – *Il sipario delle mie ciglia si è alzato. / Applaudite quando sarà abbassato...*” Sergio Sablich (1987) szövegében is ekként: „*Si leva il sipario delle nostre palpebre. / Dov'è la scena, dentro o fuori...*” – *Il sipario dei miei occhi si è alzato. / Quando poi calerà, applaudite...*” Ivan Plivelic (1953) verziójában a pupillák kereső-kutató tekintete találgatja a függönyös színpad hollétét: „*Le nostre pupille cercano: / Dov'è la scena, dentro di noi o là fuori...*” – *Le mie pupille sul sipario, / E voi applauditelo quando cala...*”

- (1) Kodály Emma, 1911¹²
- (2) Heinrich Horvát, 1911¹³
- (3) Wilhelm Ziegler (Kodály Emma vázlatai alapján), 1912¹⁴
- (4) Heinrich Horvát, 1918¹⁵
- (5) Wilhelm Ziegler, 1921¹⁶
- (6) Wilhelm Ziegler, 1922¹⁷
- (7) Karl Heinz Füssl / Helmut Wagner, 1963¹⁸
- (8) Wilhelm Ziegler (Karl Heinz Füssl és Helmut Wagner revíziója szerint), 1963¹⁹
- (9) Zsuzsanna Gahse, 1996²⁰
- (10) Clemens Prinz, 2000²¹
- (11) Eva Maria von Wildemann-Duday, 2003²²

A prolóógus egyes fenti fordításai és utánköltései kifejezetten egy-egy bizonyos konnotációt, illetve interpretációt emelnek ki: a „vár” szimbolikus metaforája ekként különösen hangsúlyosan hol lélekként (Gahse 1996) vagy emberi életútként (Füssl/Wagner 1963), hol művészsorsként (Ziegler 1921) vagy a társas elszigeteltség kognitív tereként (Ziegler–Kodály 1912) jelenik meg.

Másfelől vannak átköltések, amelyek az archaikus evokációt, illetve a folklorisztikus légkört egészen szerencsésen érzékeltetik (Horvát 1918, Wildemann-Duday 2003). Egyes fordítások a metrikában és a rímelésben is szilárd versformát követnek (Ziegler 1921, Füssl/Wagner 1963).

Bizonyos utánköltések lazább nyitottsága szabad képzettársításokat hagy a befogadók számára (Ziegler–Kodály 1912, Füssl/Wagner 1963), míg mások igyekeznek átmenteni az eredeti költői képeket (Ziegler 1922, Gahse 1996, Wildemann-Duday 2003).

¹² Szöveges zongorakivonat (Universal-Edition, Wien, 1911); Faksimileausgabe [Text Béla Balázs. Dt. Übers. Emma Kodály]. László Vikárius: Erläuterungen zur Faksimileausgabe des autographen Entwurfs von Béla Bartók »Herzog Blaubarts Burg«, op. 11, 1911. Balassi, Budapest 2006.

¹³ Utánköltés (*Jung-Ungarn* 1911/15.)

¹⁴ Szöveges zongorakivonat (Universal-Edition, Wien, 1912). Bartók feleségének, Ziegler Mártának ajánlotta a partitúrát. A prolóógus kezdő sorai: »*Dies begab sich einst. Ihr müsst nicht wissen, wann, / auch nicht den Ort, da es geschah...*«

¹⁵ Neue ungarische Lyrik in Nachdichtungen von Heinrich Horvát. Georg Müller Verlag, München 1918. A prolóógus kezdő sora: »*Spielt leis Theorb und Galischan...*«

¹⁶ Universal-Edition, Wien, 1921. A prolóógus kezdő sorai: »*Sinnende Sage, / Verborgene Klage...*«

¹⁷ Universal-Edition, Wien, 1922. A prolóógus kezdő sorai: »*Ach mein Lied, ich verberge es.*«

¹⁸ In: Lindlar, Heinrich: Lübbes Bartók Lexikon. Gustav Lübke Verlag, Bergisch Gladbach, 1984. 60. p. A prolóógus kezdő sorai: »*Höret ein Märchen alter Zeiten, / das auch uns noch ein Gleichnis ist...*«

¹⁹ Az 1963-ban kiadott revízió autorizált német fordítása (Universal Edition A.G., Wien). A prolóógus kezdő sorai: »*Ach mein Lied, ich verberge es.*«

²⁰ Szó szerinti újrafordítás (Programmheft: Staatsoper Stuttgart zur Premiere am 30. Juni 1996, S. 107). A prolóógus kezdő sorai: »*Ah, Lied verborgen / wo, wo verborgen?*«

²¹ Egy Budapesten tartózkodó osztrák műfordítótól (Clemens Prinz: Balázs Béla: Herzog Blaubarts Burg. Libretto. Mit CD-Beilage. Vox Artis, Miskolc 2000.)

²² Szó szerinti fordítás (Konzertprogramme 2003/2004. Programmheft. Herausgegeben von der Direktion der Münchner Philharmoniker, München 2003.) A prolóógus kezdő sorai: »*Ach, meine Mär, Ich verberge sie. / Wohin, wohin soll ich sie verbergen?*«

4.1.2. Olasz szövegváltozatok

A németnél kisebb számban születtek még további olasz fordítások, illetve szabadabb átköltések is:

- (1) Ivan Plivelic, 1953²³
- (2) Giorgio Pressburger, 1985²⁴
- (3) Sergio Sablich, 1987²⁵
- (4) Michele Girardi, 1995²⁶

Olaszországban sokáig – az első, firenzei bemutató (1938) hagyományát követve – inkább csak magyarul adták elő Bartók operáját. A létező, illetve elérhető olasz fordítások nem számosak, azonban elég nagy változatosságot mutatnak formailag is: van közöttük műsorfüzetben közölt fordítás, hangfelvételhez készült feliratozó fordítás, tanulmányhoz idézett saját fordítás is. Külön említést érdemel Sergio Sablich szabad átköltése, amely ki is bővíti a prológust: az annak közepébe betoldott hat versszak lényegében összefoglalja a teljes opera belső történetét a regös archaizáló regiszterében maradvá.

E további német és olasz fordításokból bizonyos szöveghelyekre vonatkozóan az előzőekben – lábjegyzetekben – idéztem is különféle fordítói megoldásokat; teljes szövegeikre kiterjedő, részletezőbb elemzésük már szétfeszítené a jelen írás kereteit, viszont a fordításkritikai bevonásukkal kikerekíthető és ezáltal árnyaltabb összképhez mindenképpen tanulságosan járulna hozzá.

4.2. Előterben az eredeti nyelv

Az eredeti egyfelvonásos opera valóságos mintaképe a **deklamáció** mesteri kezelésének. Már az önmagában is irodalmi értékű (és egyébként néhány sorisméltés elhagyásától eltekintve szinte változatlan formában megzenésített) szöveggönyv, a szimbolikus misztériumjáték is kivételesen igényes, jellegzetesen magyar balladás prozódiaiban szólal meg, amelyben a példás deklamációnak köszönhetően a magyar beszéd természetes lejtését és ritmusát halljuk viszont az ősi metrika lüktetésével. Egyébként a megzenésítés alapján parlando-rubato előadásmódú deklamációja, a ritmikái és a dallami prozódia tökéletesen simul ehhez, miközben a legapróbb érzelmi rezdüléseket is emfatikus zenei hangsúlyokkal jeleníti meg (vö. László 1985, 100–129; Nyéki 1994, 39–49). Kodály méltató szavaival: „A nyelv felszabadításának, a természetes hanglejtés zenévé fokozásának útjára lépett Bartók, s ezzel nagyban előrevitte egy magyar recitativ stílus kialakítását. Ez az első mű a magyar operaszínpadon, amelyben az ének elejétől végig egyöntetű, ki nem zökkenő magyarsággal szól hozzánk” (Kodály 1964, 422).

Bár Kodály közreműködésével, illetve személyes közvetítésével már annak idején, frissiben készült egy német fordítás, amelyet később továbbiak (nem minden esetben igazán sikerültek) követtek, s – persze egyéb nyelvek sorában – rendelkezésre áll olasz librettó is,

²³ Béla Bartók: *Il castello del principe Barbablù*. Recorded 1953 by Peter Bartók. Testo italiano ufficiale tradotto da Ivan Plivelic. [Teljes hangfelvétel olasz feliratozással] <https://www.youtube.com/watch?v=qyHVvaUBA2e0>

²⁴ Pressburger, Giorgio 1985. Béla Bartók: *Il mandarino meraviglioso. Il castello del duca Barbablù*. (Edizione del 75° Festival di Maggio Musicale di Firenze). Giunti Editore, 2012. [Testo tratto dal programma di sala del Concerto dell'Accademia di Santa Cecilia, Roma, Auditorio di via della Conciliazione, 24 Novembre 1985]

²⁵ Béla Bartók: *Il castello del principe Barbablù*. Traduzione del Prologo di Sergio Sablich. Firenze, 25 Marzo 1987. Műsorfüzet: http://www.sergiosablich.org/dettaglio.asp?L1=55&L2=228&L3=236&id_inf=386&cerca=vu

²⁶ Michele Girardi: *Un viaggio all'interno della coscienza. Pensieri sul «Kékszakállú Herceg Vára»*, in *Il castello del Principe Barbablù di Bartók e Erwartung di Schönberg*. Venezia, Teatro La Fenice, 1995. 77–97. <http://www-5.unipv.it/girardi/saggi/Kekszakall.PDF>

Bartók egyetlen operáját szerencsére külföldön is általában magyarul szokták előadni (elég gyakran inkább hangversenyszerűen). Ez egyébként öröndetes is, minthogy eredetiben született és eredetire sikerült nyelvi hangszerelését valóban nehéz is lenne más nyelv fonológiai-prozódiai eszköztárával méltó fordítási átíratként igazán szerencsés deklamációban megszólaltatni, s különben is kedvez ennek a világszerte érzékelhető tendencia, amelynek jegyében egyre inkább eredeti nyelven éneklik az operákat, s fordításuk a feliratozás különféle technikai megoldásaival jelenik meg. Mindenesetre az opera verses prólógusa természetesen továbbra is előadható idegen nyelven. A már létezők után várhatóan újabb és újabb fordításokban is.

Irodalom

- Balázs Béla 1968. A Kékszakállú herceg vára. Megjegyzések a szöveghez. In: *Válogatott cikkek és tanulmányok*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Bernáth Árpád 1971. A motívum-struktúra és az embléma-struktúra. In: *Formateremtő elvek a költői alkotásban* (Szerk.: Hankiss Elemér). Akadémiai, Budapest. 439–468.
- Bóka László 1966. Bartók „szövegírója”. In: *Válogatott tanulmányok*. Magvető, Budapest.
- Csúri Károly 1980. Két ismétlés-típus irodalomelméleti státusáról. In: *Isméltetés a művészetben* (Szerk.: Horváth Iván – Veres András). Akadémiai K., Budapest. 309–333.
- Gombocz, Adrienne – Vikárius, László (Hg.) 2003. *Briefwechsel zwischen Bartók und der Universal Edition: Ein Querschnitt*. Bartók-Archiv, Musikwissenschaftliches Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, Budapest.
- Jakobson, Roman 1972. *Hang – Jel – Vers* (Szerk.: Fónagy Iván – Szépe György). Gondolat, Budapest.
- Kanyó Zoltán 1976. Szövegelmélet és irodalomelmélet. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* XI. 167–181.
- Kelecsényi László 1974. A magáért való szerelem drámája. *Világosság* 1974/8–9.
- K. Nagy Magda 1973. *Balázs Béla világa*. Kossuth, Budapest.
- Kocsis Rózsa 1973. Misztériumok. In: *Igen és nem*. Magvető, Budapest.
- Kodály Zoltán 1964. *Visszatekintés* I–II. Zeneműkiadó, Budapest.
- Kosztolányi Dezső 1919. Horvát Henrik antológiája (Neue ungarische Lyrik in Nachdichtungen von Heinrich Horvát). *Nyugat* 1919/8.
- Króó György 1962. *Bartók Béla színpadi művei*. Zeneműkiadó, Budapest.
- László Zsigmond 1985. *Költészet és zeneiség. Prozódiai tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lendvai Ernő 1964. *Bartók dramaturgiája*. Zeneműkiadó, Budapest.
- Nyéki Lajos 1994. Balázs–Bartók „Kékszakállú”-ja – nyelvész szemmel. *Szemiotikai szövegten 7.* (Szerk.: Petőfi S. János, Békési Imre és Vass László). JGYTF, Szeged. 39–50.
- Rác, Gabriella 2006. Changierende Klangräume der Seele. Béla Bartók / Béla Balázs: Herzog Blaubarts Burg. In: *Kakanien Revisited*, Nr. 11/09/2006. 1–6.
- Szűcs Tibor 1983. Balázs Béla: A kékszakállú herceg vára. A misztérium szövegének szemiotikai és szövegnyelvészeti elemzése. Doktori értekezés, KLTE, Debrecen. 220 p.
- Szűcs Tibor 2007. A magyar vers kettős nyelvi tükörben: német és olasz fordításokban. Tinta Kiadó, Budapest.
- Tallián Tibor 1981. *Bartók Béla*. Gondolat, Budapest.
- Ujfalussy József 1970. *Bartók Béla*. Gondolat, Budapest.
- Vargyas Lajos 1976. A magyar népballada és Európa, I–II. Zeneműkiadó, Budapest.
- Vass László 2004. Balázs Béla – Bartók Béla – Kass János: A kékszakállú herceg vára. Széjgyezetek a több mediális összetevőből felépített komplex kommunikátumok megközelítéséhez. 1. Nem tudod, mi van mögöttük. In: *Szemiotikai szövegten 16.* (Szerk.: Petőfi S. János – Békési Imre – Vass László). JGYTF Kiadó, Szeged. 99–144.

Források

- Balázs Béla 1910. A kékszakállú herceg vára. In: Balázs Béla: *Misztériumok*. Három egyfelvonásos. Nyugat, Budapest, 1912.
- Pressburger, Giorgio 1985. Béla Bartók: *Il mandarino meraviglioso. Il castello del duca Barbablù*. (Edizione del 75° Festival di Maggio Musicale di Firenze). Giunti Editore, 2012.
- Ziegler, Wilhelm 1921. *Herzog Blaubarts Burg*. Universal-Edition, Wien, 1922.

FÜGGELÉK

Az eredeti szöveg és tárgyalt fordításai

Prolog**A regős prológusa****Prologo**

Haj regő rejtem,
 Hová, hová rejtsem?
 Hol volt, hol nem: kint-e vagy bent?
 Régi rege, haj mit jelent,
 Urak, asszonyságok?

Ach mein Lied, ich verberge es.
 Wo, wo soll ich's verbergen?
 War es jemals, war es nicht: aussen oder innen?
 Alte Sage, ach was bedeutet sie,
 Männer und Frauen?

Ahi, storie segrete,
 dove, dove trovarle?
 C'era una volta: dentro o fuori?
 Antica storia che significherà,
 Uomini e donne?

Ím szólal az ének.
 Ti néztek, én nézlek.
 Szemünk pillás függőnye fent:
 Hol a színpad: kint-e vagy bent,
 Urak, asszonyságok?

Nun hört das Lied.
 Ihr schaut, ich schaue euch an.
 Aufgeschlagen sind die Wimpernvorhänge unserer Augen:
 Wo ist die Bühne: aussen oder innen?
 Männer und Frauen?

Ecco, il canto s'intona,
 Voi mi guardate, io vi guardo,
 il sipario delle nostre palpebre si leva,
 dov'è la scena: dentro o fuori,
 uomini e donne?

Keserves és boldog
 Nevezetes dolgok,
 Az világ kint haddal tele,
 De nem abba halunk bele,
 Urak, asszonyságok.

Bitterkeit und Glück,
 Längstbekannte Dinge,
 Die Welt draussen ist voller Feinde,
 Aber nicht daran sterben wir,
 Männer und Frauen.

Storie amare e felici,
 storie famosissime,
 il mondo è pieno di guerre,
 ma non è lì la nostra morte,
 uomini e donne.

Nézzük egymást, nézzük,
 Regénket regéljük.
 Ki tudhatja, honnan hozzuk?
 Hallgatjuk és csodálkozunk,
 Urak, asszonyságok

Wir schauen einander an, schauen
 Und singen unser Lied.
 Wer weiss, woher wir es haben?
 Hören wir es an, staunen wir es an,
 Männer und Frauen.

Ci guardiamo l'un l'altro,
 raccontiamo la nostra storia,
 chissà da dove ce la portiamo appresso,
 la ascoltiamo, e ci stupiamo,
 uomini e donne.

Zene szól, a láng ég,
 Kezdődjön a játék.
 Szemem pillás függőnye fent.
 Tapsoljatok majd, ha lement,
 Urak, asszonyságok.

Musik erklingt, die Flamme brennt,
 Das Spiel kann beginnen.
 Aufgeschlagen sind die Wimpernvorhänge meiner Augen.
 Klatscht Beifall, wenn sie sich wieder senken,
 Männer und Frauen.

La musica risuona, le fiamme ardono,
 incominci pure lo spettacolo,
 si alzi il sipario dai miei occhi;
 quando si abbasserà, battete le mani,
 uomini e donne.

Régi vár, régi már
 Az mese, ki róla jár,
 Tik is hallgassátok.

Alt ist die Burg, alt die Sage,
 Die davon meldet,
 Die ihr nun hört.

Antico castello; è antica la leggenda
 che narra la sua storia;
 ascoltatela anche voi.

(Wilhelm Ziegler)

(Balázs Béla)

(Giorgio Pressburger)

Szűcs, Tibor

The German and the Italian prologue of the Hungarian Bard

The theme of the paper is highly relevant with the looming 100th anniversary of the first performance of Béla Bartók's opera *Bluebeard's Castle*, which originally took place at the Royal Hungarian Opera House in Budapest on May 24th in 1918. The paper takes a special approach to the archaic *Prologue*, interpreting it as a symbolic key to the opera in its entirety. It is shown how the *Prologue* makes the many layers of possible connotations – corresponding to various psychological, sociological, aesthetic-metalinguistic and philosophical-cognitive interpretations – more easily accessible to the recipient, and how it focuses on the inner stages of the soul. Accordingly, it is argued that in any staging of the world-famous opera outside Hungary, it is a *sine qua non* for the success of the show to open with the prologue of the bard. The intertextual and metalinguistic-phatic references in the varying quality Italian and German text-versions also point to the importance of the prologue.

CONTENTS

I. HUNGARIAN AS A FOREIGN LANGUAGE 9

DÓLA, MÓNKA: Formulaic sequences and common ground in Hungarian intercultural communication in the oral proficiency exam 10

DÓLA, MÓNKA; VISZKET, ANITA; KLEIBER, JUDIT:
The Hungarian pro-drop possessive construction and the definite article 38

KOVÁCS, RENÁTA:
Focal points in the development of conceptual fluency and metaphoric competence in Hungarian as a foreign language: insights of a small-scale study 70

SZITA, SZILVIA:
Those verbs with a prefix! The use of corpora in the teaching of Hungarian as a foreign language 81

WASEDA, MIKA:
“Megjött a tavasz” and “Eljött a tavasz” (“Spring is here”). What is the difference? 94

II. LANGUAGE AND CULTURE 100

STURCZ, ZOLTÁN: A Hungarian Reform-era conservative on the Hungarian language and culture: Aurél Dessewffy 101

SZŰCS, TIBOR:
The German and the Italian prologue of the Hungarian Bard 116

A 18. szám szerzői

Dóla Mónika; PTE BTK Nyelvtudományi Tanszék, Pécs. dola.monika@pte.hu

Kleiber Judit; PTE BTK Nyelvtudományi Tanszék, Pécs. kleiber.judit@pte.hu

Kovács Renáta; Osaka University, Studies in Language and Society, Graduate School of Language and Culture. kovacsrena@gmail.com

Sturcz Zoltán; Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Budapest. sturcz.z@eik.bme.hu

Szita Szilvia; INALCO-Sorbonne, Laboratoire PLIDAM, Paris. contact@magyar-ok.hu

Szűcs Tibor; PTE BTK Nyelvtudományi Tanszék, Pécs. szucs.tibor@pte.hu

Viszket Anita; PTE BTK Nyelvtudományi Tanszék, Pécs. viszket.anita@pte.hu

Waseda Mika; Osaka University, Studies in Language and Society, Graduate School of Language and Culture. waseda@lang.osaka-u.ac.jp

Útmutató **a Hungarológiai Évkönyv munkatársai számára**

Szerkesztőségünk a **magyar mint idegen nyelv / hungarológia** széles témaköréből vár tanulmányokat, tankönyvelemzéseket, ismertetéseket stb. Évente megjelenő köteteinkben (fel)kérésre közöljük a hungarológiai vonatkozású tudományos rendezvényeken megtartott előadások teljes szövegváltozatait is.

Minden írást – rövid **angol nyelvű összefoglalójával** együtt (s azt természetesen **angol címváltozattal** is ellátva) – elektronikus rögzítésben (számítógépes adathordozón vagy e-mail küldeményhez csatolt RTF formátumban) kérünk. (Ha ábrákat, táblázatokat is tartalmaz, kinyomtatott példányt is kérünk.)

Megújított formai követelmények:

- betűtípus: Times New Roman
- sortávolság: 1 (szimpla)
- szerző neve: **kurzív és félkövér**, középre zárva (16-os betűméret)
- cím: **félkövér**, középre zárva (16-os)
- szöveg: sorkizárással (12-es)
- bekezdés: 0,5-ös behúzással
- lábjegyzet (automatikus beszúrással számozva): sorkizárással (10-es)
- irodalom: sorkizárással, 0,5-ös függő behúzással (10-es) – az alábbi minta szerint:

Bartos Huba 2000. Az inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 653–762.

Giay Béla – Nádor Orsolya (szerk.) 1998. *A magyar mint idegen nyelv / hungarológia*. Janus/Osiris, Budapest.

Szili Katalin 2002. A kérés pragmatikája a magyar nyelvben. *Nyr.* 126/1: 12–30.

- fejezetcímek: **kurzív és félkövér** (14-es); további tagolásban: *kurzív* (12-es)
- nyelvi példák (szövegben): *kurzív*
- értelmi kiemelések: **félkövér**
- hivatkozás szövegen belül: zárójelben a szerző(k) vezetékneve, évszám, oldalszám: (Szili 2002, 12–14)
- hosszabb szövegbetétet alkotó idézetek és összefüggő példasorok: elkülönített bekezdésben (10-es)

EUROPEAN CONSORTIUM FOR THE CERTIFICATE OF ATTAINMENT IN MODERN LANGUAGES

NYELVVIZSGA-BIZONYÍTVÁNY MODERN NYELVEK ISMERETÉRŐL

AKKREDITÁLT NYELVVIZSGA magyarból mint idegen nyelvből is:

kommunikáció-központú általános nemzetközi nyelvvizsga;
szintjei és követelményei összhangban vannak a KER-leírásokkal;
Magyarországon pontot ér az egyetemi fölvételnél;
vizsgázóbarát, változatos feladatok;
nincs nyelvtani teszt és fordítási feladat;
a fogalmazáshoz szótár használható

Elfogadják:

a diploma kiadásához szükséges nyelvtudás igazolására,
ösztöndíjas pályázatokhoz, PhD-fokozathoz

További vizsganyelvek:

*angol, német; francia, olasz, román, spanyol; bolgár, cseh, horvát, lengyel, orosz, szerb,
szlovák; héber*

**Az ECL Konzorcium Nemzetközi Titkársága
és**

az akkreditált ECL nyelvvizsgarendszer magyarországi központja:

PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM Idegen Nyelvi Központ

7633 Pécs, Szántó Kovács János u. 1/b
Tel: (72) 501-500/22133 és 22102 * Fax: (72) 251-929
e-mail: ecl@inyt.pte.hu
www.ecl.hu
<http://inyt.pte.hu>